

ÕUDDPEÂMMPLAAN VUÂÐ 2018



OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN

Määräykset ja ohjeet 2018:3f

© Mätt'töshalltös (Opetushallitus)

Määräykset ja ohjeet 2018:3f

ISBN 978-952-13-6619-2 (pdf)

ISSN-L 1798-887X

ISSN 1798-8888 (pdf)

Koltansaamenkielinen käännös: Anna Lumikivi, tarkistus: Raija Lehtola

Taitto: Grano Oy

www.oph.fi



19.12.2018

OPH-2791-2018

Öuddpeâmm já'rsteei

Viõggâstâârramäi'gg 1.1.2019 ää'ljee'l mie'rräi'jtaa

Šiõttâlm, koid tuâimmvä'ldd meärrõõzz ouddmõ'sše
vuâđđââvv:

Öuddpeâmmllää'kk (540/2018) 21 §

Kää'mat mie'rrõõzz nr 39/011/2016

Öuddpeâmmplan vuâđ 2018

Mätt'tõshalltõs lij tä'bbe meä'rräam Öuddpeâmmplan vuâđain 2018 mie'lddõõzz
meâlddsânji.

Meärrõs õõudâld kää'ddest, kää'ddõhttimest le'be privaatt kääzzkõõzz puu't'teejest
pääiklaž õuddpeâmmplan raajjmõõžž. Kää'dd, kää'ddõhttâm le'be privaatt
kääzzkõõzz puu't'teejest âlgg raajjâd õuddpeâmmplan ââ'nee'l, tõid mâi'd tain
vuâđain lij mie'rroom.

Pääiklaž õuddpeâmmplan âlgg vä'ldded ââ'nnma pârğğmannust 2019. Odđ
vuâđai mie'ldd rajjum pääiklaž plaani âânnmavä'lddem räija jää'kket ânn'jõž
vuâđai mie'ldd rajjum planid.

Kää'dd, kää'ddõhttâm le'be privaatt kääzzkõõzz puu't'teei ij vuei't kue'dded
jää'kketekani tain mie'rrõõzz le'be čârstõõttâd tõ'st.

Vä'lddjää'dteei

Olli-Pekka Heinonen

Jää'dteei

Jorma Kauppinen

MIE'LDDÕÕZZ

Öuddpeâmmplan vuâđ 2018

1.	ÕUDDPEÂMMPLAAN VUÂÐ DA PÄÄIKLAŽ ÕUDDPEÂMMPLAAN	7
1.1	Õuddpeâmmplaan vuâð da tõi õõlgtõõtt	7
1.2	Päaiklaž õuddpeâmmplaan	8
1.3	Päärna õuddpeâmmplaan	9
1.4	Päaiklanji tu'mmeem ää'sš	10
2.	TUÂJ ÕUDDPEÂMMAST DA TAKAI TÄÄVTÕÕZZ.	12
2.1	Õuddpeâmm jä'rjstumuž o'hjeei õõlgtõõzz	12
2.2	Õuddpeâmm tuâimmjemhääm	15
2.3	Õuddpeâmm vue'ssen päärna šõddâm da mättjem pälgsest	16
2.4	Ärvv-vuâðð	17
2.5	Mättjemfi'ttjõs	18
2.6	Pedagooglanji teaddnam škoou'l'jem, mätt'tõõzz da hääid obbvuoðt	19
2.7	Veiddsõs siltummuš	20
	Jorddmõš da mättjummuž	20
	Kulttuurlaž siltummuš, vuârrvaaiktõs da õlmmumuš	21
	Jijstes huõl äânnmõš da aarg tääid	21
	Määnglookkâmtäidd di teätt- da saaggtemteknolooglaž siltummuš	21
	Vuässõõttmõš da vaaiktummuš	22
2.8	Päaiklanji tu'mmeem ää'sš	22
3.	ÕUDDPEÂMM TUÂIMMJEKULTTUUR	24
3.1	Tuâimmjemkulttuur õõudummuš da tõi o'hjeei vuâððjurddi	24
	Mättjeei õõutstõs tuâimmjemkulttuur õððmen	25
	Siõ'rre da vuârrvaaiktõ'sse älsmõ'tti õõutstõs	25
	Vuässadvuoðt, õõutverddsazvuðt da tää'ssärvv	26
	Kulttuurlaž määngnallšemvuðt da kiõllteâðstõs	26
	Pue'rrvââjjam, staanvuðt da ķeâll'jeei jie'llemnäâ'll	27
3.2	Õuddpeâmm mättjempirrõõzz	27
3.3	Õhttsažtuâjj õuddpeâmmast	28
	Peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjj	28
	Määngsuârglaž õhttsažtuâjj	29
3.4	Päaiklanji tu'mmeem ää'sš	30
4.	ÕUDDPEÂMM PEDAGOOGLAŽ TUÂIMMJEK PLAA NMÕŠ DA ČÕÕÐ VIKKMÕŠ	31
4.1	Raam pedagooglaž tuâimmjumšest	31
4.2	Pedagooglaž dokumentâsttmõš	32
4.3	Määngbeällsaž tuâijnää'l	32
4.4	Siõrr õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam käivvan	33

4.5	Mättjem sue'rij	34
	Kiõli ree'ğges maai'lm.	35
	Määng hääm õlmmummšest.	36
	Mon da mi'jji õutstõs	38
	Tu'tkkääm da tuåimmjam muu pirrõõzzâst	39
	Šõõddam, likkääm da õuddnam	40
4.6	Kiõ'lle da kulttuu're kuulli tää'rķab vuei'nnemkuu'lm	41
	Kuõi'tkiõllsaž õuddpeåmm	42
4.7	Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	44
5.	PÄÄRNA ÕUDDNEM DA MÄTTJEM TUÄRJ	45
5.1	O'hjjei vuâđđjurddi tuärj jä'rjstummšest	45
5.2	Õhtsažtuâjj päärnain, peåmmjin da jee'res ä'sštobddjin tuärj äi'ğgen	46
5.3	Tuärj čõõđ viikkmõš õuddpeåmmast	47
5.4	Päärna õuddpeåmmplan tuärj äi'ğgen	48
5.5	Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	48
6.	VAAJTÕSMÄÄINLAŽ PEDAGOGI'KKE LE'BE JII'JESNALLSEM KIOČCMÕ'SŠE VUÂĐĐÕÖVVI ÕUDDPEÅMM	50
6.1	Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	50
7.	TUÅIM ÄRVVTÕÖLLMÕŠ DA ÕÕUDÂS VIKKMÕŠ ÕUDDPEÅMMAST	51
7.1	Pedagooglaž tuåim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš	51
7.2	Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	52

1. ÕUDDPEÄMMLAAN VUÂÐ DA PÄÄIKLAŽ ÕUDDPEÄMMLAAN

Õuddpeämmplaan vuâđ lij õuddpeämm lää'kk¹ vuâđain Mätt'tõshalltõõzz u'vddem vä'lddkåaddlaž meärrõs, koon mie'ldd pääiklaž da päärnai õuddpeämmplaan raajât da õuddpeämm viiggât čõõđ. Õuddpeämmplaan vuâđai raajmõõžž ohjjad jeä'rben õuddpeämm lää'kk, ko'st šiotteet päärna vuõiggädvuõđâst õuddpiõmmu di õuddpeämm täävtõõzzin. Õuddmätt'tõs, koon šiottâll vuâđdmätt'tõslää'kk, lij vue'ssen õuddpeämmast². Õuddmätt'tõõzz ohjjad Mätt'tõshalltõõzz meärrõssân uvddum Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplaan vuâđ.

Õuddpeämm lij vue'ssen lää'dd škooultemriäšldõõggâst di tää'rkes podd päärna šõddâm da mättjem pälgsest. Peämmjin lij vuõss-sâjjsaž va'steemvuõtt päärnai škoou'l'jummšest. Õuddpeämm tuärjjad da tiuddad piärrji škoou'l'jemtuâj da va'sttad beä'lstes päärnai pue'rrvâjjimest.

Õuddpeämm vä'lddkåaddlaž o'hjeem jurddjen lij raajjâd õõutverddsaz õudldõõzzid õuddpiõmmu vuässõõtti päärnai tiuddvääldlaž šõddma, õuddnumša da mättjummša.

Õuddpeämmplaan vuâđai vue'lggẽmsââ'jjen lie päärnai šõddâmpirrõõzz da õuddpeämm tuâimmjempirrõõzz muttâz. Lää'ssen vuâđain lie vä'lddum lokku lää'jjšiottummuž muttâz. Vuâđaid lij valmštõllum čõnstõkjoukkõhttsažtuâjast äü'kkẽn ää'nee'l odđsõmâs tu'tkẽem- da õõu'deemtuâj pu'httem aa'sšid.

Õuddpeämmplaanobbvuõtt lij kolmmtäss'saž. Tõt šâdd vä'lddkåaddlaž õuddpeämmplaan vuâđain, pääiklaž õuddpeämmplaanin di päärnai õuddpeämmplaanin.

1.1 Õuddpeämmplaan vuâđ da tõi õõlgtemvuõtt

Õuddpeämmplaan vuâđai tuâjjan lij tuärjjeed da ohjjeed õuddpeämm jä'rjstummuž, čõõđ viikkõõžž da õõudâs viikkõõžž di õõu'deed kudd da õõutverddsaz õuddpeämm teâuddjummuž pirr jânnam. Õuddpeämmain juu'rdeet plaanmallaš da täävtõõzz meâldlaž škoou'l'jummšest, mätt'tõõzzâst da hââidast šõddi obbvuođ, ko'st teädd lij jeä'rben pedagogiikkâst³.

Õuddpeämmplaan vuâđain meä'rreet õuddpeämm čõõđ viikkõõžž kõskksaž täävtõõzzin da siiskõõzzin, õuddpeämm jä'rjsteei da päärnai peämmji kõskksaž õhttsažtuâjast, määng sue'rij õhttsažtuâjast di päärna õuddpeämmplaan siiskõõzzâst⁴.

Õuddpeämmplaan vuâđ lij õuddpeämm jä'rjstee'jid juriidlanji õõlgteei meärrõs. Vuâđdä'sšẽke'rjj âân se'st meärrõõzzi lää'ssen ää'veei tee'kst obbvuođ fi'ttjem diõtt. Juõ'kk läägg lo'ppe lie norrum pääiklanji tu'mmeem ää'sš, kook ohjee pääiklaž õuddpeämmplaan raajmõõžž da õuddpeämm čõõđ viikkõõžž. Õuddpeämmplaan vuâđain lij še vii'ttjum lää'jjšeättma. Vii'tjõõzzi jurddjen lij čiolgeed vuâđdtee'kst õhttvuođ lää'jjšiotteem vuõđdu.

1 Õuddpeämm lää'kk (540/2018)

2 Vuâđdmätt'tõslää'kk (628/1998) da vuâđdmätt'tõsasetõs (852/1998)

3 Õuddpeämm lää'kk 2 §

4 Õuddpeämm lää'kk 21 §

Tän vuâđđä'šškee'rjest juu'rdet õuddpeâmm jä'rjstee'jen kää'dd, kâ'ddõhttâm le'be privaatt kääzzkõõzz puu't'teei⁵. Peâmmi fi'ttõõzz ââ'net miârkkšõõvvâd päänna puärraz le'be jee'res huõlteei.

1.2 Pääiklaž õuddpeâmmplaan

Õuddpeâmm jä'rjstee'ji âlgg raajjâd da priimmâd vä'lddkââddlaž õuddpeâmmplaan vuâđai mie'ldd pääiklaž õuddpeâmmplaanid. Õuddpeâmmplaan raajjâmõõlgtõs kuâskk še kää'dd ha'ŋkķeem ää'v õuddpeâmmtuâim da kää'dd vuâppâm päänna privat pei'vvpäi'kķtuâim le'be privat piârpei'vvhâaid. Pääiklaž õuddpeâmmplaan lie õõlgtēē da tōid âlgg ärvvtõõllâd da õõu'deet. Pääiklaž õuddpeâmmplaan vuei'tet raajjâd pukid tuâimmjemnaa'lid kuõskkjen (pei'vvpäi'kķtuâimm, piârpei'vvhâidd da ää'v õuddpeâmmtuâimm) le'be juõ'kķ tuâimmjemnâlla jeä'rben. Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâitt suâppâd rââst jä'rjsteeiraaji vuâllai õhttsažtuâjast õuddpeâmmplaan raajeen, ärvvtõõlee'n da õõudâs viiggee'n.⁶

Õuddpeâmmplaan raajjât nu'tt, što tōt meä'rtââll, ohjjad da tuärjjad õuddpeâmm jä'rjstumuž pääiklanji. Plaan raajeen âlgg vä'ldded lokku pääiklaž jii'jjesnallšemvuõđid, vuei'tlvaž pedagooglaž tie'ddi ää'šš, päänna taarbid di tōn, mâi'd õuddpeâmm kuõskki ärvvtõõllâmteâđ da oudeemtuâj lie pohttam mie'ldes. Pääiklaž plaan vuâi'tte tää'rķeed vä'lddkââddlaž vuâđaid, leša tōk jie vuei't čorstâ'tted ni mõõn lăä'jj, asetõõzz le'be õuddpeâmmplaan vuâđai oudldem täävtõõzz le'be siiskõõzz.

Õuddpeâmmplaan raajjmen vää'ldet lokku jee'res pääiklaž tää'zzest tuejjuum plaan, mâ'te

- õuddpeâmm, päännaid da piârrijid kuõskki plaan da tu'mmstõõgg
- õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- vuâđdmätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- vuei'tlvaž vuâđdmätt'tõ'sse valmšteei mätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- päännaisuõjjlemlăä'jj meâldlaž päänna da nuõri pue'rrvââjjamplaan⁷
- jeälõõttâmplaan⁸.

Õuddpeâmm jä'rjsteei âânn huõl tō'st, što õuddpeâmm tuâjjlažkâdda, peâmmjid di päännaid uu'det vuei'ttemvuõđ vuâssõõttâd pääiklaž õuddpeâmmplaan raajjma da oudummša⁹.

Päänna šõddâm da mättjem pâlggaz juâtķķjem da čââvasvuõđ staaâm diõtt õudd- da vuâđdmätt'tõõzz õudsteei vuâssâ'tte õuddpeâmmplaan raajjma da oudummša. Pääiklaž õuddpeâmmplaan raajeen tue'jjeet õhttsažtuâj kää'dd jee'res vaaldšemvuu'divui'm di sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl tuâjaid hâiddai ve'rğgnii'kķivui'm (lăâkk 3.3).

Õuddpeâmm jä'rjsteei preemm õuddpeâmmplaan jeä'rben lăä'ddķiõllsaž, ruõccķiõllsaž, sää'mķiõllsaž di taarb mie'ldd jee'res ķiõ'le uvddum õuddpeâmm văäras¹⁰.

5 Õuddpeâmm lăä'kķ 1 §

6 Õuddpeâmm lăä'kķ 22 §

7 Päännaisuõjjeem lăä'kķ (417/2007) 12 § (1292/2013)

8 Lăä'kķ jeälõõttâm oudâsviikk mõõžžâst (1386/2010) 15 §

9 Õuddpeâmm lăä'kķ 20 §

10 Õuddpeâmm lăä'kķ 8 §

Õuddpeâmm jä'rsteei tuâjjan lij ärvvtõõllâd u'vddmes õuddpeâmm di vuässõõttâd âlggbeällsaž tuâimmjummses ärvvtõõllma¹¹. Pääiklaž õuddpeâmm ärvvtõõllmõõžžâst vuei'tet ä'ü'k'keed meersaž õuddpeâmm teättäitt Varda¹² di Meersaž škoou'l'j'jumuž ärvvtõõllâmkoõskõõžž ärvvtõõllmõõšmaterial da tää'zz indikaattoorid¹³. Ärvvtõõllmõõžž kiõtt'tõõlât tää'r'kben lååggast 7.

1.3 Päärna õuddpeâmmplan

Õuddpeâmmast joo'tti päärnast lij õuddpeâmmplää'jj staaâm vuõiggâdvuõtt vuäžžad planmallaš da täävtõõžž meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõžž da hâaid. Tai tieu'ddem diõtt raajât juõ'k'k pei'vvpääi'k'kest da piârpei'vvhâaidast joo'tti päärnže õuddpeâmmplan¹⁴. Päärna õuddpeâmmplan vue'lğgẽmsâ'jjen â'lğgẽ lee'd päärna pue'rmõs¹⁵ da taarb. Pedagooglaž tuâimmjummsa pijjât plaa'ne pââjas pijjum täävtõõžžid. Päärnai õuddpeâmmplanin ou'dde puõ'tti täävtõõžžid vää'ldet lokku päärnažjoouk tuâim planummses da raajmõõžžâst di mättjempirrõõžžid da tuâimmjummuškulttuur õõdummses. Päärna õuddpeâmmplan raajât päärna alteempoodd pei'vvpääi'k'kest le'be piârpei'vvhâaidast. Plan ta'r'kstet pää'rn taarbi mie'ldd mie'r'rkõõski, uu'ccmõsân õõut vuâra ee'jjest¹⁶.

Päärna õuddpeâmmplanpro'sesse koll'je jee'res poodd. Pro'sesse vuässâ'tte päärna mätt'tõõžžâst, peâmm'mõõžžâst da hâaidast va'sttii oummu õõutsâ'jjet peâmmain da päärnain. Pei'vvpääi'kin päärna õuddpeâmmplan raajmest da čõõđ viikkâm ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad ooumaž, keä'st lij õuddpeâmm u'čtee'l ââ'ntemvuõtt. Õuddpeâmm sosionoom silttõõžž jeârben päärnai da piârrii kääzzkâ'stemriâššmõõžž toobdmõõžžâst vuei'tet ä'ü'k'keed. Õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l vuässâ'tt päärna tuârjõõžž taarb, tuârjeemtuâimi le'be tõi raajmõõžž ärvvtõõllmõõšše taarb mie'ldd. Õuddpeâmm u'čtee'l ä'sštobddmõõžž vuei'tet ââ'nned piârpei'vvhâaidast le'ddi päärna õuddpeâmmplan raajmõõžžâst. Päärna õuddpeâmmplan raajma vuässâ'tte taarb mie'ldd päärna õuddnummuž da mättjummuž tuârjeei ä'sštobddi le'be jee'res taarbšum vue'ssbeä'l¹⁷.

Päärna miõl da tuäivvjid âlgg se'lvvted da vä'ldded lokku päärna õuddpeâmmplanpro'sessest¹⁸. Tuâjjlažkââ'dd va'stteemnalla lij oocčâd šiõttlõs naa'lid päärna vuei'nnemkuu'lmi čiolgtem diõtt. Lij ta'r'k'k, što päärna peâmmai da tuâjjlažkââ'dd vuâmmšõõžž da vuäinnmõõžž päärna õuddnem da mättjem pooddin di jooukâst tuâimmjummses vää'ldet lokku planâst.

Päärna õuddpeâmmplan raajeen lij ta'r'k'k tobddâd päärna silttummuž, aa'ppid, miõl kie'ssi aa'sšid di õhttnallaš taarbid. Lââ'ssen raajmõõžžâst vää'ldet lokku päärna kiõl'laž, kulttuurlaž da kiõččmõõžž meâldlaž tuåggâ. Plan raajeen le'be pei'vveen ââ'net ä'ü'k'ken päärna vuei'tlvaž ääi'jab õuddpeâmmplan di pedagooglaž dokumentâsttmõõžž (lååkk 4.2). Päärna õuddpeâmmplaa'ne registõllum täävtõõžž čuä'jte tõn, mä'htt pedagooglaž tuâimin tuârjeet päärna õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam.

11 Õuddpeâmmplää'k'k 24 §

12 Õuddpeâmmplää'k'k 65-73 §

13 Lää'k'k meersaž škoou'l'j'jumuž ärvvtõõllâmkoõskõõžžâst (1295/2013); Õuddpeâmm tää'zz ärvvtõõllmõõžž vuâđ da ra'vvjõõžž, Meersaž škoou'l'j'jumuž ärvvtõõllâmkoõskõõžž čõõđtõõžž 24:2018

14 Õuddpeâmmplää'k'k 23 §

15 Õuddpeâmmplää'k'k 4 §, HE 40/2018 vp: halltõõžž čuä'jtõs ee'ttiik-kâdda õuddpeâmmplää'k'ken da mättmen tõõžž kuulli lâä'k'ken, lååkk 2.

16 Õuddpeâmmplää'k'k 23 §

17 Õuddpeâmmplää'k'k 23 § da HE 40/2018 vp s. 99

18 Õuddpeâmmplää'k'k 23 §

Päärna õuddpeämmplaa'ne pijât pââjas päärna vuei'tlvaž õuddnem da mättjem tuärjjõõzz da tön čõõđ viikkmõõžž¹⁹ (lääkk 5.4). Jos päärnast lij mii-ne ku'kesäiggsaž puõžžâlm, kää'tt kai'bbai taalkâshâaid, raajât su'anne tiõrvâsvuõđhuõlâst taalkâshâiddplaan²⁰. Tõin vue'zzin ko taalkâshâiddplaa'ne kuu'lli teâđ lie taarblaž päärna õuddpeämm jä'rjstem diõtt, tõid kee'rjtet päärna õuddpeämmplaa'ne²¹. Taalkâshâaid raajjmõõžžâst õuddpeämmast suâvat pääiklanji.

Päärna õuddpeämmplaan teâuddjummuž di päärna tuärjjõõzz taarb, tuärjjõõzz ri'jttjummuž da mie'rmeâldlažvuõđ âlgg ärvvtõõllâd, da plaan âlgg ta'rkstet uu'ccmõssân õ'htešt ee'jjest. Plaan âlgg kuuitâg ta'rkstet pâi, ko tõõž lij päärna taarbin puõ'tti mâinn.²² Alttõs plaan ta'rkstummša vuäitt pue'tted päärnain reâuggai oummin le'be päärna peämmjest. Päärna õuddpeämmplaan ärvvtõõllmen ärvvtõõllmõš kuâskk jeä'rben tuâimmjem jä'rjstõõllmõõžžid da pedagogiikk teâuddmõõžž.

- päärna vuei'tlvânji taarbšem tuärjj (lääkk 5)
- vuei'tlvaž plaan taalkâshâaidast
- päärnai, tuâjjlažkää'dd da peämmji õõutsââ'jest suâppâm ää'sš
- plaan raajjma vuässõõttâm jee'res vuei'tlvaž ä'sštobddi
- teätt tõ'st, kuä'ss plaan lij rajjum da ta'rkstum da kuä'ss plaan ta'rkstet e'pet o'ddest.

Päärna õuddpeämmplaan âlgg ââ'nned peeitast²³. Õuddpeämmlää'jj mie'ldd päärna õuddpeämmast va'sttei oummin da tuärjjõõzz taarb, tuärjjõstuaimi le'be tõi raajjmõõžž ärvvtõõllmõ'sše vuässõõtti oummin lij vuõiggâdvuõtt vuäžžad nu'bbsteez da luõvted nu'bb nobba di õuddpeämm jä'rjstee'je da puutt'tee'je nõkam teâdaid, kook lie taarbla õuddpeämm jä'rjstummuž, puutt'tummuž da tuärjjõõzz ärvvtõõllmõõžž diõtt, peittastââ'nemõõlgtummšest huõlkani. Teâdseerd täävtõssân lij staaanâd päärna ouddõõzz mie'lddlaž õuddpeämm teâuddjummuš.

Teâdi vuäžžmõõžž da ouddmõõžž pirrsaž šeâttmõš kuâskk še vue'jjid, koin päärnaž serdd kää'dd le'be privat kääžzkõspuutt'teei jä'rjstam õuddpeämmast nuu'bb kää'dd le'be kääžzkõõzzpuutt'teei jä'rjstam õuddpiõmmu le'be koin õuddpeämmast see'rdet vuõssmätt'tõ'sse le'be vuâđdmätt'tõ'sse. Päärna ää'sšlažvuõtt õuddpeämmast lij õlmmlaž teätt. Päärna õuddpeämm jä'rjstummu'sše vuäitt kuuitâg ko'lljed teâdaid, kook lie peeitast õnnum.²⁴

1.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeämmplaan da päärna õuddpeämmplaan raajât õuddpeämmlää'jj meâldlanji õuddpeämm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji tãn lââggast da jee'res sââ'jest tain vuâdain kovvuum täävtõõžžid da vuâđdjurddid ââ'nee'l. Õuddpeämmplaan vuâdain meä'rtõõlât juõ'kk vä'lddlââgg looppâst, mâid pääiklaž õuddpeämmplaanâst âlgg kõõčcmõõžžâst âarrai lââgg looppâst tu'mmeed da kovveed.

Pääiklaž õuddpeämmplaanâst vuei'tet ââ'nned vuâđdä'sštee'kst. Lij kuuitâg ta'rkk ää'veed da konkretisâtsted tee'kst nu'tt, što tõt ohjjad da tuärjjad õuddpeämm teâuddjummuž da ooudâsviikkmõõžž pääiklanji. Pääiklanji vuei'tet raajjâd pääđplaan õuddpeämm jee'res tuâimmvue'jjid. Pääiklaž õuddpeämmplaanid vuei'tet raajjâd še jä'rjstee'ji õhttsažuâjjan.

19 Õuddpeämmlää'kk 23 §

20 Tiõrvâsvuõđhâiddlää'kk (1326/2010) 8 §

21 Õuddpeämmlää'kk 41 §

22 Õuddpeämmlää'kk 23 §

23 Õuddpeämmlää'kk 40 §

24 Õuddpeämmlää'kk 41 § di ouddmiärkkân lää'kk ve'rğgne'e'kk tuâim õõlmâsvuõđâst (621/1999) 24 §

Päaiklaž õuddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd obbn'es le'be vuässas ju'n-a kââ'dd, juâkkaz, joouk le'be tuâimmjemhääm kuõskkjen. Privat kääzzkõõzz puu't'teei õuddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd õõudbeä'lnn peäggatum vuâđđjurddjivui'm le'be obb kääzzkõõzz puu't'teei tuâimmjummuž kuõskkjen.²⁵ Päaiklaž plaan ärvvtõõlât mie'rrkõõski da tõn viiggât ooudâs ärvvtõõllmõõžž vuâđald.

Päaiklaž plaan raajeen õuddpeâmm jä'rjsteei tummad,

- koi ķiõlivui'm õuddpeâmmplaan raajât da priimât
- raajât-a õuddpeâmmplaan obbn'es le'be bie'ķķi jä'rjsteei, juâkkaz, joouk, tuâimmjemhääm kuõskkjen le'be vooudlaž plaanân
- måkam õuddpeâmmplaan raajõõzz, aa'sši ķiõtt'tõõllâmjäre'rjstõõzz da õlmmeemnää'l ââ'net
- mõõn nalla õuddpeâmm tuâjjlažkâ'dd, päärna da peâmmai vuässâ'te õuddpeâmmplaan raajjma, arvvtõõllma da ooudummša²⁶
- mõõn nalla õhttsažtuâjj õuddmätt'tõõzz, vuâđđmätt'tõõzz da sosiaal- da tiõrvâsvuõtt-tuâim ä'sš-tobddji di jee'res taarbšum õhttsažtuâjjkuei'mivui'm viiggât čõõđ õuddpeâmmplaan raajjmõõžžâst
- mõõn nalla päaiklaž jii'jjesnallšemvuõđ, õuddpeâmm jee'resnallšem jä'rjstem nää'l, ooudeem tää-vtõõzz di päärnaid kuõskki jee'res päaiklaž plaan vää'ldet õuddpeâmmplaan raajeen lokku
- mõõn nalla õuddpeâmmplaan raajât, mõõn nalla päaiklaž õuddpeâmmplaan teâuddjummuž ķiõččât da mõõn nalla tõn õõu'deet (ķiõčč še lăâkk 7).

Päaiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet:

- päärna õuddpeâmmplaan raajjmõõzz prosess päaiklaž vuei'nnemkuu'lmest. Deskriptât meä'rtõõlât raajjmõ'sše, seu'rrjumša da ärvvtõõllmõ'sše kuulli õhttsažtuâj da vasttõõzz õuddpeâmmplää'jj di tai vuâđđõõzzi meâđlanji
- õuddpeâmm peeitât õnnum teâđai serddmõ'sše da vaajtummša kuulli vue'jj.

25 Õuddpeâmmplää'ķķ 22 §

26 Õuddpeâmmplää'ķķ 20 §

2. TUÂJ ÕUDDPEÂMMAST DA TAKAI TÄÄVTÕÕZZ

Õuddpeâmm lij õhttsažkääddlaž kääzzkõs, mâ'st lij määngaid tuâjaid. Õuddpeâmm tuâjjan lij õdu'deed päärnai obbvälddsaz šõddmõõžž, õuddnummuž da mättjummuž õhttsažtuâjast peâmmjivui'm. Õuddpeâmm õõudäs veekk päärnai tää'ssäärv da õõutverddsazvuõđ da cõõggâtt čârnummuž. Õuddpeâmmast mättjum teâđ da tääid raavee päärnai vuässadvuõđ di aktiivlaž tuâimmjeeivuõđ õhttsažkää'ddest. Lää'ssen õuddpeâmm tuârjjad peâmmjid škoou'l'jemtuâjast di vuei'tlvâstt sij vuässõõttmõõžž tuâjj-jie'llma le'be mätt'tõõttmõ'sše.

2.1 Õuddpeâmm jä'rjstummuž o'hjjei õõlgtõõzz

Kää'dd lij õõlgtum jä'rjsted õuddpeâmm nu'tt veiddsanji da nâkam tuâimmjemhäämaivui'm, ko kää'ddest lij tarbb. Õuddpeâmm âlgg põrggâđ jä'rjsted lu'nn kääzzkõõzzi õõ'nnid da pääiklaž taarb va'sttii äävaiaârramäi'gğen²⁷. Õuddpeâmm vuei'tet õuddpeâmm-lää'jj mie'ldd viikkâđ čõõđ pei'vvpäi'kk'tuâimmân, piârpei'vvhâiddan le'be ää'võuddpeâmm-tuâimmân.²⁸ Lää'jjest šiõttuum päärna vuõiggâdvuõtt õuddpiõmmu kuâskk pei'vvpäi'kkest le'be piârpei'vvhâidast uvddum õuddpeâmm. Peâmmai tummad päärna vuässõõttmõõžžâst õuddpiõmmu. Õuddmätt'tõõzzâst joo'tti päärnast âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt vuässõõttâđ õuddpiõmmu tõnnalla ko lää'kk oudv vuõiggâdvuõđ²⁹.

Kää'dd le'be kää'ddõhttâm vuâitt jä'rjsted õuddpeâmm jiõčč le'be ha'ŋkķeed õuddpeâmmkääzzkõõzzid õõlmâs le'be privat kääzzkõõzzi puu't'tee'jest. Ha'ŋkķe'mmen õuddpeâmmkääzzkõõzzid jeârrsin kääzzkõõzzi puu't'tee'jin kää'dd le'be kää'ddõhttâm âlgg lee'd snäatnai tõ'st, što ha'ŋkķuum kääzzkõõzz va'sttee tøn tää'zz, koon oudldet va'stteei kää'dd tuâimmjummses. Õuddpeâmm jä'rjsteei va'sttad tõ'st, što tøn ha'ŋkķeem kääzzkõõzz jä'rjsted õuddpeâmm kuõskki šiõttõõzzi di õuddpeâmmplaan vuâđai meâldlanji³⁰. Privat kääzzkõõzz puutt'teei ohjummšes, vuâ'pstummšes da vuâppmest va'sttee kää'dd tuâimmorgaan le'be tøn meä'rreem ve'rğğneķ, vu'vddvaaldâšmve'rğğpäi'kk di Sosiaal- da tiõrvâsvuõtsue'rij lää'pp- da vuâppâmve'rğğpäi'kk³¹.

Kää'dd âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što päärnaž vuâitt vuâžžad õuddpeâmm päärna jie'nnkiõllân âârrai lää'dd, ruõcc le'be sää'm kiõlin.³² Jee'res kiõlin mie'reet lää'ggast 4.6.

Õuddpeâmm jä'rjstummuž o'hjjei õõlgtõõzzi vuâđđan lie Lää'ddjânnam vuâđđlää'kk, õuddpeâmm-lää'kk da õuddpeâmmast uvddum riiksuâvtõõzz asetõs³³ di õuddpeâmmplaan vuâđaid. Õuddpiõmmu suâvldet še vaaldâšmlää'jj³⁴ da lää'jj ve'rğğnee'kk tuâimmjem õõlmâsvuõđâst³⁵. Lää'ddjânnam vuâđđlää'jj mie'ldd ij ni keän vuâžž priimte'mes vuâđđõõttâmtaa piijjâđ jee'res sâjja sooggbeä'l, ââ'jj, šâddvuõđ, kiõl, âskldõõgg, väimmjurddi, miõl, tiõrvâsvuõđ, lää'mesvuõđ le'be ooumže õhttnee jee'res määin diõtt³⁶. Õuddpeâmm jä'rjstummšes â'lğge vä'ldded lokku še õõlgtõõzz, kook puä'tte jee'res lää'jjšeâttmõõžžâst di meeraikõskksaz suâppmõõžžin, koid Lää'ddjânnam

27 Õuddpeâmm-lää'kk 5 § 4 mom.

28 Õuddpeâmm-lää'kk 1 §

29 Õuddpeâmm-lää'kk 1 da 12 §

30 Õuddpeâmm-lää'kk 5 § 2 mom.

31 Õuddpeâmm-lää'kk 52 §

32 Õuddpeâmm-lää'kk 8 § da HE 40/2018 vp s. 89

33 Riiksuâvtõõzz asetõs õuddpeâmmast (753/2018)

34 Vaaldâšmlää'kk (434/2003)

35 Lää'kk ve'rğğnii'kki tuâimmjem õõlmâsvuõđâst (621/1999)

36 Lää'ddjânnam vuâđđlää'kk (731/1999) 6 §

lij čonnõõttâm. Näkam lie jee'rab mie'ldd õõutverddsažvuõttlää'kk³⁷, tää'ssärvvlää'kk³⁸, Euroop ooumažvuõiggädvuõttuapmõš³⁹, ÕM päärna vuõiggädvuõdi suapmõš⁴⁰, ÕM takai suapmõš lää'mes oummi vuõiggädvuõdin⁴¹, ÕM čõõdtõs algmeerai vuõiggädvuõdin⁴² di ÕM keäll'jeei õuddnem täävtõõz⁴³. Õuddpeämm õõu'deet inkluusiovuâđjurddi meâldlanji. Puk päärna vuäi'tte vuässõõttâd õõutsââ'jest õuddpiõmmu âârkanî kîdd õuddmiârkkân tuärj taarbin, lää'mesvuõđâst le'be kulttuurlaž tuâkksest.

Ko päärnaž taarbâš õuddnumšasas da pue'rrvââjjasas tuärjjõõz da vuäžž sosiaal- da tiõrvâsvuõd tuärjjeemtuâimid da kääzkkõõzzid, suâvvtet sosiaalhuõll-lää'jj⁴⁴, lää'mesvuõđ vuâđald jä'rjstum kääzkkõõzzin da tuärjjââmtuâimin u'vddum lää'jj⁴⁵, šõddâmvaâksai spesiaalhuõlâst u'vddum lää'jj⁴⁶ da tiõrvâsvuõđhuõl-lää'jj⁴⁷ di mâi'd sosiaal- da tiõrvâsvuõdhuõl kääzkkõõzzin nuu'bb â'rnn lää'jjest šîõtteet.

Õuddpeämm vä'lddkâaddlaž täävtõõzzin šîõtteet õuddpeâmmilää'jjest. Täävtõõz ohjee vuâđai di pääiklaž da päärna õuddpeâmmplaan raajmõõžž, čõõđ viikkmõõžž da ärvvtõõllmõõžž.

Õuddpeâmmilää'jj⁴⁸ mie'ldd õuddpeämm täävtõssân lij

- 1) õõu'deed juõ'kk päärna ââ'jj da õuddnem meâldlaž obbvâlddsaz šõddmõõžž, õuddnummuž, tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam;
- 2) tuärjjeed päärna mättjem õudldõõzzid da õõu'deed jie'llemâkksaz mättjummuž da škooultem tää's-säärv čõõđ viikkmõõžž;
- 3) viikkâd čõõđ päärna siõ'rre, liikummša, čeäppõõzzid da kulttuurä'rbbvuõ'tte vuâđđneei määngbeällsaz pedagooglaž tuâimmjummuž da vuei'tlvâ'stted miõttlõs mättjummsid;
- 4) ainsmâ'tted õõudârri viikki, mättjummuž õõu'deei, tiõrvvsallaš da staanlaž õuddpeâmpirrõõz;
- 5) staanâd päärna ci'sttjeei tuâimmjemnäâ'l da kuu'kkmõõz mie'ldd põõšši vuârrvâaiktemkõskk-vuõđid pärnai da õuddpeâmmtuâjjlažkââ'dd kõõsk;
- 6) u'vdded pukid pärnâid õõutverddsaž vuei'ttemvuõđid õuddpiõmmu, õõu'deed õõut-tää'ssvuõđ da sooggbie'li tää'ssäärv di u'vdded vaalmâšvuõđid fi'ttjed da ci'sttjed takai kulttuurä'rbbvuõđ di juõ'kk kîõl'laž, kulttuurlaž, âskldõõgg da kîõčcmõõžž meâldlaž tuâggga;
- 7) vuei'nned päärna jii'jjesnallšem tuärj taarb da jä'rjsted meâ'rmeâldlaž tuärj õuddpeâmmast taarb šõõddee'n määngsuârglaž õhttsažtuâjast;
- 8) õõu'deet päärna õhttsažtuâjj- da vuârrvâaiktõstääidaid, õõu'deed päärna tuâimmjummuž verddsaž jooukâst di vuâ'psted eettlanji va'sttõsvuõđlaž da keäll'jeei tuâimmjummuž, jeârri ci'sttjummuž da õhttsažkââ'dd vuâzzlažvuõ'tte;
- 9) ainsmâ'tted päärna vuei'ttemvuõđ vuässõõttâd da vuäžžad vâaiktet jii'jjes kuõskki aa'sšid;
- 10) tuâimmjed õõutsââ'jest päärna di päärna puârrsin le'be jee'res peâmmjin päärna tää'ssteâddsaz õuddnem da tiuddvââldlaž pue'rrvââjjam pue'rmõsân di tuärjjeed päärna puârraz le'be jee'res peâmmai škoou'l'jemtuâjast.

37 Õõutverddsažvuõttlää'kk (1325/2014)

38 Lää'kk neezni da âummai kõskksaz tää'ssäärvast (609/1986)

39 Euroop ooumažvuõiggädvuõttuapmõš 1990

40 ÕM õõlmâs-suapmõš päärna vuõiggädvuõdin 1989

41 ÕM õõlmâs-suapmõš lää'mes oummi vuõiggädvuõdin 2007

42 ÕM čõõdtõs algmeerai vuõiggädvuõdin 2007

43 Keäll'jeei ouddnem täävtõõz – Agenda 2030. ÕM õõlmâs-sââbbar 2015

44 Sosiaalhuõll-lää'kk (1301/2014)

45 Lää'mesvuõđ vuâđald jä'rjstum kääzkkõõzzin da tuärjjââmtuâimin u'vddum lää'kk (380/1987)

46 Lää'kk šõddâmvaâksai spesiaalhuõlâst (519/1977)

47 Tiõrvâsvuõđhuõl-lää'kk (1326/2010)

48 Õuddpeâmmilää'kk 3 §

Õuddpeâmm jä'rjstee'jest lij õõlgtõs mušttled peâmmjid õuddpeâmm täävtõõzzin da tuâimmjumms'est tõi jee'res tuâimmjemhäämain. Peâmmjid jä'rjstet vuei'ttemvuõđ vuässõõttâd da vaaikted päärna õuddpeâmm plaanma, čõõđ viikkma da arvvtõõllma. Lää'ssen peâmmjid jä'rjstet mie'rrkõõski vuei'ttemvuõđ vuässõõttâd pääiklaž õuddpeâmm plaanma da arvvtõõllma da juâkksi õuddpeâmm plaanma da arvvtõõllma.

Päärnai vuässõõttmõš õuddpiõmmu vaajtââll piârri va'lljeem, päärnai lää'jjest šioottuum vuõiggâdvuõđ da õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg mie'ldd.⁴⁹ Tãn âlgg vä'ldded lokku pääiklaž plaani raajjmõõžžâst.

Õuddpeâmmast mättjempirrõs âlgg lee'd õõudârri viikki, mättjummuž õõu'deei di tiõrvvsallaš da staanlaž päärna ââ'jj da õuddnummuž lokku vää'ldde'l. Tuâimpäi'kk da tuâimmneäv v'lgge lee'd vue'kkõs, da tõi âlgg vä'ldded lokku cõõggte'mes jââttmõõžž⁵⁰. Pei'vvpääi'kest le'be piârpei'vvhâidast joo'tti pärnže âlgg ta'rjjeed to'lmmež porrmõõžž. Poorrâmpoodd â'lgge lee'd meârmeâldlanji jä'rjstet da ohjuum.⁵¹ Õuddpeâmm lij âskldõõgggin, kiõččmõõžžin da peällõkpolitiikin čõõnsate'mes. Õuddpeâmm ij vuäžž ââ'nned kaauplaž vaaiktem kanaalân. Nu'bbnallšem pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem kiõččmõõšše vuâđđõõvvi oudpeâmm ta'rkket lãâggast 6.

Õuddpeâmmast ââ'net tuâjjlažkãâ'dd ââ'ntemkai'bbjõõzzin da meett'tummšest uvddum šioottõõzzid⁵².

Kãâ'dd ââ'nnemnalla âlgg lee'd õuddpeâmmast oçndõõtti taarb mie'ldd spesiaalpäarnaikaardãsu'čtee'l õuddpeâmm spesiaal'čtee'l kãäzzkõõzzid⁵³. Tuâjjlažkãâ'dd ââ'nnemvuõđi kuõskki se'rddemšeatmõõžžin šiootteet õuddpeâmmilãã'jest⁵⁴.

Õuddpeâmmast vää'ldet lokku tuâjjsuõjjlummsa da staanvuõ'tte šioetlmid, personteâđai kiõtt'tõõllmõõžž da teâttsuõi kuõskki šioetlmid di pärnaivui'm tuejee'ji reä'kkõstuâgga se'lvvtummuž o'hjeei lää'jj. Päärnaid suõjjeet viõkkvää'ldet, keeu'summšest da jee'res heâmmummšest plaanmallaš cõõggõõttmõõžž di vuõigg kãssjõõttmõõžž mie'ldd (Lãâkk 3.1)⁵⁵. Staanvuõđ oudummuž âlgg lee'd plaanmallaš da mie'rrkõõski ärvvtõõllum.

Kãâ'dd âlgg õuddpeâmm jä'rjstee'n tuâimmjed õhttsažuâjast mätt'tõõžžâst, liikkummšest da kulttuurlaž, sosiaalhuõlãst, pärnai suõjjlumms'est, vuä'pstõktuâimast da jee'res tiõrvãsvuõthhuõlãst va'stteei di jee'res taarbšum vue'ssbie'livui'm.⁵⁶ Õuddpeâmm tuâjjlažkãâ'dd õõlgtē šē šioettãlm, kook kue'skkē sosiaalhuõllkãäzzkõõzzid vuä'pstummuž da pärnaisuõjjlemi'lmmtõõžž raajjmõõžž⁵⁷.

49 Õuddpeâmmilãã'kk 12 ja 19 §

50 Õuddpeâmmilãã'kk 10 §

51 Õuddpeâmmilãã'kk 11 §

52 Õuddpeâmmilãã'kk 25 – 33 § da 75 § da riksuãvtõõžž asetõs õuddpeâmmast (753/2018)

53 Õuddpeâmmilãã'kk 25 §

54 Õuddpeâmmilãã'kk 75 §

55 Õuddpeâmmilãã'kk 10 §

56 Õuddpeâmmilãã'kk 7 §

57 Sosiaalhuõll-lãã'kk 35 § (1301/2014) da pärnaisuõjjlemiãã'kk 25 da 25 a § (88/2010 da 1302/2014)

2.2 Õuddpeâmm tuâimmjemhääm

Õuddpeâmm tuâimmjemhääm lie pei'vvpäi'kk'tuâimm, piârpei'vvhâidduâimm di ää'võuddpeâmmtuâimm⁵⁸. Õuddpeâmm'lää'jj da õuddpeâmmplaan vuâdai täävtõõzz ohjee pukid õuddpeâmm tuâimmjemnaa'lid. Õuddpeâmm'lää'jjest meä'rtõõllât, mõõk lää'jj vue'zz kuõ'sk'ke ää'võuddpeâmm⁵⁹. Õuddpeâmm tuâimmjemhääm järne nuu'bbineez. Ouddmiârkkân mättjempirrõõžž, resuurs, tuâjjlažkää'dd škoo'u'l'jummuš da ää'ntemõõlgtõõzz, tuâjjlažkää'ddraajâs, päärnai joouki šorradvuõtt di päärnai da tuâjjlažkää'dd kõskksaž mettkõskkvuõtt vaajtâ'lle. Jee'res tuâimmjemhaa'mi jii'jjesnallšemvuõđ vää'ldet lokku pääiklaž õuddpeâmmplaan raajjee'l da täävtõõzzid ta'rk'keet tuâimmjemhaa'mi mie'ldd.

Lij tä'r'kk, što peâmmai vuäžžâ nokk teâđ puki tuâimmjemhäämai siiskõõzzin da jii'jjesnallšemvuõđin. Kää'dd âlgg jä'rjsted ohjjummuž da vuä'pstõõzz peâmmjid õuddpeâmmkääzzkõõzzin, kook lie vuäžžâmnalla. Taarb mie'ldd peâmmjivui'm sagstõõllât tön pirr, mii õuddpeâmm tuâimmjemhäämm da veeidasvuõtt va'sttad päärna taarbid da ouddõõzz. Vuä'pstõõzz da ohjjummuž uu'det kääzzkõõzzid oo33õõđee'n di te'l, ko päärnaž lij ju'n õuddpeâmmkääzzkõõzzin se'st.⁶⁰

Pei'vvpaa'i'kin čõõđ vikkum õuddpeâmm lij tääu'jmõs õuddpeâmm tuâimmjemhäämain. Pei'vvpaa'i'kin tuâimmjummuš šâdd jooukin. Päärnai jooukid vuei'tet raajjâd jee'res naa'livui'm vää'ldet lokku õuddmiârkkân päärnai ää'jj, vue'bbžid le'be tuärj taarb. Joouk â'lğge lee'd pedagoglanji vue'k'ksõs da tõi raajjmõõžžâst vää'ldet lokku tuâjjlažkää'dd mittu da joouki šoormõs šorradvuõ'tte šiõtlmid⁶¹. Pei'vvpaa'i'ki tuâjjlažkää'dd määngämmtallašvuõtt lij nahcân kudd õuddpeâmmast, ko puki siltummuš lij ää'nnmest di va'sttõšvuõđ, tuâj da ämmatrool šâ'dde meä'rmeâldlanji. Pei'vvpaa'i'kin âlgg lee'd tuâimast va'stteei jâä'dteei⁶².

Õuddpeâmm'lää'kk pââjad pedagogiikk miârktõõzz da seâmmast õuddpeâmm u'čtee'li da spesiaalu'čtee'li pedagogaž va'sttõšvuõđ⁶³. Tiuddva'sttõs päärnai joouki tuâimmjem plaanmõõžžâst, tuâimmjem plaanmallašvuõđ da täävtõõzzmeâldlažvuõđ teâuddjumšest di tuâimmjem ärvvtõõllmõõžžâst da õõudummšest lij õuddpeâmm u'čtee'lin. Õuddpeâmm u'čtee'l, spesiaalu'čtee'l, sosionoom, päärnaihoi'ddjeei da jee'res õuddpeâmm tuâjjlažkää'dd õõutsââ'jest plää'ne da ve'k'ke čõõđ tuâimmjummuž.

Piârpei'vvhâidduâimm lij u'cc jooukâst čõõđ vikkum õuddpeâmm. Tön jä'rjsted hâiddai le'be päärna piârpei'vvpäi'k'kest, kää'tt vuäitt lee'd privatdomm le'be mii-ne jee'res dommnallšem hâiddpäi'kk⁶⁴. Piârpei'vvhâidduâimm vuei'tet jä'rjsted õõut le'be kuei't hoi'ddjeei čõõđtam le'be spesiaalšõddmõõžžâst kooum hoi'ddjeei õõutsââ'jest čõõđtam õuddpeâmm⁶⁵. Piârpei'vvpaa'i'ki tuâjjlažkää'ddmeä'rest di päärnai joouki raa'jjeen âlgg vâ'ldded lokku lää'mes da jee'resnalla tuärjjõõzz taarbšeei päärna⁶⁶. Piârpei'vvhâidduâimm va'stteei jii'jjes joouk tuâimmjummušest. Pedagogaž jâä'dtummuš da tuâim ohjjummuš tuärjjad piârpei'vvhâidduâimm täävtõõzzmeâldlaž tuâimmjem plaanmõõžž da čõõđ viikkõõžž.

58 Õuddpeâmm'lää'kk 1 §

59 Õuddpeâmm'lää'kk 1 §

60 Õuddpeâmm'lää'kk 4 a 16 §

61 Õuddpeâmm'lää'kk 34-36 §

62 Õuddpeâmm'lää'kk 25 §

63 Õuddpeâmm'lää'kk 2, 25 da 35 §

64 Õuddpeâmm'lää'kk 1 §

65 Riikksuävtõõzz asetõs õuddpeâmmast (753/2018) 2 §

66 Õuddpeâmm'lää'kk 38 §

Ää'võuddpeâmmtuâim čõõđ viikmõš da teäddpääi'k vaaitâ'le õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõggi mie'ldd. Ää'võuddpeâmmtuâim vuei'tet jä'rjsted õuddmiârkkân siõrrkē'dd- le'be kruuggtuâimman. Tuâimmjummuš lij ohjjuum da täävtõõzz meâldlaž. Ää'võuddpeâmmtuâim vuäitt ta'rjjeed õuddmiârkkân âlggan âârrmõõžž, siõr, čeäppõs- le'be liikkeemškoou'l'jummuž. Lââ'ssen ää'võuddpeâmmtuâim vuäitt ta'rjjeed peâmmjid ohjjuum õõutsââ'jest âârrmõõžž päärnaivui'm di jee'res sosiaal'laž kontaaktid. Ää'vtuâim âlgg lee'd plannum, što õuddpeâmmiläâ'jj täävtõõzz vuei'tet vä'ldded tõ'st lokku. Täävtõõzzid â'lğğē vä'ldded tøn pue'rben da veei'dben lokku, mõõn mie'rrkõskksubun da tääu'jab päärna vuässâ'tte tuâimma. Tuâim šlaai mie'ldd snäätnei täävtõõzz vuei'tte teäddjed jeänab ko jee'res⁶⁷.

Vuârrhâaid âlgg jä'rjsted taarb mie'ldd päärnže, kââ'tt tøn taarbâž peâmmi tuâjast jââttmõõžž le'be mätt'tõõttmõõžž diõtt. Vuârrhâaid vuei'tet jä'rjsted jeä'kkäâi, neä'ttel-looppi da iinni pei'vvpäi'kktuâimmân le'be piârpei'vvhâiddân. Vuârrhâaidâst päärnai vuässõõttmõš õuddpiõmmu ij täujja leäkku samai mie'rrkõskksaž. Tãn âlgg vä'ldded lokku pedagogiiglaž tuâim plaanummšest da čõõđtummmšest⁶⁸.

2.3 Õuddpeâmm vue'ssen päärna šõddâm da mättjem pälggsest

Õuddpeâmm lij tää'rkes vue'ss päärna vuõrsmummšest da mättjummmšest. Õuddpeâmm raajj vuâđ ââ'jjpeei'v mättjummmša. kõskksaž päärnaid da si'jji piârrjid kuõskki kääzzkõs, koozz jäänmõs päärnain vuässâât õuddâl mättõõlgtõõzz â'lğğem. Päärna po'hte õuddpiõmmu mie'ldes ääi'jab jie'llemkiõččlâsttmõõžžid, ko'st miârkteei tuejje'e'jen lie peâmmji da päärnai kõskksaž vuârrvaaiktõs- da miõlstõõvvâmkkõsk. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij čuõlmmâd oskkum kõõsk päärnže. Peâmmji da tuâjjlažkââ'dd kõskksaž õhttsažtuâjj pohtt päärnai jie'llma juätkkjeeivuõđ da staanvuõđ. Päärna õuddpeâmm täävtõõzzin suâppmen tää'rkes ä'sšen lij ääv, äärv u'vddi da tää'ssverddsaz kaaunõõttmõš. Õhttsažtuâjj mie'rrkõõski lij kõskksaž pääi'kest, što piârri da tuâjjlažkââ'dd õhttsaž škoou'l'jemtuâjast šâdd päärna beä'lest miõllsõs obbvuo'tt.

Pä'rnnpoodd miârktõõzz fi'ttjummuš di teâttmõš päärnai šõddâm, ouddnem da mättjem pirr lie pedagooglaž tuâimmjem vuâđ. Seâmma tää'rkes ä'sšen lij tobddâd juõ'kk päärnaž da vä'ldded lokku suu jii'jjesnallšem õuddnummuž. Päärna tobddmõš oudldâstt põõšši vuârrvaaiktõõzz tuâjjlažkââ'dd da päärnai kõõsk⁶⁹.

Õuddpeâmm da tõõzz kuulli õuddmätt'tõõzzâst di vuâđdmätt'tõõzzâst šâdd päärna õuddnem da mättjem beä'lnn čiõlłgsanji ouddnee'i obbvuo'tt da vuâđđ jie'llemâkksaž mättjummmša. Kudd obbvuo'd vue'lğğemsââ'jjen lij, što õuddpeâmm di õudd- da vuâđdmätt'tõõzz tuâjjlažkââ'dd tâbđđ škoolriâšldõõgg di tøn jee'res pooddi kõskksaž täävtõõzzid, jii'jjesnallšemvuõđid da vue'jjid. Päärnai pue'rrvâjjam di õuddnem da mättjem soojjâm diõtt še se'rddempooddid plaanât da tõid kiõččât.

Õuddpeâmm jä'rjsteei peejj õhttsažtuâj raajõõzzid da teâđ se'rddem vue'jjid, kooi veäkkä serddmõõžž pääi'kest õuddpiõmmu, õuddpeâmm äi'ğğen di õuddpeâmmast õuddmätt'tõ'sse da to'ben vuâđdmätt'tõ'sse lie samai soojjâl. Se'rddempooddin tuejjeet peâmmjin õhttsažtuâj päärna pue'rmõõzz meâldlanji. Teâđai se'rddmest vuei'tet ââ'nned õuddpeâmm äi'ğğen norrum dokumee'ntid, koin kovveet päärna õuddnummuž da mättjummuž, di päärnže rajjum õuddpeâmmplan. Teâđ serddmõõžžâst ââ'net viõggâst âârrai šiõttõõzzid.⁷⁰

67 Õuddpeâmmiläâ'kk 3 § 2. mom. HE 40/2018 vp, s. 85

68 Õuddpeâmmiläâ'kk 13 §

69 Õuddpeâmmiläâ'kk 3 § 1 mom. 5. päi'kk

70 Ouddmiârkkân õuddpeâmmiläâ'kk 40-42 §

2.4 Ärvv-vuâđđ

Õuddpeâmmplan vuâđai ärvv-vuâđ takaivuâđđjurddjen päärna pue'rmõõzz vuõss-sâjjsažvuõtt, päärna vuõiggâdvuõtt pue'rrvââjjma, huõllââ'nma da suõjjlummsa, päärna miõl lokku vâlddmõš di õõutverddsaž da tää'ssärvsaz âânmmõõžž õõlgtõs da päärna čârstemkiõld ÕM Päärna vuõiggâdvuõđi suâppmõõžž⁷¹, õuddpeâmm lää'jj⁷² da ÕM lää'mes oummi vuõiggâdvuõđid kuõskki õõlmâs-suâppmõõžž meâldlanji⁷³.

Pä'rnnpoodd jiõččärvv

Õuddpeâmm tuâjjan lij suõjjled da õõu'deed päärnai vuõiggâdvuõđ šiõgg da staanlaž pä'rnnpo'dde. Õuddpeâmm vuâđđan lij fi'ttjõs pä'rnnpoodd jiõččärvast. Päärnaž lij o'dinakai da kaallšõs nâkkmen ko son lij. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šõddâd kullum, vuõinnum, lokku valddum da fi'ttjum jiõččnes di õutstõõzz vuâzzli'žžen.

Ooumžen šõddmõš

Õuddpeâmm vuâđđan lij jie'llem, ķeall'jeei jie'llemnääl da ooumažvuõiggâdvuõđi ci'sttjummuš di ooumažäärv čuõz3te'mesvuõtt. Tuâjjlažkā'dd tuârjjad päärnai šõddmõõžž ooumažvuõ'tte, koon kovvad põrggmõš tuõttvuõ'tte, pue'rrvuõ'tte da mooččâdvuõ'tte di vuõiggâdvuõđlažvuõ'tte da rääuha. Õuddpeâmmast uu'det äärv čuõvtummša, mii kuâsttai nää'lest šiõttõõttâd jiõccses, jee'res oummid, pirrõ'sse da tiõttu di nää'lest da täättast tuâimmjed vuõ'i'ggest. Tuâjjlažkā'dd ohjjad päärnaid tuâimmjed ärvv-vuâđ meâldlanji di sagstõõllâd äärvai da maalli pirr. Õuddpeâmmast ķeeu'summuž, rasiism le'be viõkkvää'ld jeä't primmu ni mākam häämast jeä't-ka ni ķeä'st.

Päärna vuõiggâdvuõđ

Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õlmmeed jii'jjes, miõlâs da jurddjeez di šõddâd fi'ttjum tõi õlmmeenmaa'li mie'ldd, kook su'st lie. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šiõgg mätt'tõ'sse, huõl ââ'nma da âlšmõ'tti maacctõ'sse. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt siõ'rre, mättjed siõree'l da rämmšed mättjum aa'sšin di raajjâd fi'ttjõõzz jijstes, identitee'ttest da maai'limest jii'jjes vue'lğgẽmsõõ'ji meâldlanji. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õhttsallašvuõ'tte da jou'ķķe kuullmõ'sše. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad teâđ määngbeällsanji, ķiõtt'tõõllâd tobddmõõžžeez da risttreeidaid di ķiõččlâ'stted da mätt'tõõllâd odđ aa'sšid.⁷⁴

Õõutverddsažvuõtt, tää'ssärvv da määngnallšemvuõtt

Õuddpeâmm õõu'deed lää'dd õhttsažkā'dd demokraattlaž äärvaid, mâ'te õõutverddsažvuõđ, tää'ssäärv da määngnallšemvuõđ. Päärnain âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt õõu'deet tääideez da tuejjeed va'lljummsid õuddmiârkkân sooggbeä'lest, šâddvuõđâst, kulttuurtaâkksest le'be jee'res oumže õhttneei määinain ķidd âârķani. Tuâjjlažkā'dd âlgg raajjâd määngnallšemvuõđ ci'sttjeei toobdâlm. Õuddpeâmm šâdd määngnallšem lää'dd kulttuurä'rbbvuõ'tte, kāâ'tt vuâžž häämas päärnai, si'jji peâmmji di tuâjjlažkā'dd vuârrvaaiktõõzzâst.

Piârri määnghämmsažvuõtt

Ämmtallaš, ääv da ci'sttjeei šiõttõõttmõš määnghämmsaž piârrijid da piârri jee'resnallšem ķiõlid, kulttuurid, ķiõččmõõžžid da âskldõõggid, ä'rbbvuõđid di škoou'l'jemvuâinmmõõžžid rääj õudldõõzzid

71 ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

72 Õuddpeâmm lää'ķķ 20š

73 ÕM õõlmâs-suâppmõš lää'mes oummi vuõiggâdvuõđin 2007

74 ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

šiõgg skoou'l'jemõhttsažtuõjju⁷⁵. Päärnai piâridentitee'tt da piârkõõskid tuärjjeet nu'tt, što päärnaž vuäitt tobddâd kaallšen jii'jjes piârri.

Tiõrvvsallaš da ķeâl'jeei jie'llemnääl

Õuddpeâmm tuâjjan lij vuâ'psted päärnaid tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam õõu'deei jie'llemnaa'lid.

Päärnaid ta'rjjeet vuei'ttemvuõđid õõu'deet tâbdddäâideez da esteettlaž jorddmõõžžäs.

Õuddpeâmmast tobdstet da ââ'net ķeâl'jeei jie'llemnääl vuâđđjurddjid nu'tt, što sosiaal'laž, kulttuurlaž, šeäştliõs da ekolooglaž vuâlladvuõđ vää'ldet lokku. Õuddpeâmm räâjj vuâđ ekososiaal'laž čuõvtõ'sse nu'tt, što ouumaž fi'ttai ekolooglaž ķeâl'jemvuõđ lee'd õuddlõs sosiaal'laž ķeâl'jemvuõtt da ouumažvuõiggâdvuõđi čõõđ mõõnnma.

2.5 Mättjemfi'ttjõs

Õuddpeâmmplaan vuâđđ lij rajjum vuõđđu mättjemfi'ttjõõžžâst, koon mie'ldd päärna šâ'dde, ouddne di mättje vuârrvaiktõõžžâst jee'res oummivui'm da â'lddpirrõõžžin. Mättjemfi'ttjõõžž vuâđđan lij še vuâinnmõš päärnast aktiivlaž tuâimmjee'jen. Päärna lie šõddâm räâ'jest teâđstõõlli da haa'lee mättjed odđ, ķeârddeed da nobsted aa'sšid. Mättjummuš lij obbvâlddsaz da tõt lij juõ'ķķ â'rnn. Tõ'st õhtne teâđ, täaid, tuâimmjummuš, tobddmõõžž, aiccvuâmmšummuž, vaardlaž ķiõččlâsttmõõžž, ķiõll da jorddmõš. Mättjummuž šâdd jee'rab mie'ldd päärnai ta'rķstõõlee'n pirrõõžž di jeeu'žee'l jeârri tuâimaid. Päärna mättje še siõree'l, liikkee'l, tu'tķkee'l, jee'resnallšem tuejjõõžžid tuejje'e'l, jii'jjes õlmme'e'l di tuâimmjummušest, ko'st lie čeäppõõžž vuâđđan.

Õuddpeâmmast mättjem vue'lğgẽmsââ'jjen lie päärnai ääi'jab ķiõččlâsttmõõžž, si'jji miõllķie'ssem pääi'ķ da siltummšes. Lij tä'rķķ, što odđ mätt'tõõllâm vue'lnn âârrai aa'sšin lij õhttvuõtt päärnai ouddnee'i vaalmâšvuõđid di jee'res ķiõččlâ'ttem-maailma da kulttuurtaũggẽ. Päärna mättje pue'rmõssân puârast vââjjmen da tobddmen âârrmes staanli'žžen. Miõttlõs tâbdd ķiõččlâsttmõõžž da vuârrvaiktemķõskkvuõđ õõu'dee mättjummuž. Verddsõsjoukk da tâbdd õutstõ'sse kuullmõõžžâst lie päärna mättjem da vuâssadvuõđ beä'lnn ķõskksaz ää'sš. Päärnai âlgg vuâžžad mättjummuša tuâjjlažķââ'dd ohjjummuž da tuârj. Päärnai miõl ķie'ssi, täävtõõlli da šiõttlânji va'žžlõs tuâimmjummuš âlšmâtt mättjed lââ'zz. Juõ'ķķ päärna âlgg vuâžžad o'nnstummšid da räâmm jii'jjes tuejjummušest di jii'stes mättjee'jen.

Siõrrmõš lij õuddpeâmmâkksaz päärnai mättjummuša miârkteei ä'sš. Tõt lij päärna motivõ'stti da räâmm u'vddi tuâimmjummuž, ko'st päärna seâmmast mättje määngaid täaidaid da pâ'stte vâ'ldded teâđ. Õuddpeâmmast âlgg fi'ttjed siõrrmõõžž jioččärvv päärnẽ di tõn pedagooglaž miârktõs mättjummušest da päärnai obbvâlddsaz õuddnummušest da pue'rrvââjjmest.

75 Õuddpeâmmiläâ'ķķ 3 § 1 mom. 6 päi'ķķ

2.6 Pedagooglanji teäddnam škoou'l'jem, mätt'tõõzz da hääid obbvuoõtt

Õuddpeâmmplaan vuâðain pedagogiikk vuâððan lij meä'rtõllum ärvv-vuâðð, fi'ttjõs päärnast, pä'rrnpooddâst di mättjumms'est. Pedagogiikk juu'rdeet määngtiõðlaž, jeä'rben škoou'l'jem- da õuddpeâmmtiõðlaž tiõttu vuâððnee, ämmtallanji jâä'dtum da ämmat-tuâjjlažkâä'dd čõõð viikkâm plaanmallaš da täävtõõzz meâldlaž tuâimmjummuž päärnai pue'rrvââjjam da mättjem tieu'ddma. Tõt kuâsttai õuddpeâmm tuâimmjemkulttuurâst, mättjempirrõõzzin di škoou'l'jem, mätt'tõõzz da hääid obbvuoõðâst. Pedagogiikk teädd õuddpeâmm obbvuoõðâst oudldâstt pedagooglaž ä'sštobddmõõžž⁷⁶ di tõi, što tuâjjlažkâä'ddest lij õhttsaž fi'ttjõs tõi'st, mõõn nalla päärnai mättjummuž da pue'rrvââjjam vuei'tet pue'rmõõž mie'ldd õõu'deed.

Õuddpeâmm šâdd tuâjjlažkâä'dd, päärnai da pirrõõzz vuârrvaaiktõõzzâst, ko'st škoou'l'jumms'est, mätt'tõõzzâst da hääidast šâdd čââvas obbvuoõtt. Tâid koolm vuâlladvuoð vuei'tet ta'rktõõllâd fi'ttjõõzzin pääðai ä'sšen, leša takai tuâimmjumms'est tõk čõnnâ'tte õ'hhte. Tât vuei'tlvâstt tiuddvâldlaž âlddnemnääl' päärna šõddâm, õuddnem da mättjem õõudumms'est. Škoou'l'jummuž, mätt'tõs da hääid teäddne jee'resnalla jee'res äkksai päärnai tuâimmjumms'est di õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain.

Škoou'l'jummuž lij tuâimmjummuž, koon mie'ldd kulttuurlaž äärv, nää'l da noorm juätkkje, hämmne da oððsmâ'vve. Beä'lstes škoou'l'jem täävtõs lij se'rdded kulttuurä'rbbvuõð di tä'rkkæn õnnum äärvaid da traditoid puõ'tti puõlvõ'kkæ. Škoou'l'jem veäka vuä'pstet päärnai õlmmeed jii'jjes miõl da ärvvtõõllâd kriittlanji vaaldseei ju'rddem- da tuâimmjemnaa'lid di tuâimmjed eetlanji keäll'jeei nalla. Škoou'l'jummuž čuõvtemtuâjjan lij ohjjeet teäðstee'l päärnai jii'jjesnallšem identitee'tt šõddmõõžž nu'tt, što päärna mättje vuâmmšed tuâimmjumms'es vaaiktõõzzid jee'res oummid da pirrõõzzses. Päärnai õuddnummuž tuärjeet nu'tt, što sij mättje tuâimmjed di ää'nned siltummšes še jeärrsi pue'rren.

Mätt'tõõzz vue'lğgẽmsââ'jjen lij õuddpeâmmplaan vuâðain meä'rtõllum mättjemfi'ttjõs. Mätt'tõõzz mie'rren lij õõu'deed päärnai mättjummuž da vie'kkted päärnai šõõddted miäktõõzzid jijstes, nuu'bbin oummid di maai'lmest suu pirr. Õuddpeâmmast päärnai älsmäâ'ttet da motivââ'stet mätt'tõõllâd oðð aa'sšid di ohjjeet ää'nned jee'resnallšem mättjem naa'lid. Mätt'tõs tuärjad da tõi'st ää'net äü'kkæn päärnai luândlaž haal tie'tted da tu'tkķeed. Mätt'tõõzzâst vää'ldet lokku päärnai oudndeei täaidaid, aa'sšid, koid sij miõll keäss, aa'ppid da juõ'kk päärna tuärj taarb. Lää'ssen mätt'tõõzz vuâððan lie mättjempirrõ'sse (lääkk 3.2), veiddsõs siltummša (lääkk 2.7) da pedagooglaž tuâimmjumms'a (lääkk 4) pijjum täävtõõzz.

Hääid lij fyyslaž vuâððtaarbin huõl äännmõš di tobddmin vuõ'lğgi perstummuš. Täävtõssân lij, što päärnaž tåbðd, što su'nne uu'det äärv da suu fi'ttjet di son tåbðd õhttvuõð jee'res oummid. Kuhttu ärra tuâimmjeei da ci'sttjeei vuârrvaaiktemkõõškâst di miõttlõs kuõsktumms'est da õõldâsvuoðâst šâdd vuâð šiõgg hääidma da huõl äänma. Peeivlaž tuâim, mâ'te poormõš, teävõõttmõš da jääuõõõttmõš, vuâñgmõš da hygieniast huõl äännmõš lie kõskksaž vue'ssen päärna peei'vest. Õuddpeâmmast hääidmõš lij pâi seämma ääi'j škoou'l'jem- da mätt'tempäi'kk, ko'st mättjet õuddmiäkkân vuârrvaaiktõstääidaid, jijstes huõl äännemtääidaid, ääi'j vaaldšummuž di vää'ldet jiõccses pue'rr naa'lid.

⁷⁶ Õuddpeâmmplään 2 § da 23 §

2.7 Veidsõs siltummuš

Õuddpeâmmast raajât vuâđ pärnai veidsõs siltummuša. Veidsõs siltummuš šâdd teâđai, täaidai, äärvai, šio̯ttõõttmõõžzi da täätt obbvuođâst. Siltummuš miârkkšââvv še oodd âânned teâđaid da täaidaid di tuâimmjed tõn poddsaz vue'jj oudldemnalla. Teâđai da täaidai âânmo'šše vaaikte pärnai vä'lddem äärv da šio̯ttõõttmõõžž di tätt toi'mmjed. Veidsõs siltteem tarbb pâjjan pirrõ'stti maai'lm muttsin. Ooumžen šõddmõš, mätt'tõõttmõš, reauggmõš di meerli'žžen tuâimmjummuš ââ'n da puõ'ttiââi'jest õõlgte teätt- da täidduõ'rji pâ'jjel mõõnni da õhtteei siltummuž. Veidsõs siltteem õuddnummuš õõu'dad pärnai šõddmõõžž õhttnaž ooumžen da õutstõõžž vuâzzli'žžen. Siltteem õuddnummuš älgg äâi'jeld pâ'rrnpooddâst da juâtkkai čõõđ jie'llem. Veidsõs siltteem täävtõõžž jâ'tte juâtkkan õuddpeâmmplan vuâđain õudd- da vuâđdmätt'tõõžž mätt'tõsplaani vuâđaid. Veidsõs siltteem täävtõõžž lie ohjjääm tän ä'sškee'rj valmštõõllmõõžž, da tõi'd älgg vä'ldded lokku pääiklaž õuddpeâmmplanin.

Kuddnallšem pedagogaž tuâimmjummuš raavad pärnai veidsõs siltummuž. Veidsõs siltteem õuddnummuša vaaikat tõt, mõõn nalla õuddpeâmmast tuâimmjet, mä'htt jee'res mättjempirrõõžzi ââ'net di mõõn nalla pärnai pue'rrvââjjam da mättjummuž tuârjeet. Veidsõs siltteem täävtõõžž vää'ldet lokku tuâimmjemkulttuur da mättjempirrõõžzi õõudummšest nu'tt škoou'l'jumšest, mätt'tõõžžâst da hââidast. Lââggast 4.5 kovvuum mättjem suõ'rji tuâjjan lij õõu'deed pärnai veidsõs siltummuž.

Õuddpeâmmplan vuâđain kovveet vitt nuu'bbeež kuulli veidsõs siltteemsue'rj:

- jorddmõš da mättjummuž
- kulttuurlaž siltummuš, vuârrvaaiktõs da õlmmummuš
- jijstes huõl âânnmõš da aarg täaid
- määnglookkâmtäidd da teätt- da saaggtemteknologlaž siltummuš
- vuâssõõttmõš da vaaiktummuš.

Tä'st kovveet mâi'd veidsõs siltteem jee'res suõ'rjin juu'rdet. Lââ'ssen meä'rtõõlât mii lij õuddpeâmm tuâjjan juõ'kk sue'rjest.

Jorddmõš da mättjummuž

Ju'rddem da mättjem täaid oudne vuârrvaaiktõõžžâst jee'res oummivui'm da pirrõõžzin da rä'jje vuâđ jee'res siltteem õuddnummuša da jie'llemâkksaž mättjummuša. Teâđ ha'ŋkkummuš, jerrummuš da ođđ raajjmõš kai'bbje kreevsõs da kriittlaž jorddmõõžž, koon vuâđ raajât õuddpeâmmast. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuârj pärnai ju'rddem da mättjem täaidaid.

Pärnai jorddmõš da mättjummuž oudne määngbeällsaž da miârkteei kiõččlâsttmõõžžzi veäkka. Õõmtõõllma, ho'hssjummuša di mättjem rammu älgg lee'd sââ'jj. Siõrâst pärnain lij vuei'ttemvuõtt ââ'nned sij miõllke'rddmes da kreevsõsvuõđâs, kiõččlõddâd õõutsââ'jest ideaid da tu'tkķeed maai'lm. Pärnai täaidaid jerreed, nõõmeed da kovveed pirrõõžž da tõn eettmõõžžid tuârjeet ââ'jj da õuddnem meâldlanji. Pärnaid sme'llkââ'ttet kõõččâd da piijâd aa'sšid kõõččmõõžž vuâlla. Sijvui'm rämmšet o'nnstummšin da mätt'tõõlât älsmä'tted nuu'bbid. Pärnaid älsmäâ'ttet še sitkkâdvuõtte da lee'd vuâllneķani panno'nnstummšin di ho'hssjed čâuddmõõžžid jee'res paai'ķin. Si'jjid ohjjeet ta'rkstõõllâd aa'sšid da tuõ'll'jed täärķesvuõđâs. Juõ'kkpeivvsaž, ri'jttjeei fyyslaž aktiivlažvuõtt tuârjjad pärnai jorddmõõžž da mättjummuž. Tuâimmjem pedagogaž dokumentâsttmõš (lââkk 4.2) di õhttsaž smiõttmõš vie'kkte pärnaid ta'rkstõõllâd mättjummušes da vuei'nned jii'jjes siltummušid. Tât raavad pärnai ââsk jii'jjes aa'ppid.

Kulttuurlaž siltummuš, vuârrvaaiktõs da õlmmummuš

Päärna šâ'dde kulttuur, kiõl da kiõččmõõžž beä'lnn määngnallšem maai'lmest. Tät pââjad sosiaal'laž da vuârrvaaiktõstääidai di kulttuursaž siltteem miârktõõzz. Siltummuša kooli täidd kulddled, ho'hssjed da fi'ttjed jee'res vuâinnmõõžžid di ä'pp reflektâ'sted jii'jjes äärvaid da šiõttõõtmõõžžid. Vuârrvaaiktõstääidain di aa'ppin õlmmeed jii'jjes da fi'ttjed jeärrsid lij tää'rkes miârktõs identitetta, tuâimmjemäppa da pue'rrvââjjma. Tuâimmjeei vuârrvaaiktõs jee'resnallšem kulttuur- da kiõččmõõštuâggain puõ'tti oummivui'm oudldâst jii'jjes da jee'res kulttuur da kiõččmallaš tuâgga fi'ttummuž da ci'sttjummuž. Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deed päärnai kulttuurlaž siltummuž di si'jji vuârrvaaiktõs- da õlmmeeemtääidaid.

Päärnain sme'llkââ'ttet tobdstõõttâd jee'res oummid, kiõlid da kulttuurid. Tuâjjlažkâ'dd tuâimmai mallân päärnain jee'res oummi di kiõl'laž, kulttuurlaž da kiõččmallaš määngnallšemvuõđ miõđlaž kaaunõõtmõõžžâst. Päärnain vuä'pstet ke'nnvõsvuõ'tte da pue'rr naa'lid. Õhttsažtuõjju vuâđđõõvvi tuâimmjummuš rääjj paai'kid harjttõõllâd vuârrvaaiktõs- da õlmmeeemtääidaid jee'res paai'kin da jee'resnallšem oummivui'm. Päärnaivui'm harjttõõllât šiõttõõtmõõžž nuu'bb oummu sâjja, mätt'tõõllât ta'rkstõõllâd aa'sšid jee'res vuei'nnemkuu'lmin di čâu'dded risttreiddpaai'kid õõudârra põõrgee'l. Tät raavad päärnai sosiaal'laž täaidaid. Päärnain tuärjeet kulttuuridentitee'tti raajjmõõžžâst. Õuddpeâmmast vuâžžum kiõččlâsttmõõžž, teâđ da täaid kulttuurä'rbbvuõđâst raavee päärna oodd vä'ldded jiõcces, âânnded da mu'tted kulttuur. Õuddmiârkkân siõr, poorrâmääi'j da juuhl ta'rjee paai'kid jue'kked kiõččlâsttmõõžžid jee'resnallšem ä'rbbvuõdi da naa'li pirr. Päärnain tuärjeet miõttmiõllsaž kõõsk raajjma määngnallšem pirrõ'sse.

Jijstes huõl âânnmõš da aarg täaid

Jijstes huõl âânnmõšše, tiõrvâsvuõ'tte da staanvuõ'tte kuulli täaid lie pukid tää'rkes ää'sš. Õuddpeâmm tuâjjan lij raaveed päärnai pue'rrvââjjma da staanvuõ'tte kuulli täaidaid di ohjjeed si'jjid tuejjeed keäll'jeei jie'llemnääl meâldlaž va'lljumšid. Õuddpeâmmast tuärjeet päärnai miõttlõs šiõttõõtmõõžž puõ'tti äigga.

Päärnai siõmmnai siõmmnai lãssneeji jiõččnažvuõđ tuärjeet. Päärnain vie'kket, da si'jjid älsmââ'ttet tõn taarbsee'n. Päärnaivui'm harjttõõllât jee'resnallšem täaidaid mâ'te teävõõtmõõžž, vie'kk raukkmõõžž poormest di jii'jjes hygieniast da jii'jjes tä'vvrin huõl âânnmõõžž. Päärnain ohjjeet tuâimmjed va'sttõsvuõđlanji da staanâld õuddpeâmm mättjempirrõõzzin di âalda luâđast da trafikkâst. Päärnaivui'm kiõtt'tõõllât si'jji pue'rrvââjjam õõu'deei aa'sšid mâ'te vuân, porrmõõžž, liikeem da miõl pue'rrvââjjam miârktõõzz. Päärnain vie'kket tobdmõõžž õlmmummušest da jiõčč šiõttõõllmõõžžâst. Päärnai tãbdddäaid ravsmee, ko sijvui'm mätt'tõõllât ta'rkstõõllâd, teâdsted da nõõmeed tobdmõõžžeez. Päärnain ohjjeet še ci'sttjed da suõjjled jii'jjez da jeärrsi vaard.

Määnglookkâmtäidd di teätt- da saagtemteknolooglaž siltummuš

Määnglookkâmtäidd di teätt- da saagtemteknolooglaž siltummuž taarbšet päärnai da piärrji aargâst, oummi kõõsk vuârrvaaiktõõžžâst di õhttsažkãaddlaž vuässõõtmõõžžâst. Määnglookkâmtäidd di teätt- da saagtemteknolooglaž siltummuš õõu'deei päärnai tää'ssäärv škoou'l'jummušest da škooultummušest. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuärjeed täi täaidai õuddnummuž.

Määnglookkâmtäidd lij kulttuurlanji määngnallšem saaggi da pirrõ'stti maai'lm fi'ttjem di vuârrvaaiktem vuei'nnemkuu'limest kõskksaž vuâđđtäidd. Määnglookkâmtäaidain juu'rdeet jee'resnallšem saaggi tu'lkkeem da puu't'em täaidaid. Määnglookkâmtäaid vuâđđan lij veidsõs te'kstfi'ttjõs, koon mie'ldd jee'resnallšem tee'kst vuäi'tte lee'd jee'rab mie'ldd kee'rjtum, mainstum,

audiovisuaal'laž le'be digitaal'laž häämast. Tõt ânn se'st jee'resnallšem lookkâmtäaidaid mâ'te koovlookkâmtäaid, numeerlaž lookkâmtäaid, medialookkâmtäaid da vuâđđlookkâmtäaid. Määnglookkâmtäidd kooll nânnsanji ju'rddem da mättjem täaidaid. Päärnaivui'm nõõmeet aa'sšid da tiingid di mätt'tõõlât jee'resnallšem fi'ttjõõzzid. Päärnaid älsâmâ'ttet tu'tkķeed, ââ'nned da puu't'ted saaggid jee'resnallšem, še digitaal'laž, pirrõõzzin. Määnglookkâmtäiddsen mättjummsa päärna taarbše räa'ves oummu maall di ree'ğges te'kstpirrõõzz, päärnai raajjâm kulttuur di päärnaid šiõttlõs kulttuurkääzkkõõzzid.

Päärnaivui'm tu'tkķeed da ta'rķstõõlât teätt- da saaggtemteknologia rool arggie'llmest di tobdstõõđât jee'resnallšem teätt- da saaggtemteknoloogia neävvaidd, suâvldõõzzid da speâllaid. Digitaal'laž dokumentâsttmõõžž ââ'net âu'ķķen siõrin, tu'tkķummšest, liikkummšest di čeäppõõžž aiccmõõžžâst da raajjmõõžžâst. Vuae'ttemvuõđid ķiõččlâ'stted da puu't'ted siiskõõzzid jiõčč da õõutsââ'jest jee'res päärnaivui'm ââ'nee'l vie'ķķen teätt- da saaggtemteknologia õõu'dee päärnai kreevsõs ju'rddem da õõutâst tuâimmjem täaidaid di lookkâmtäaidaid. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad päärnaid teätt- da saaggtemteknologia määngbeâllsaž da staanlaž ââ'nnma.

Vuässõõttmõš da vaaiktummuš

Aktiivlaž da vasttõsvuõđlaž vuässõõttmõš da vaaiktummuš rä'jje vuâđ demokraattlaž da ķeall'jeei puõ'tti äigga. Tât oudldâstt oummust täaid da haal vuässõõttâd õutstõõžž tuâimmjummsa di naddjõõttâd jii'jjes vaaiktemvuae'ttemvuõđid. Päärnai vuõiggâdvuõđid kooll šõddâd kullum da vuässadvuõtt jii'jjes jie'llma vaaikteei aa'sšin. Õuddpeâmmast ci'sttjet täid demokratia teâuddmõõžž kõskksaž vuâđđjurddjid. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuârjjeed päärnai õuddnee'i vuässõõttâm- da vaaiktemtäaidaid di älsâmâ'tted jiõččaltemvuõ'tte.

Äärv u'vddi kaaunõõttmõš päärnaivui'm, sij jurddjeez kulddlummuš da alttõõzzid va'sttummuš raavee päärnai vuässõõttâm- da vaaiktemtäaidaid. Päärna plää'ne, ve'ķķe čõõđ da ärvvtâ'lle tuâimmjummuš õõutsââ'jest tuâjjlažkoo'ddin. Seâmmast päärna mättje vuârrvaaiktõstääidaid di õhttsaž vuâkkõõzzi, suâppmõõžži da tuâddam miârktõõžž. Tuâjjlažkâ'dd âânn huõl tõ'st, što juõ'ķķ päärnast lij vuae'ttemvuõtt vuässõõttâd da vaaikted. Vuässõõttâm da vaaiktem pääi'ķ päärnai fi'ttjõs jijstes õuddan, jiõččtuâdd šâdd da õutstõõžžâst taarbšum sosiaal'laž täaid häämtâ'vve.

2.8 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplan raajeen sagstõõlât tõ'st, mâi'd tän lãaggast meä'rruum õuddpeâmm tuâj da takai täävtõõžž miârkkšâ'vve da mõõn nalla õuddpiõmmu šiõttuum täävtõõžži teâuddjummsast vuae'tet ââ'nned huõl jee'res tuâimmjemhäämain.

Lãakk 2 ââ'nn se'st vue'zzid, koid lij mie'rmeâldlaž vä'ldded pääiklaž õuddpeâmmplan vue'ssen. Näkam vue'zz lie:

- õuddpeâmmplan meâldlaž täävtõõžž
- ärvv-vuâđđ (lãakk 2.4)
- mättjemfi'ttjõs (lãakk 2.5) da
- veiddsõs silttummuš (lãakk 2.7).

Täid vuässõõžžid vuae'tet tue'jjeed pääiklaž lââzttõõzzid.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet lââ'ssen

- õuddpeâmm jä'rstummuš da jee'res tuâimmjemhääm di tõi kõskksaž õhttsažtuâjj pääiklaž vuei'n-nemkuu'lmest
- pääiklaž serddjemvue'jj, go päärnaž alttad õuddpeâmmast, serdd õuddpeâmm ääi'j nu'bb jou'kķe le'be nu'bb tuâimpäikka di päärna see'rdeen vuõssmätt'tõ'sse le'be nuu'bb õuddpeâmmjä'rjsteei tuei'mme

Õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhaamid vuei'tet raajjâd pääđ õuddpeâmmplaanid låågg 1.2 mie'ldd.

Ärvv-vuâđđ da mättjemfi'ttjõs di veiddsõs siltteem täävtõõzz vää'ldet lokku da tõiđ ta'rķstõõlât činglõbân lååggain, koin ķiõtt'tõõlât õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur, õuddpeâmm pedagooglaž tuâimmjem planmõõžž, čõõđ viikmõõžž da ärvvtõõllmõõžž di õuddnem da mättjem tuärj.

3. ÕUDDPEÂMM TUÂIMMJEMKULTTUUR

Tuâimmjemkulttuur lij historiaal'lanji da kulttuurlanji šoddâm nää'll tuâimmjed, kää'tt vuäžž häämas outhstõõzz vuârrvaaiktõõzzâst. Õuddpeâmm jä'rjsteei da õuddpeâmm jââ'dteei oummui tuâjjan lij raajjâd õudldõõzzid tuâimmjemkulttuur õoudummša da ärvvtõõllma õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain da juâkkõõzzin.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur lij obbvuo'tt, kää'tt šâdd jee'rab mie'ldd

- äärvain da vuâdđjurddjin
- tuâj o'hjeei noormi da täävtõõzzi tu'lk'kummšest
- mättjempirrõõzzin da tuâjjnaa'lin
- õhttsažtuâjast da tön jee'res häämain
- vuârrvaaiktõõzzâst da tobdlmest
- tuâjjlažkää'dd siltummšest, ämmtallašvuõdâst da õõu'deemtuõjju täävtõõttmõõžžâst
- jââ'dtemraajõõzzin da -vue'jjin
- tuâimmjem organisâsttmõõžžâst, plaanmõõžžâst, čõõđ viikkmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst.

Tuâimmjemkulttuur häämee teâdstum, teâdstekâ'nes da mättmešt še täättkani tuejjuum ää'sš. Õutstõõzz puk vuâzzla vaaikte tuâimmjemkulttuu're, da töt beä'lstes vaaikat pukid vuâzzlaid âärkâni kidd tõ'st, tobdstet-a tön miârktõõzz avi jeä't.

Õuddpeâmmast puki tuâjjnaa'li âlgg tuârjjeed päärna õuddnummuž da mättjummuž. Tõid âlgg še pâ'stted pedagooglanji vuâdđtõõllâd. Tuâjjlažkää'ddest lij tä'rkk teâdsted, što sij nää'll tuâimmjed da lee'd vuârrvaaiktõõzzâst serddai mallân päärnaid, kook vä'ldde jiõccseez õuddpeâmmõutstõõzz äärvaid, šiõttõõttmõõžžid da naa'lid.

Tuâimmjemkulttuur vaaikat õuddpeâmm tässa. Tõ'st lij kõskksaž miârktõs õuddpeâmm čõõđ viikkmest da täävtõõzzid kuâsttmõõžžâst. Õuddpeâmmtuâj täävtõõzzid tuârjjei tuâimmjemkulttuur oud sââ'j päärnai õuddnummša, mättjummmša, vuâssadvuõ'tte, staanvuõ'tte, pue'rrvââjjma di keäll'jeei jie'llemnälla.

Jââ'dtummuš vaaikat kõskksanji tuâimmjemkulttuu're, tön õoudummša da tässa. Õuddpeâmm jââ'dtummmšest vue'lğgemsââ'jjen lij juõ'kk päärna pue'rrvââjjam da mättjem õoudummuš. Tuâimmjemkulttuur õoudummuš oudldâstt pedagogiikk jââ'dtummuž, kää'tt lij õuddpeâmm obbvuo'd täävtõõzz meâldlaž da plaanmallaš jââ'dtummuž, ärvvtõõllmõõžž da õoudâs viikkmõõžž. Töt âân se'st puk tõid tuâimid, koivui'm raajât õudldõõzzid tuâjjlažkää'dd puârast pi'rğgummmša tuâjast, ämmtallaš silteem da škooultõõzz äü'kken ââ'nma da õoudummša di pedagooglaž tuâimmjummmša (lââkk 4.1).

3.1 Tuâimmjemkulttuur õoudummuš da tön o'hjeei vuâdđjurddi

Õutstõõzz tuâimmjemkulttuur mottai čõõđ ääi'j da tön še âlgg ärvvtõõllâd da viikkâd ooudârra. Õhttsaž täävtõõzzid čõnnõõttmõš veekk ooudârra ärvv-vuâd da mättjemfi'ttjõõzz teâuddjummuž. Tuâimmjemkulttuur vaaiktõõzzi smiõttmõš da tön ij-tuâivvum aa'sši tobdstummuš da teevvmõš lie tää'rkes vue'ssen tuâimmjemkulttuur õoudummšest. Juâtkkjeei vuâdđõudldõs ooudummšest lij, što tuâjjlažkää'dd fi'ttai jii'jjes tuâimmjummmšes tue'kken vaaikteei äärvai, teâđai da âskkmõõžži miârktõõzz

di siltad ärvvtõõllad tõid. Õõudummšest tä'rkken lij jeärrsid äärv uvddi, obb õutstõõzz mie'ldd va'lddi da tuåddmõõžž raajji dialoog. Õuddpeâm plaa'neen, jã'rjsteen da õõu'deen ålgg vuõss-såå'jest va'ldded lokku päärna pue'rmõs. Päärna pue'rmõs ålgg tu'mmjed õõut päärna, päärnažjoouk da takainalla päärna kiõččåmkuu'lmet vuåksanji da vue'jj meåldlanji. 77

Jåå'dteei õõu'dad mie'ldd va'lddi tuåimmjemkulttuur raajee'l raajõõzz åmmtallaš sagstõõllma. Låå'ssen jåå'dteei sme'llkått tuåjjõutstõõzz mie'rrkõõski viikkåd õõudås da innovå'stted õhttsaž tuåimmjemkulttuur. Jåå'dteei tuärjjad õutstõõzz õuddnummuž måttjeei õutstõssån, ko'st siltummuž õõu'deet da jue'jjet. Mie'rren lij, što õhttsaž tuåimmjemjuurd da tuåimmjem täåvtõõzz kuåsttje takai tuåjast. Jåå'dteei va'sttad tõ'st, što õhttsaž tuåjjnaa'lid tuejjeet kuåsttjee'jen da što tõid ta'rkstõõlåt da kiõččåt mie'rrkõõski. Päärna da peåmmai lie mie'ldd tuåimmjemkulttuur õõudummšest da ärvvtõõllmõõžžåst.

Õuddpeåmm tuåimmjemkulttuur õõu'deet tä'st looggtõllum vuåđđjurddji mie'ldd:

Måttjeei õõutstõs tuåimmjemkulttuur õõđmen

Õuddpeåmmast tuåimmjet õutstõssån, ko'st päärna da tuåjjlažkå'dd måttje õõutsåå'jest da kuei'msteez. Måttjeei õutstõõzzåst lij såå'jj jee'res miõ'le da jee'res tobddmõõžžid. Päärnaid da tuåjjlažkå'dd ålšmåå'ttet sme'llkõs miõlin jue'kked jurddjeez da kiõččlå'stted odđnallšem tuåimmjemnaa'lid. Tuåimmjummses ärvvtõõlli da õõudårra viikki õõutstõs peejj jii'jjes nu'tt vuei'nned ko åå'nned viõusåsvuõđås. Måttjeei õutstõõzzåst uu'det äärv ci'sttjeei da jeärrsid vuåmmšeei jeållmõõžž. Õõutstõs sme'llkått kiččlumšå, põrggma da sitkkådvuõ'tte di seånn še puåsttad tuejjummuž. Õõutsåå'jest tuejjummuš da vuåssadvuõđ kiõččlåsttmõõžž raavee õutstõõzz.

Tuåjjlažkå'dd ålšmåå'ttet jiõččårvvtõõllma, teåđ da siltteem juåkkmõ'sše da seåmmast åmmtallaš õuddnummša. Õõutsåå'jest suåppum täåvtõõzzi da tuåjai smiõttmõš, jii'jjes tuåj mie'rrkõõski ärvvtõõllmõš di peåmmjin da jeärrsin õhttsažtuåjjkuei'min vuåžžum maacctõs õõu'dee õutstõõzz måttjummuž. Måttjummuž õõu'dad še õõu'deemtuåj, ärvvtõõllåm da tu'tkķeem mie'ldd vuåžžum teåđ åu'kkummuš.

Siõ'rre da vuårrvaaiktõ'sse ålšmõ'tti õõutstõs

Siõ'rre ålšmõ'tti tuåimmjemkulttuuråst tobdstet siõr miårktõõzz päärna pue'rrvååjjma da måttjummša. Tuåjjlažkå'dd tobdstet siõr rajjeei tuejje'ejid da õõu'deet siõr õõu'deei tuåimmjemnaa'lid da måttjempirrõõzzid. Päärnain da tuåjjlažkå'ddest lij vuei'ttemvuõtt tobddåd õõutsåå'jest tuejjeem da siõr rååmm. Õutstõõzzåst ålšmåå'ttet pukid ho'hssjummša, miõllkerddmõõžž åå'nma, jii'jjes õlmmummša da kreevsõsvuõ'tte. Siõrr vuåžž kuåsttjed da koll'jed. Päärnai siõrralttõõzzid, kiõččlåsttmõõžžid da jeå'lstummšid uu'det såå'j, ååi'j da siõrråmrååuh. Siõrri päärnaid da råå'ves oummid uu'det vuei'ttemvuõđ vuåjjned siõ'rre.

Õuddpeåmm tuåimmjemkulttuu're kooll tuåjjlažkå'dd kõskknaž õhttsažtuåjj di vuårrvaaiktõs peåmmjivui'm da å'lddpirrõõzzin. Õutstõõzz vuåzzla ci'sttje kuei'mes da ou'dde äärv õhttsažtuõjju. Õõutstõs sme'llkått päärnaid šiõgg vuårrvaaiktõ'sse di tuåimmjed joouk vuåzzli'žzen. Tuåjjlažkå'dd tuärjjad päärnai verddsažkõõski šõddmõõžž da tuõ'llai na'zvaanvuõđ. Staanlaž õutstõõzzåst kåssjõõđåt ristreeidaid da mått'tõõlåt õõudårra viikki vuõ'jjid tõi čåu'ddma.

Vuässadvuõtt, õõutverddsažvuõtt da tää'ssärvv

Inklusiivlaž tuåimmjemkulttuurâst õõu'deet vuässadvuõđ, õõutverddsažvuõđ⁷⁸ da tää'ssäärv puk tuåimmjumms'est. Päärnai, tuâjjlažkâđđ da peåmmji alttõõzzid, vuåinnmõõžžid da beä'l vä'lddmid uu'det äärv. Tåt oudldâstt vuässadvuõđ õõu'deei tuåimmjemnaa'li di raajõõzzi teåđstum õõudâs viikkmõõžž. Päärnai fi'ttjõs õutstõõzzâst, vuõiggâdvuõđin, va'sttõsvuõđâst da va'lljumms'i seu'rrjõõzzin õuddan vuässadvuõđ pääi'k. Vuässadvuõđ raavad päärnai sensitivlaž kaaunõõttmõõžž da miõttlõs tobddmõõžž kullum da vuõinnum šõddmõõžžâst. Päärnai da peåmmji vuässõõttmõs tuåimmjem plaanma, čõõđ viikkma da arvvtõõllma õõudâs veekk vuässadvuõđ. Juõ'kk tuâjjlažkâđđ vuäzzlaž lij tää'rkes vue'ssen škoou'l'jemõutstõõzzâst.

Õutstõõžž vuäzzla puä'tte valddum da õnnum õõutverddsen kiddy aårkani ooumže õhttnee i tuejee'jin⁷⁹. Õõutverddsažvuõtt ij miårkkšõõv seåmmanallšemvuõđ. Tuåimmjemkulttuur oudeem beä'lnn lij tä'rkk, što õõutverddsažvuõđ da tää'ssäärv kuõskki šio'ttõõttmõõžžin sagstõõlât tuâjjõhttõõzzâst. Lää'ssen ålgg smiõttâd, mõõn nalla õuddmiårkkân kiõ'le, eetnlažvuõ'tte, kiõččmõ'sše, lää'mesvuõ'tte, sooggbeälla da tøn määngnallšemvuõ'tte kuulli šio'ttõõttmõõžž kuåsttje mainnsin, likstõõzzin, tuåjain da tuåimmjemnaa'lin. Vuårrvaaiktem da kiõllâ'nnem maall di nää'l tuåimmjed stereotypplaž viggmõõžž i meåldlanji serddje päärnai. Õuddpeåmm lij sooggbie'lsensitivlaž. Tuâjjlažkâđđ sme'llkått päärnai tuejjeed va'lljumms'id sooggbeälla le'be jee'res ooumže kuulli aa'sšid čõnnum stereotypplaž roolita da õuddvuårddmõõžžita. Tuâjjlažkâđđ vuåinn jee'resärvvsen pijjum aa'sšid päärnai kõskksaž kaaunõõttmõõžžin di kassjått tõid ke'nnvånji da čio'lggsanji. Miõđlaž da ålšmõ'tti vuårrvaaiktõõzzin tuårjeet päärna jii'jjes identitee'tt da jiõččtååbd õuddnummuž.

Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da kiõllteåđstõs

Õuddpeåmm lij vue'ssen kulttuurlanji mottjeei da määnghåmmsaž õhttsažkåå'ddest. Kulttuurlaž määngnallšemvuõđ vuei'net vuåđđviõkkân. Õutstõõzzâst tobdstet, što vuõiggâdvuõtt jii'jjes kiõ'le, kulttuu're, åskldõ'kke da kiõččmõ'sše lij vuåđđvuõiggâdvuõtt. Õuddpeåmmast uu'det äärv da åå'net åu'kken lää'dd kulttuurä'rbbvuõđ da meersažkiõlid di õutstõõžž da pirrõõzz kulttuurlaž, kiõ'l'laž da kiõččmõõžž meåldlaž määnghåmmsažvuõđ. Tåt oudldâstt tuâjjlažkåå'ddest teåđ jee'res kulttuurin da jee'resnallšem kiõččmõõžžin di täåid vuei'nned da fi'ttjed aa'sšid månggan vuei'nnemkuu'lmet da šio'ttlõõttâd nuu'bb oummu sâjja. Jee'resnallšem ju'rddem- da tuåimmjemnaa'lin sagstõõlât õõudårra põõrgee'l da raajåt še ođđ naa'lid tuåimmjed õõutsåå'jest. Seåmmast õõu'deet kulttuurlanji keåll'jeei õuddnummuž.

Kiõl teåđsteei õuddpeåmmast teåđstet, što kiõl lie å'ldd pâi da juõ'kk å'rnn. Tuâjjlažkâđđ fi'ttai kiõl kõskksaž miårktõõžž päärnai õuddnumms'est da mættjumms'est, vuårrvaaiktõõzzâst da õhttsažtuåjast di identitee'tti šõddmõõžžâst da õhttsažkådda kuullmõõžžâst. Määngkiõllsažvuõđ kuåsttjee'jen tuejjummuš tuårjad päärnai õuddnummuž kulttuurlanji määngnallšem maai'lmet. Tuâjjlažkåå'ddest ålgg teåđsted, što sij lie päärnai kiõl'laž mallån, da kiõččâd jii'jjes kiõllåånnmõõžž. Tuâjjlažkâđđ sme'llkått päärnai åå'nned kiõl määngbeållsanji. Päärnai kiõl'laž vue'lğgẽmsõõ'jid vää'ldet lokku, da si'jjid uu'det ååi'j da paai'kid vaajtõõlli kiõl åå'nnma.

78 Õuddpeåmmilää'kk 3 § 1 mom. 6 pâi'kk

79 Õõutverddsažvuõttlää'kk (1325/2014) 7 da 8 §

Pue'rrvââjjam, staanvuõtt da ķeall'jeei jie'llemnää'll

Õuddpeâmmast uu'det äärv tiõrvvsallaš, staanlaž da liikkummuž se'st õõ'nni jie'llemnää'lid. Õuddpeâmm õutstõõzzâst liikkâd määngbeällsanji se'st da âlggan di vie'ltet kuu'ķķ pi'štti ištmmõõžž. Päärnai pue'rrvââjmmõõžž õõu'deet uu'dee'l vuei'ttemvuõđ peei'v äi'ğğen rääuhlummsa da vuõᅇᅇᅇ di ta'rjee'l määngbeällsaž, tiõrvvsallaš da ri'jttjeei porrmõõžž. Tuâimmjemkulttuur õõudummšest vää'ldet lokku õutstõõzz vuei'ttemvuõđ tuâimmjed ķirrsate'mes da aa'sšid vuâjjnem õõu'deei pirrõõzzâst. Mää'ķķte'mes da plaanmallaš, leša soojlõs peei'v õõu'dee pue'rrvââjjam.

Õuddpeâmmast ââ'net huõl obb õutstõõzz fyyslaž, psyyklaž da sosiaal'laž staanvuõđâs. Päärna âlgg suõjjeed viõkkvää'ldest, ķeeu'summšest da jee'res heâmmummmšest⁸⁰. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad lâddmõõžž tõn taarbšee'n. Õuddpeâmmast jeä't siânnu ķeeu'summuž, viõkkvää'ld jeä't-ka heâmmummuž. Ķeeu'summuž tobdstet, tõõzz kâssjõõđât da tõn cõõggât teâđstee'l da plaan mie'ldd vue'ssen tuâimmjemkulttuur õõudâsviikkmmõõžž. Vääžnai ķeeu'summuž cõõggõõttmõõžžâst lij päärnai verddsažkõskkvuõđi da õutstõõzz pue'rrjie'llem tue'rjjummuš. Tuâjjlažkââ'ddest lij kõskksaž rool päärnai sosiaal'laž da emotionaal'laž silttõõzzi ha'rjtõõllmõõžž da õuddnem tue'rjjummše'st. Päärnaivui'm mätt'tõõlât vuei'nned da čâu'dded risttreeidaid õõudârra põõrgee'l. Heâmmeem-, ķeeu'seem - le'be viõkkvâ'lddpai'ķin sagstõõlât päärnai peâmmjivui'm da oo33ât õõutsââ'jest čâuddmõõžžid. Staanvuõđ õõudummša kooll še päärtai plaanmallaš cõggmõš da seu'rjjummuš, staanvuõttškoou'l'jummuž di paai'ķin da neâvvain huõl âânnmõš. Õuddpeâmm oudldâstt tuâimmjeei da čõnnõõttâm staanvuõđ jââ'dtummuž di staanvuõttaa'sšid vaaldšeei tuâjjlažkââ'dd.

Puk tuâimmjummmšest vää'ldet lokku ekolooglanji, sosiaal'lanji, kulttuurlanji da tällõõzz beä'lest ķeall'jeei jie'llemnää'l viâlt'te'mesvuõđ. Aarg va'lljummmšin da tuâimivui'm puu'tet õlmmša va'sttõsvuõđlaž šiõttõõttmõõžž luõttu da pirrõ'sse. Õuddpeâmmast õõu'deet neâvvai da sõõ'ji õhttsaž âânnmõõžž, toolkvažvuõđ, šeä'sttelvuõđ, teevmmõõžž da o'dđest âânnmõõžž.

3.2 Õuddpeâmm mättjempirrõõzz

Õuddpeâmmast täävtõssân lij ainsmâ'tted õõudârra viikki, mättjummuž õõu'deei, tiõrvvsallaš da staanlaž di cõõgte'm mättjempirrõs⁸¹. Mättjempirrõõzzivui'm juu'rdet sõõ'jid, paai'ķid, õutstõõzzid, vuõ'jjid, neâvvaid da tiingid, kook tuärjee päärnai õuddnummuž, mättjummuž da vuârvaaiktõõzz. Mättjempirrõõzz fi'ttjõs âânn se'st õuddpeâmmast jee'rab mie'ldd fyyslaž, psyyklaž da sosiaal'laž vuâlladvuõđ. Mättjempirrõõzzid õõu'deet nu'tt, što õuddpiõmmu pijjum täävtõõzzid vuei'tet kuâsttâd da što tõk tuärjee päärnai tiõrvâs jiõčctobddmõõžž di sosiaal'laž da mättjem täaidai õuddnummuž. Ergonomia, ekolooglažvuõđ, ruä'ssvõsvuõđ da cõõggte'mes jââttmõõžž di sõõ'ji čuõv da akustiikk, põrttâim täâ'zz da puu'ttesvuõđ vää'ldet lokku mättjempirrõõzzid raajeen da õõudâs viiggeen.

Mättjempirrõõzzid plaanât da raajât õõutsââ'jest päärnaivui'm. Tõi âlgg tuärjjeed päärnai luândlaž teâtthaal da mättjem haal di ohjjeed siõ'rre, fyyslaž aktiivlažvuõ'tte, tu'tķķummša di čeäppõsvuõđlâž õlmmummša da aiccmõ'sše. Päärnain âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tķķeed maai'lm puki aaiceezvui'm da obb vaardines. Mättjempirrõõzz ta'rjee päärnai va'lljeemvâar miõllsõs tuejjummša, määngbeällsaž da hooddin liikkummša, siõrid da speâllaid di rääuhlaž âârmõ'sše da vuõᅇᅇᅇ. Päärnai jurddi, siõr da si'jji tuejjeem tuâj kuâsttje mättjempirrõõzzin.

80 Õuddpeâmmllää'ķķ 10 §

81 Õuddpeâmmllää'ķķ 10 §

Mättjempirrõõzzin vuei'tet viikkâd čõõđ määngnallšem pedagogaž tuåimmjummuž da tők mottje taarb mie'ldd. Tuåjjlažkää'dd älgg vä'ldded lokku päärnai miöl kie'ssi ää'sš, jii'jjesnallšem tääid da taarb di õuddpeämm čõõđ viikkmoõžž vuâđđjurddi (lääkk 4). Õuddpeämm mättjempirrõõzzin tuåimmjet soojlen jee'res šoora jooukin, koin juõ'kk õutstõõzz vuäzzlast lij vuei'ttemvuõtt vuässõõttâd tuåimmjummuš da vuârrvaaiktõ'sse. Tuåimmjummuš pedagogaž meä'rmeâldlaž jooukin õõu'dad päärnai da tuåjjlažkää'dd aa'sšid vuåjjnummuž di päärnast vuõ'lggi tuåimmjummuž.

Õhttsanji suåppum vuåkkõõzz da tuåimmjemnääl vie'kkte šõõddted staanlaž, jeärrsid ci'sttjeei da õhttsanji va'sttõsvuõđlaž mättjempirrõõzz. Staanlaž toobåmpirrõõzzâst jee'resnallšem tobddmõõžži čuä'jtummša lij lãä'pp da tuåjjlažkää'dd vie'kkat päärnai tobddmõõžži õlmmummšest da tõi jiõččšiõttõõllmõõžžâst. Päärnai sme'llkää'ttet kõõččâd, da päärnai kõõččmõõžžid va'stteet.

Mättjempirrõõzzid plaanât da õõu'deet nu'tt, što tők raavee õõutverddsažvuõđ da soog'bie'li tää'ssäär. Tât vuei'tlvâstt ä'rbbvuõđlaž soog'bie'llstereotypai muârmõõžž. Mättjempirrõõzzin õõu'deet päärnai kiõl'laž õuddnummuž da teâđstummžu kiõlâst di puu'tet kuåstjee'jen kulttuurlaž määngnallšemvuõđ.

Luått di šeellj, siõrrkee'dd da jee'res rajjum pirrõõzz lie še õuddpeämm mättjempirrõõssân. Tők ta'rjee kiõččlâsttmõõžžid, materiaali da määngbeällsaž paai'kid siõ'rre da tu'tkkummša. Tõid ää'net äü'kken liikeem- da luåtteä'lstummši da mättjem päi'kken.

Päärnai ää'nnmest ä'lgge lee'd nokk määngbeällsaž da staanlaž siõrr- da tuåimmjemneävv, da tõin älgg taarb mie'ldd vä'ldded lokku päärnai jii'jjesnallšem tuärj taarb. Teått- da saag'gtemteknologia lij vue'ssen määngbeällsaž da päärna mie'ldd vä'lddi mättjempirrõõzzâst. Õuddpeämmast ää'net teått- da saag'gtemteknologia meä'rmeâldlanji. Päärnai jii'jjes teått- da saag'gtemteknoloogiaž neävvid, siõrrneävvid da jee'res neävvid ää'net õuddpeämm jä'rjsteei meä'rtõõllâmnalla da tõi äänmõõžžâst suåvât peåmmjivui'm.

Õhttsažuåjj jee'res tuåimmjee'jivui'm da kõ'll'jummuž õuddmiårkkân ke'rjppõrtte, museo'je, kulttuurä'rbbvuõttpaai'kid, tea'ttra da puårssi tuåjjpaai'kid regsmå'tte päärnai mättjempirrõõzzid. Mättjempirrõõzzi plaanmõš ta'rjjad še luândlaž õhttsažuåjjnääl tuåjjlažkää'dd da peåmmji kõ'skke.

3.3 Õhttsažuåjj õuddpeåmmast

Õhttsažuåjjain tuärjjeet päärna õuddpeämm jä'rjstummžu nu'tt, što juõ'kk päärnaž vuäžž jii'jjes õuddnem da taarbee meâldlaž peåmm'mõõžž, mätt'tõõzz da hääid. Va'stteemvuõtt õhttsažuåjj teåuddjummušest da plaanmallašvuõđâst lij õuddpeämm jä'rjstee'jin. Sij va'sttee še tõ'st, što õhttsažuåjj viiggât čõõđ taarb mie'ldd määngsue'rjeld.

Peåmmjivui'm tuejjuum õhttsažuåjj

Peåmmjivui'm tuejjuum õhttsažuåjjain lij tää'rkes miårktõs õuddpeåmmast⁸². Õhttsažuåjj täävtõssân lij peåmmji da tuåjjlažkää'dd õhttsaž čõnnõõttmõš päärnai tiõrvâs da staanlaž šõddâm, õuddnem da mättjem õõudummša. Tuâddmõõžž raajmõš di tää'ssärvsaž vuârrvaaiktõs da kõskknaž ci'sttjummuž tuärjje škoou'l'jemõhttsažuåjj.

82 Õuddpeåmmiää'kk 3 § 1 mom. 10 päi'kk

Škoou'l'jemtuõjju õhttneei äärvain, täävtõõzzin da va'sttõsvuõðin sagstõõlât nu'tt tuâjjlažkää'dd kõõsk ko peâmmjivui'm. Õhttsažtuâjj šâdd vuârvaaiktõõzzâst da oudldâstt õuddpeâmm tuâjjlažkää'ddest aalgtemvuõð da aktiivlažvuõð. Õhttsažtuâjjast vää'ldet lokku piârri määngnallšemvuõtt, pärnai jii'jjesnallšem taarb di peâmmvuõ'tte da puârressallašvuõ'tte kuulli kõõččmõõžž. Taarb mie'ldd sagstõõllmõõžžin ââ'net tuulk kuhttu bea'l fi'ttjem ainsmâ'ttem diõtt⁸³.

Õhttsažtuâjj šâdd jee'resnallšem tuâjain da häämain pärna õuddpeâmm äi'ggen. Pärnai juõ'kkpeivsaž šõddmõõžž da kiõččlâsttmõõžž jue'jjet peâmmjivui'm. Älšmõ'tti da pärna õuddnummuž da mättjummuž miõttmiõllsanji kovveei saagg lie kaallšõs ää'sš. Peâmmai da tuâjjlažkää'dd vuâmmšõõzz da sagstõõllmõõžž pärna peei'vest rä'je vuâð pärna tiuddvääldlaž pue'rrvââjjam staanmõ'sše.

Õhttsažtuâj miârktõs lij samai tää'rkes aainâs se'rddempooddin, mâ'te pärna alttee'n õuddpeâmmast da õuddpeâmm äiggsaž serddmõõžžin, pärna vaaitee'n pei'vvpäi'k le'be alttee'n õuddmätt'tõõzz. Õhttsaž sagstõõllmõš lij samai jii'jjesnallšem sââ'jest pärna õuddpeâmmplan raajee'n (lââkk 1.3). Õhttsažtuâj miârktõs peâmmjivui'm pâjjan pärnai õuddnem da mättjem tuârj plaaneen da čõõð viikkmen (lââkk 5). Tuâddlõs toobdâl vuei'tlvâstt peâmmji da tuâjjlažkää'dd kõskksaž õhttsažtuâj še vä'žlõs paai'kin, õuddmiârkkân huõl šõõdde'e'n pärna pue'rrvââjjmest.

Pärnai peâmmjin âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt vuâssõõttâð õuddpeâmm tuâimmjem da škoou'l'jemtuâj täävtõõzzi planma da ooudummša õõutsââ'jest tuâjjlažkää'dd da pärnaivui'm. Peâmmjivui'm tue'jjeem õhttsažtuâjjast ââ'net âu'kken teâtt- da saaggtemteknologia. Õhttsažtuâjj vuâitt tuârjjeed še peâmmji kõskksaž vuârvaaiktõõzz. Peâmmji sääimas da õhttsaž tuâimmjummuž jee'resnallšem šõddmõõžžin nânad õhttsallašvuõð da oud tuârj tuâjjlažkää'dd tuõjju.

Määngsuârglaž õhttsažtuâjj

Määngsuârglaž õhttsažtuâj täävtõssân lij ainsmâ'tted õuddpeâmm čõõð viikkmoš tuâimmjuâkkõõzzin pärnai taarbid va'stteei. Õuddpeâmmilää'jj mie'ldd kää'dd âlgg õuddpeâmm jä'rjste'mmen tuâimmjed määngsuârglaž õhttsažtuâjjast da raajjad taarbšum õhttsažtuâjjraajõõzzid⁸⁴.

Õuddpeâmmast tuejjeet õhttsažtuâj še vuâ'pstõõgg ämmatnii'kki, pärnaisuõjjlem di jee'res tiõrvâsvuõttthuõl da sosiaalkäâzzkõõzzi tuâimmjee'jivui'm. Õhttsažtuâj miârktõs pâjjan, ko täin tuâimmjee'jin keä'st-ne šâdd huõll pärna õuddnummšest le'be pue'rrvââjjmest le'be ko pärna tuârj planât da jä'rjstet. Veiddsõs tiõrvâsvuõtt-ta'rkstummša pijât sizz õuddpeâmm tuâjjlažkää'dd ärvvlõõzz vue'll škoouleksa pärna pi'rğgummšest da pue'rrvââjjmest õuddpeâmmast peâmmai keerjlaž miâsttmõõžžin⁸⁵. Õuddpeâmm tuâjjlažkää'dd u'vddem ärvvlõs lij tää'rkes vue'ssen pärna tiuddvääldlaž šõddâm, õuddnem da pue'rrvââjjam ärvvtõõllmõõžžâst di tuârj taarbi ääi'jeld tobdstummuz määngsuârglaž õhttsažtuâjjast.

Õuddpeâmm õhttsažtuâjjvue'ssbie'livui'm juu'rdet pukid tõid vooudlaž da päaiklaž tuâimmjee'jid, kooivui'm õuddpeâmmast lij luândlaž tuejjeed õhttsažtuâj. Õhttsažtuâjj õuddmiârkkân mätt'tõõzzâst, liikkummšest, ke'rjppõõrtâst da kulttuurâst va'stteei vue'ssbie'li da jee'res â'lddpirrõõzz tuâimmjee'jivui'm lââ'zzat mättjempirrõõzzi määngbeallsažvuõð da tuârjjad õuddpeâmm täävtõõzzid. Õhttsažtuâjj kää'dd õuddpeâmm da tøn vuu'dest tuâimmjeei privat õuddpeâmmnaa'li puu't'tee'ji

83 Kiõll-lää'kk (423/2003) 18 § da âlggjânnamneklää'kk (301/2014) 203 §

84 Õuddpeâmmilää'kk 7 ja 22 §

85 Riiksuâvtõõzz asetõs vuâpstõktuâimast, škooul- da mätt'tõõttitiõrvâsvuõttthuõlâst di pärnai da nuõri cõggi njää'lm tiõrvâsvuõttthuõlâst (338/2011) 7, 9 da 13 § di õuddpeâmmilää'kk 7 §

kõõsk lij tää'rkes ä'sš. Jee'res õuddpeâmm õhttsažtuâjvue'ssbeä'l lie õuddmiârkkân õhttõõzz, seä'brkää'dd, pää'les di porrmõš- da čiistâmkääzzkõõzz.

3.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet

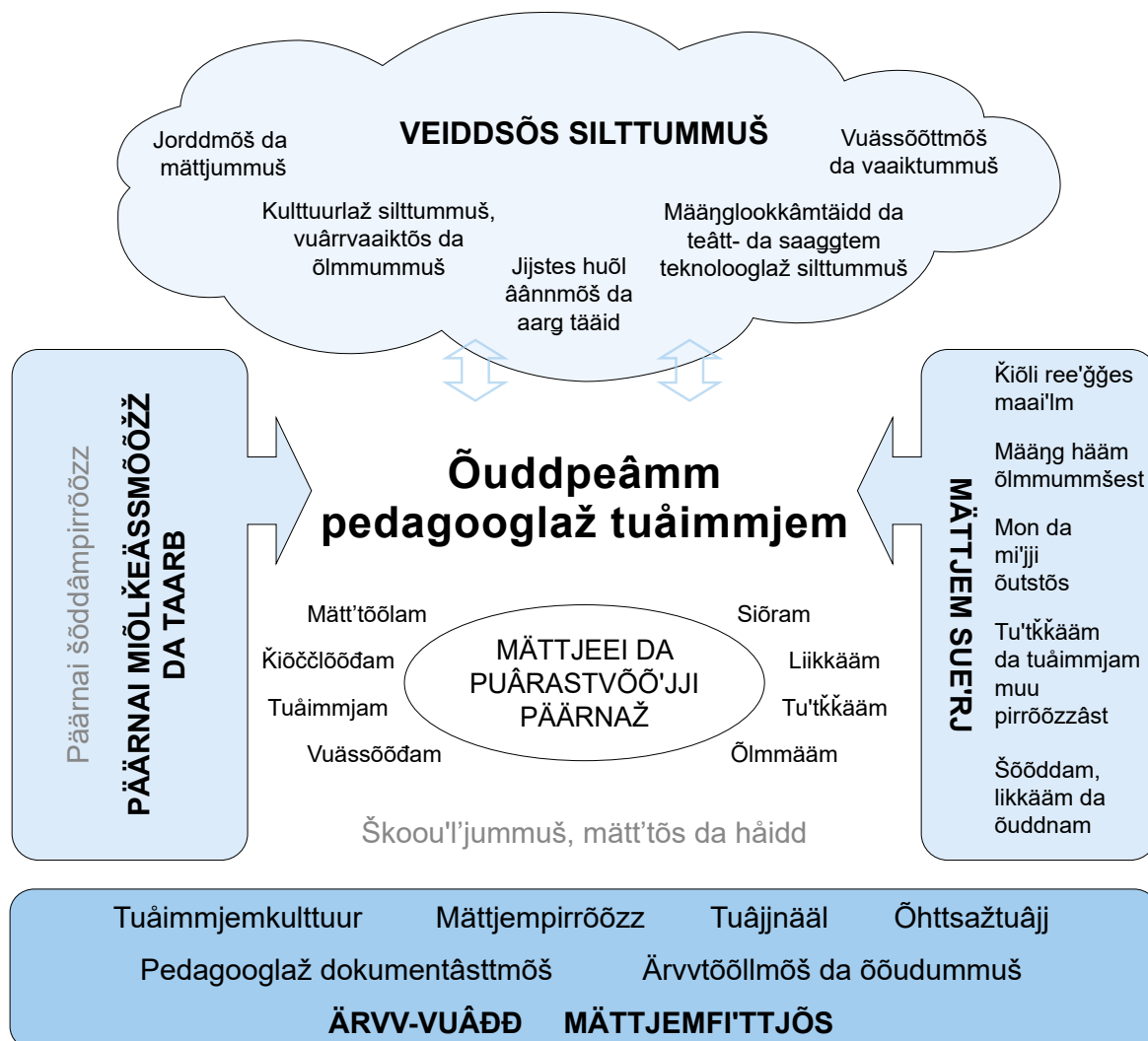
- õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur ouudeem täävtõõzz da ärvvtõõllâm vue'jj
- õuddpeâmmast õnnum mättjempirrõõzzi di tõi arvvtõõllma kuulli vue'jj
- peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâj täävtõõzz da vue'jj
- määngsuârglaž õhttsažtuâj täävtõõzz, raajõõzz da tuâimmjemnääl
- jee'res õhttsažtuâjjhäämai ärvvtõõllâm vue'jj.
- mä'htt keeu'summuž, viõkkvää'ld da heâmmummuž cõõggõõđât. Mä'htt keeu'summsa, viõkkvâldda da heâmmummsa kässjõõđât da mä'htt tuâimi teâuddjummuž seu'rrjet.

Õuddpeâmm jä'rjsteei âann huõl, što juõ'kk õuddpeâmm tuâimmjuâggas voi tää'rkeed jii'jjes tuâimmjemkulttuu're da mättjempirrõõzzi oodummša kuulli täävtõõzzid di õhttsažtuõjju kuulli vuõ'jjid. Tää'rkbën aa'sšid vuei'tet piijât pââjas pääiklaž plaa'ne õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

4. ÕUDDPEÂMM PEDAGOOGLAŽ TUÂIMMJEM PLAANMÕŠ DA ČÕÕĐ VIKKMÕŠ

4.1 Raam pedagooglaž tuâimmjumšest

Õuddpeâmm pedagooglaž tuâimmjummuž da tön čõõđ viikmõõžž kovvad obbvääldlažvuõtt. Täävtõssân lij õõu'deed päärnai mättjummuž da pue'rrvââjjam di veiddsõs silttummuž (kartt 1). Pedagooglaž tuâimmjummuš šâdd päärnai da tuâjilažkää'dd kõskksaž vuârrvaaiktõõzzâst da õhttsaž tuâimmjumšest. Päärnai jiõččmääinlaž, tuâjilažkää'dd da päärnai õõutsââ'jest ideâ'stem di tuâjilažkää'dd jââ'dte'men plaanuum tuâimmjummuš tiuddee kuei'mes. Õuddpeâmm pedagooglaž tuâimmjummuš mâân čõõđ škoou'l'jummuž, mätt'tõõžž da hââid obbvuođ.



KARTT 1. ÕUDDPEÂMM RAAM PEDAGOOGLAŽ TUÂIMMJUMMŠEST

Täävtõõzz meâldlaž tuâimmjem vuâđ rä'jje ärvv-vuâđđ (lââkk 2.4), mättjemfi'ttjõs (lââkk 2.5), tõid vuâđđõõvvi tuâimmjemkulttuur (lââkk 3) di määngbeällsaž mättjempirrõõzz (lââkk 3.2), õhttsažtuâjj (lââkk 3.3) da tuâjjnääl (lââkk 4.3). Päärnai miõl kie'ssi ää'sš da taarb di si'jji šõddâmpirrõ'sse kuulli miârkteei ää'sš lie tuâimmjem plaanmõõžž vue'lğğemsââ'jjen. Vue'lğğemsââ'jjen lie še lââggast 4.5 kovvuum Mättjem sue'rij. Kudd pedagooglaž tuâimmjem õudldõssân lij plaanmallaš dokumentâsttmõš, ärvvtõõllmõš da õõdummuš (lââgg 4.2 da 7). Veiddsõs siltteem täävtõõzz o'hjjei beä'lstes tuâimmjem plaanmõõžž (lââkk 2.7).

Pedagooglaž tuâimmjem täävtõõzzid da vuâđđjurddid juu'rdet tää'rkben pääiklaž õuddpeâmmplaani. Täävtõõzzid tää'rkeen vää'ldet lokku õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhääm, tõi tuâjjlažkâ'ddraajõs da jee'res jii'jjesnallšemvuõdid. Pääiklaž õuddpeâmmplaani di päärnai õuddpeâmmplaani (lââkk 1.3) lie päärnai joouk tuâimmjem plaanmõõžž vue'lğğemsââ'j. Tuâimmjummuž viig'gât čõõđ nu'tt, što juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt õuddned mättjumms'est nu'tt, što õuddpeâmmast da õuddmätt'tõõzzâst šâdd päärnže miõllsõs juä'tk'em.

4.2 Pedagooglaž dokumentâsttmõš

Pedagooglaž dokumentâsttmõš lij õuddpeâmmast kõskksaž tuâjjmõõntõõllâm plaanmõõžžâst, čõõđ viikkmõõžžâst, ärvvtõõllmõõžžâst da õõdumms'est. Tõt lij juätkkjeei prose'ss, ko'st vuâmmšõõzz, dokumee'nt da tõi tu'lkkummuš vuârrvaaiktõõzzâst rä'jje fi'ttjõõzz pedagooglaž tuâimmjumms'est. Pedagooglaž dokumentâsttmõš vuei'tlvâstt päärnai da peâmmji vuässõõttâm tuâimmjem arvvtõõllma, plaanma da ooudumms'a.

Pedagooglaž dokumentâsttmõš puu't'ted teâđ päärnai jie'llmest, õuddnumms'est, miõllkie'ssem aa'sšin, jorddmõõžžâst, mättjumms'est da taarbin di päärnai joouk tuâimmjumms'est konkreetlaž da määngbeällsaž nalla. Õhttnaž dokumee'nti, õuddmiârkkân snimldõõggi, pirstõõzzi le'be tuâjjlažkâ'dd vuâmmšem aa'sši, veäkka vuei'tet õõutsââ'jest päärnai'vui'm ta'rkstõõllâd si'jji õuddnummuž da mättjummuž. Päärnai ju'n vuäžžam teâđ da tääid, miõl kie'ssi ää'sš da taarb puä'tte kuâsttjee'jen pedagooglaž dokumentâsttmõõžž pääi'k da lie tuâimmjem plaanmõõžž vuâđđ.

Plaanmallaš dokumentâsttmõõžž täävtõssân lij, što tuâjjlažkâ'dd mättai tobddâd jiõčč pärna, fi'ttjed päärnai kõõskid kuei'mineez di joouk tuâjjlažkâ'dd da päärnai kõskksaž vuârrvaaiktem luândd. Pedagooglaž dokumentâsttmõõžž mie'rren lij viikkâd čõõđ õuddpeâmm päärnast vuõ'lğğjen. Dokumentâsttmõõžž veäkka vuäžžum teâdaid da fi'ttjõõzz ââ'net ä'u'kken õuddmiârkkân tuâjjnääl, mättjempirrõõzzi, tuâimmjem täävtõõzzi, mõõntõõllmi da siiskõõzzi juätkkjeei mutstõõllmest päärnai miõl keässmõõžž da taarbid va'sttee'jen. Päärna õuddpeâmmplaani lij vue'ssen pedagooglaž dokumentâsttmõõžž prosee'ss'est (lââkk 1.3). Plaanmallaš pedagooglaž dokumentâsttmõõžž taarbšet še päärnai õuddnem da mättjem tuärj taarbi ärvvtõõllmõõžžâst (lââkk 5).

Kuu'kkab ääi'jest norrum dokumee'nt lie tää'rkes vue'ssen pedagooglaž tuâimmjem ärvvtõõllmõõžžâst da tuâjjlažkâ'dd tuâimmjem jiõččärvvtõõllmõõžžâst (lââkk 7.1).

4.3 Määngbeällsaž tuâjjnääl

Tuâjjnääl va'lljummuž ohjee õuddpiõmmu pijjum tuâj da täävtõõzz di päärnai ää'kk, taarb, õudldõõzz da miõl kie'ssi ää'sš. Tuâimlaž di kreevsõsvuõđ da vuässadvuõđ õõu'dee tuâjjnääl lie päärnai luândlaž mättjem nääl. Näkam lie õuddmiârkkân päärnai jiõččmääinlaž da ohjuum siõrr, tu'tkkummuš,

liikkummuš di Čeäppvuodlaž aiccmoš da ölmummuš. Teätt- da saagtemteknologia äänet äüķken tuäimmjumšest. Määngbeällsaž tuäjjnää'li lie nu'tt mättjem neävv ko mättööttäm pääi'ķ. Tān diött lij tā'rķķ, što tuäjjlažkā'dd ohjjad pärnaid ķiöččlā'sttd da ää'nnd jee'resnallšem tuäjjnaa'lid jee'reš soora jooukin di jiöččines. Tuäj mie'ldd pärnaid sme'llkā'ttet kōōjjeed da öömtööllād di smiöttād da čāu'dded čuölmmpai'ķid ööutsāā'jest.

Tuäjjlažkā'ddest kai'bbjet ämmat-tāaid da hie'rķesvuod vuei'nnd jee'reš paai'ķin pedagooglaž vuei'ttemvuodid. Tāt kuāsttai jee'rab mie'ldd täiddan tā'rķstööllād pärnai alttöözzid da tobddmööžžid di mu'tted da viikkād jii'jjes tuäimmjummuž tōi meāldlanji. Uu'ccab pärnai alttöözz lie tāujja vaardāst vuō'lģģi da sää'ntem, nu'tt-ba tōi fi'ttummuš da tōid va'sttummuš öölģte tuäjjlažkā'ddest sensiivlaž ā'lddāarmööžž da pärna puārast tobddmööžž.

Pärna vuässā'tte tuäjjnaa'li plaanma da va'lljumšā jii'jjes öudldöözzi meāldlanji. Pärnain ālgg lee'd vuei'ttemvuott tu'tķķeed maai'lm puki aiceezvui'm da obb vaardines di ķiöččlā'sttd jee'resnallšem tuäjjnaa'lid. Tuäjjnaa'li vaaitöōlli āānmöš tā'rjjad jee'reš āķksaid da jee'reš naa'livui'm mättjeei pärnaid o'nnstummšid. Määngbeällsaž tuäjjnää'li öölģte määngbeällsaž mättjempirrööžžid. Tuäjjnaa'li āā'nmmest ää'net äüķken tuäjjlažkā'dd da pärnai silttummuž di ķiöččlā'stet da ööu'deet ođđ tuäjjnaa'lid.

4.4 Siörr öuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam käivvan

Siörr lij kōskksaž tuäimmjemnäā'li öuddpeāmmast. Öuddpeāmm tuäjjan lij tā'rjjeed pärnaid paai'ķid jee'resnallšem siörid. Siörr ööu'dee pärna öuddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjam. Siörāst pärnaž mättai, leša pärnže jiöccses siörr ij leäķku teāđstee'li mättjem neävv pe'ce nāā'li lee'd da jie'lled di hāāmeed maai'lm. Ķiöččlāsttmööžž, kook čāu'ne pärnain sij tobddmööžžid, teātthaal da miöl ķeāssmööžž, valmšte siö're.

Pärnže siörr miārktōš šādd siörāst jijstes. Siörr oudd pärnaid rāāmm da pue'rrmiöl. Siörrmen pärna lie aktiivlaž tuäimmjeei: sij jerree da tu'tķķee pirrō'stti maai'lm, čā'ne sosiaal'laž kōōskid di ou'dde miārktööžžid ķiöččlāsttmööžžsteez. Siörāst pärna rā'jje fi'tjööžž jijstes da jee'reš oummi. Siörrmen pärna nu'tt jeū'žže ko rā'jje ođđ da mo'tte vuei'nnmes. Seāmmast sij rā'jje maall da te'sttje niöglmeez da tuöivvjeez. Miöllķe'rddem vuei'tlvāstt tōn, što pärna vuāi'tte ķiöččlōddād jee'resnallšem roolid da ideaid, koid sij muđoi jie vuāitci viikkād čōōđ. Siörrmen pärna vuāi'tte ķiött'tööllād jiöccses vai'ģģes ķiöččlāsttmööžžid. Siörāst lij stāanlaž ķiöččlā'sttd, pōrggād da tuejjeed puāsttd.

Siörāst öhttnē kōskksaž mättjummuž ööu'deei elemee'nt: ālššaivuott, ööutsāā'jest tuejjummuš da jii'jjes tāaidai vuāstta piiijmōš. Siörr öuddan da vuāžž jee'reš hāāmaid ķiöččlāsttmööžžī puārnee'n. Tuäjjlažkā'dd da pärnai di pärnai kōskknaž vuārrvaiktōš rā'jje vuāđ ju'rddem da ķiöl öuddnumšā di öuddneeī siörrāmtāaidaid. Pärna tā'rķstā'lle, ķiöččlā'stte da mättje öutstööžž vuākkööžžid siörāst. Jooukāst siörrmen pärna mättje šiöttööllād tobddmööžžeez da tāttmööžžeez di vā'ldded lokku jeārrsi vuei'nnemkuu'lm. Öhttsallašvuott lāssan siöri mie'ldd da nāānad miöđlažvuod.

Siörr lij öuddpeāmm kōskksaž tuäjjnāā'li. Pedagooglaž tuäimmjumšest vuei'tet siörr juōn raajmööžžāst da siörrmaai'li raajmööžžāst öhtteed öuddmiārkkān draama, improvisaatio le'be mainnsid. Tuäjjlažkā'dd ālgg teāđsted vuājjnam tu'tķķummuž, spontaan kreevsōš ölmmeem di hooddlaž liikkeem- da heibbamsiöri miārktööžž pärnai pue'rrvââjjma da mättjumšā. Jee'reš šöddmööžžid vuāitt regsmā'tted siörrmiölin. Lökkööžž, sää'nnsiörr, laulli da öhttsaž hāā'skööttmōš nāānee miöđlaž toobdālm, kāā'tt tuārjjad mättjummuž da pue'rrvââjjam.

Tuâjjlažkäädd tuâjjan lij staañad siõr õudldõõzzid, ohjjeed siõr šiõttlanji da ââñned huõl tõst, što juõ'kk päärnast lij vuei'ttemvuõtt lee'd vuázli'žžen õhttsaž siõrin jii'jjes täaideez da vaalmášvuõðeez mealdlanji. Tuâjjlažkäädd âlgg plaan mie'ldd da täävtõõzz mie'ldd tuärjjeed päärnai siõr õuddnummuž di ohjjeed tõn ju'n-a siõr âalgbeä'lnn le'be jiõčč mie'ldd siõree'l. Tuâjjlažkäädd fyyslaž da psyykklaž â'lddâärmõš tuärjjad päärnai kõskksaž vuârrvaaiktõõzz da câgg ju'n õõudbeä'lnn risttreiddpaai'ki šõddmõõžž.

Tuâjjlažkäädd âlgg ta'rkstõõllâd da dokumentâ'stted päärnai siõr. Siõr ta'rkstõõllmõš lââ'zzat tuâjjlažkäädd fi'ttjõõzz päärnai jorddmõõžžâst da sij miõllkie'ssem aa'sšin di tääbdain da kiõččlâsttmõõžžsteez. Vuâmmšum aa'sšid ââ'net siõr da jee'res tuâimmjem plaanummšest da ohjjummšest. Tuâjjlažkäädddest oudldet hie'rksesuõð da ämmat-tääid di sooggbie'llsensitivlažvuõð ta'rkstõõllâd päärnai siõrralttõõzzid da va'stteen tõid šiõttlen.

Kuu'kk pi'stti siõ'rre taarbšet ääi'j, rääh da sââ'j di šiõttlõs da päärnai vuäžžmest âârrai siõrrneävvaaid da materiaalid. Mättjempirrõõzz â'lgge soojjâd siõri mie'ldd, ko siõr jie pâi põõžž pâi'kstes tõid nõõmtum sõõ'jin.

Päärnai kulttuur da päärnaid jurddum media tobddmõš vie'kkat tuâjjlažkäädd fi'ttjed päärnai siõrid. Še jee'resnallšem speall da digitaal'laž neävvn ta'rjee tõid määngnallšem paai'kid. Siõ'rre älmõ'tti mättjempirrõõžžâst räâ'ves ooumaž lij še mättjeei. Tuâjjlažkäädd sagstâall siõr miârktõõžžâst da päärnai siõrin vuâmmšum aa'sšin peâmmjivui'm. Tai naa'livui'm vuei'tet õõu'deed siõri juätkkummuž päai'kest le'be õuddpeâmmast.

4.5 Mättjem sue'rij

Mättjem sue'rij kovvee õuddpeâmm pedagooglaž tuâim kõskksaž täävtõõzzid da siiskõõzzid. Tõk ohjje tuâjjlažkäädd määngbeällsaž da čââvuum pedagooglaž tuâimmjem plaanummšest da čõõð viikkmoõžžâst õõutsââ'jest päärnaivui'm. Päärnain lie vuõiggâdvuõtt vuäžžad määngbeällsaž kiõččlâsttmõõžžid mättjem jee'res suõ'rjin. Mättjemsue'rij jie leäkku jeä'rben čõõð vikkum, nuu'bbineez pääðas obbvuoð, pe'ce tõi suõ'rjid õhteet da suâvldet päärnai miõl kie'ssem da siltteem mealdlanji. Mättjem sue'rij lie juõkkum õuddmätt'tõsplaan vuâðai⁸⁶ mealdlanji vittân obbvuoðtân:

- Kiõli ree'gges maai'lm
- Määng hääm õlmmummšest
- Mon da mi'jji õutstõs
- Tu'tkkääm da tuâimmjam muu pirrõõžžâst
- Šõõddam, likkääm da õuddnam.

Čââvuum pedagooglaž tuâimmjummuš vuei'tlvâstt aa'sši da eettmõõžži veiddsõs ta'rkstõõllmõõžž da tu'tkkummuž. Päärnai miõl kie'ssi ää'sš da kõõččmõõžž lie tuâimmjem kõskksaž vue'lggemašâ'jj. Ä'sš-sue'rij vuäi'tte pue'tted õuddmiârkkân siõrin, mainnsin, reeisain le'be spontaanlaž vuârrvaaiktõspaai'kin päärnai da tuâjjlažkäädd kõõsk le'be päärnai kõskksaž vuârrvaaiktõõžžâst. Nää'll, koin mättjem suõ'rji täävtõõzzid kiõtt'tõõlât, vaajtâall va'lljuum ä'sšvuudi, paai'ki da päärnai mättjem mie'ldd. Tuâjjlažkäädd tuâjjan lij ainsmâ'tted, što pedagooglaž tuâimmjummuš õõudad jee'res âkksai päärnai õuddnummuž da mättjummuž.

86 Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplaan vuâð 2014

Ķīōli ree'ģģes maai'lm

Ōuddpeāmm tuājjan lij raaveed pāārnai **ķīōl'laž tääidai** da **vaalmāšvuōđi** di **ķīōl'laž identitee'tti** ōuddnummuž. Ōuddpeāmmast raaveet pāārnai teātthaal da miōl ķeāssmōōžž ķīōli, tee'ksti da kulttuuri ārra. Ķīōl ōuddnem tuārjummuš ōhttan pāārna māānglookkāmāid ōuddnummša (lāākk 2.7). Lāā'ssen tō'st lij ōhttvuōtt jee'rab mie'ldd pāārnai kulttuurlaž silttummša da vuārrvaaiktō'sse kuulli veidsšs silttummša. Ōuddneei ķīōl'laž tääid āā'vee pāārnai odđ vaaiktemvuō'jjid, paai'ķid vuāssadvuō'tte da aktiivlaž tuāimmjeeivuō'tte.

Ķīōll lij pāārnai nu'tt māttem ā'sš ko neāvv. Tōn veākka pāārnaž vāldd vāldšma jee'resnallšem paai'ķid da āā'sšid di tuāimmai vuārrvaaiktōōžžāst jeārrsivui'm, ōlmmad jii'jjes da ha'ņķkad teāđ. Māāngbeāllsaž ōuddpeāmm ķīōllpirrōs di ōhttsažtuājj peāmmjivui'm tuārjjad pāārnai ķīōl'laž ōuddnummuž. Ōuddpeāmmast pāārnai uu'det ālsmō'tti da meā'rmeāldlaž maacctōōžž si'jji ķīōllāā'nem- da vuārrvaaiktemtāāideez pirr.

Pāārna vuāi'tte seāmma āāi'j vā'ldded jiōccses māāngaid jee'res ķīōlid, kooi ōuddnummuš da āānnmōš vuāitt lee'd poōddi mie'ldd jārnam. Ōuddpeāmmast vāā'ldet lokku, što pāārna šā'dde jee'resnallšem ķīōl'laž pirrōōžzin. Piārri nāā'l āā'nned ķīōl da lee'd vuārrvaaiktōōžžāst vāajtā'lle, da piārjin vuei'tet mainsted māāngaid ķīōlid. Ķīōl'laž da kulttuurlaž māāngnallšemvuōđ tuejjeet ōuddpeāmmast kuāsttee'jen ōhttsažtuājast peāmmjivui'm. Tāt beā'lstes tuārjjad pāārnai ķīōl'laž identitee'tti ōuddnummuž. Ķīō'lle da kulttuu're kuulli tää'rķab vuei'nnemkuu'lm ōuddpeāmmast ķīōtt'tōōlāt lāāggast 4.6.

Ķīōl māttem beā'lnn lij tā'rķķ teādsted, što seāmma ākksa pāārna vuāi'tte lee'd jee'res poōddin ķīōl ōuddnem jee'res suō'rjin. **Ķīōl'laž identitee'tt** **oudne**, ko pāārnai ohjeet da tuārjjeet ķīōl'laž tääidai da vaalmāšvuōđi kōskksaž suō'rjin.

Vuārrvaaiktōs-tāāid	Ķīōl fi'ttjem tāāid	Mainstem tāāid	Ķīōl āā'nnemtāāid	Ķīōl'laž mošt da sāā'nnree'ģģes-vuōtt	Ķīōllteāds-tummuš
Ōuddneei ķīōl'laž identitee'tt					

KARTT 2. PĀĀRNAI ĶĪŌL ŌUDDNEM KŌSKKSAŽ SUE'RJ ŌUDDPEĀMMAST

Vuārrvaaiktōstāāidai ōuddnem beā'lnn pāārnai ķīōččlāsttmōōžž tō'st, što sij šā'dde kullum da tō'st, što si'jji alttōōžžid vā'steet, lie kaallšōs āā'sš. Tuājjlažkāā'dd sensitivlažvuōtt da reagāsttmōš še pāārnai non-verbaal'laž saaggid lij kōskksaž sāā'jest. Vuārrvaaiktōstāāidai ōuddnummuž tuārjjeet ālsmāā'ttee'l pāārnai komunikā'stted jeārri pāārnai'vui'm da tuājjlažkoo'ddin.

Pāārnai **ķīōl fi'ttjem tāāidai** tuārjjeet ree'ģģes ķīōl'laž maall u'vddem veākka. Meā'rmeāldlaž sāā'ni ouddmōš tuāimmjummša da sagstōōllmōš tuārjee pāārnai sāā'nnree'ģģesvuōđ ōuddnummuž. Jee'resnallšem ōuddpeāmm paai'ķin āā'net kovvōōlli da tää'rķ ķīōl. Taarb mie'ldd āā'net koovid, tiingid da tuārjsie'vvmid.

Päärnai **mainstem täaidai** õuddnummuž vuappât da ohjjeet. Päärnaid sme'llkââ'ttet mainsted jee' res paai'kin nu'tt räa' ves oummi ko jeârssi päärnaivui'm. Tât vie'kkad päärnaid ââ'nned da fi'ttjed mainstum kiõl. Päärnaivui'm kideed siõmmnai siõmmnai miõl še jiõnnsuõ'mme da jiõnniäddu.

Päärnai **kiõl ââ'nnemtäaidaid** ohjjeet da kiõl âânnmõõžž smiõttât õõutsââ'jest päärnaivui'm jee' res paai'kin. Täävtõssân lij ääi'j da pääi'k teâdstei kiõl ââ'nnem ravsmummuš. Päärnaivui'm harjttõõlât mušttlem, čiołgtem da mainstem vuârtõõllmõõžž. Tõn õõl jeälõõttmõš, huumor âânnmõš di kudd naa'li mättõõttmõš raavee päärna kiõl ââ'nnemtäaidaid. Tobdstõõttmõš jee' resnallšem tee'kstid tuârjjad kiõl ââ'nnemtäaidai õuddnummuž da vie'kkad päärnaid ta'rkstõõllâd mainstum da kee'rjtum kiõl jeä'rdõõzzid.

Päärnai kiõl'laž õlmmummuš šâdd määngbeällsen, ko see'st **kiõl'laž mošt** da **sää'nnree'ggesvuõtt veiddan**. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij teâdstei' tuârjjeed tän õuddnummšest. Kiõl'laž moošt õuddnummuž tuârjje õuddmiârkkân lokaõõzzi da laaulsiõri âânnmõš. Kiõlin siõrtõõllmõš, nõõmummuš di kovvee saa'ni âânnmõš õõu'dad päärna kiõl'laž moošt da sää'nnree'ggesvuõd õuddnummuž. Rääuhast mainstummuš da lookkmõš di mainnsi mušttlummuš ta'rjje paai'kid smiõttâd saa'ni da tee'ksti miârktõõzzid da mätt'tõõllâd ä'sšõhttvuõđin ođđ fi'ttjõõzzid.

Ä'ldpirrõõzz jee' res kiõli ta'rkstõõllmõš tuârjjad päärna **kiõllteâdštõõzz õuddnummuž**. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij counnâd da lââ'zted päärna miõl keâssmõõžž njäälmlaž da kee'rjtum kiõl di siõmmnai siõmmnai še lookkâm da kee'rjtem âarra. Kiõl ta'rkstõõllâm da tu'tkkeem veäkka viig gât päärna miõl saa'ni miârktõõzzin kiõl häämaid da raajõõzzid, mâ'te saa'nid, täävaid da jiõnnõõggid. Päärnaid sme'llkââ'ttet kee'rjtet da lookkâd siõrrmiõ'le.

Õuddpeâmmast ââ'net ree'gges da vaajtõõlli tee'kstid. Päärnaivui'm tobdstõõđât määngbeällsanji päärnaikerjlažvuõ'tte. Päärnaid mainstet mainnsid, da si'jjid älsmââ'ttet jiõčč ho'hssjed tõid. Päärnai mainnsid, lokaõõzzid da säänlâž saaggid dokumentââ'stet. Määnglookkâmtäaid tuârjjei õuddpeâmmast mainstem paaldâst ââ'net jee'rab mie'ldd visuaal'laž, auditivlaž da audiovisuaal'laž saaggid di tee'kstid.

Määng hääm õlmmummšest

Õuddpeâmm tuâjjan lij täävtõõzzid põõrgee'l tuârjjeed päärna **musiikklaž, koovlaž di säänlaž** da **vaardlaž õlmeem** õuddnummuž di tobdstâ'tted si'jjid jee' res čeäppõs-suõ'rjid da kulttuurä'rbbvuõ'tte. Päärnai õlmmummšest lij si'jjid luândlaž obbvä'ldsažvuõtt da õlmeem jee' res häämai kreevsõs õhtõõllmõš. Čeäppvuõđlaž aiccmõš da õlmmummuš õõu'dee päärna mättjemõudldõõzzid, sosiaal'laž täaidaid da miõttlõs jiõččkoov di vaalmâšvuõđid fi'ttjed da jerreed maai'lm sij pirr. Ju'rddem da mättjem täaid oudne, ko päärna tu'tkkee, tu'lkkée da rä'je miârktõõzzid jee' resnallšem õlmeem täaidaid harjttõõlee'l. Odd ju'rdded da raajjâd miõllkoovid lij kõskksaž ä'sšen še päärna eettlaž ju'rddem õuddnummša. Kulttuurä'rbbvuõ'tte, čeäppõ'sse da õlmeem jee' res häämaid tobdstõõttmõš raavad päärna siltummuž nu'tt määnglookkâmtäaid ko vuässõõttâm da vaaiktem suõ'rjin.

Kulttuur lij täär'kes vue'ssen päärna identitee'ttest. Õuddpeâmmast päärnaid ta'rjjeet paai'kid vuei'nned da aiccâd määngbeällsanji čeäppõõzz da jee' res kulttuur. Čeäppõ'sse da kulttuu're kuulli kiõččlâsttmõõžž raavee päärna odd vä'ldded jiõccses, ââ'nned da puu't'ted kulttuur. Seâmmast päärna mättje fi'ttjed čeäppõõzz da kulttuurä'rb miârktõõzz da äärv.

Jee' res hääm õlmmummšest ta'rjje päärnaid vuõ'jjid aiccâd da häämeed maai'lm si'jjid säärantõõlli da älsmõ'tti naa'lin. Čeäppvuõđlaž õlmmummuš ta'rjjad päärnaid motivõ'stti vuõ'jjid vuâmmšum aa'sši,

tobddmõõžzi da kreevsõs ju'rddem kuâsttjee'jen tuejjummša. Õlmmeem jee'res häämaid tobdstõõđat määngai aaicivui'm jee'resnallšem tuâjjnaa'lid, mättjempirrõõžzi di â'lddpirrõõž kulttuurta'rrjõõžz äü'kken ää'nee'l. Mättjempirrõõžzi esteettlažvuõtt, älsšaivuõtt, vuäžžmest äärrai määngbeällsaž neävv da materiaa di ri'jttjeei ohjjummuš lie miärkteei ää'sš òlmmeemhäämaid tobdstõõttmen.

Čeäppõs-škoou'l'jummuš äänn se'st nu'tt spontaan ko ooudkiõ'tte plaanum tuâimmjummuž. Õlmmeem da mättjem prosee'ssin pâjjan kiõččlummuš, tu'tkķummuš, tuejjeem jee'res pooddi harjttõõllmõš da tõi dokumentâsttmõš. Juõ'kķ pärna jii'jjesnallšem òlmummuž tuärjeet da pärnai õhttsaž kreevsõs prosee'ssid uu'det nokk ääi'j da sâä'j. Tuâjjlažkââ'dd, pärnai da õhttsažtuâjjkuei'mi spesiaalsilteem äü'kķummuš regsmâtt čeäppõs-škoou'l'jummuž.

Õuddpeämm **musiikklaž òlmmeem** täävtõssân lij puu't'ted pärnaid musiikklaž kiõččlâsttmõõžžid di raavad pärnai miõl ķeäsmõõžž da kõskkvuõđ musi'kķe. Pärnaid ohjeet jeä'lsteei kulddlummša da jiõnnpirrõõžz vuâmmšummša. Pärnai vaalmâšvuõđ häämeed musiikk di jiõn pešttmõõžž, tää'zz, čuõjjâmeeu'n da viõgg ooddne siõrrnallšem musiikklaž tuâimmjem mie'ldd. Sijvui'm lääulat, looggât lokkõõžžid, kiõččlââ'stet jee'resnallšem sâittneävvaid, kulddlet musiikk da liikkeet musiikk mie'ldd. Pärna vuäžžä kiõččlâsttmõõžžid vuâđđčä'cķkmest, sâä'nrryymtmin da vaardin soittmõõžžâst. Pärnaid sme'llkââ'ttet ää'nned miõllķe'rddmes da òlmmeed musiikk kââžžtem jurddjid da tobdmõõžžid õuddmiärkkân mušttlee'l, koovivui'm òlmme'e'l le'be ta'nssjee'l. Pärna vuäžžä še kiõččlâsttmõõžžid musiikk raajjmõõžžâst õõutsââ'jest di uu'cces musikkčuäjtõõžzi harjttõõllâm prosee'ssin da čuä'jtummši pu'httem o'nstem räämmast.

Koovlaž òlmmeem täävtõssân lij õõu'deet pärnai kõskkvuõđ koovvčeäppõ'sse, jee'res visuaal'laž kulttuu're da kulttuurä'rbbvuõ'tte. Pärnain lie vuei'ttemvuõtt naaudčed koovi raajjmõõžžâst di vuäžžad esteettlaž jeä'lstõõžžid da kiõččlâsttmõõžžid čeäppõõžz õõudâst. Pärna harjtte koovlaž jorddmõõžž, ta'rkstõõllmõõžž da koovi tu'lķķummuž määngbeällsaž koovvõ'lmmeem veäkkä. Koov raajjâm tääidaid õõu'deet määngai aaicivui'm di õhttvuõđid jee'res òlmmeem häämaid raajee'l. Pärna kiõččlâ'stte jee'resnallšem koov raajjâm naa'lid, neävvaid da materiaa id õuddmiärkkân kälķkee'l, pirstee'l, snekkraâ'stee'l da mediačuäjtõõžžid raajee'l. Pärnaivui'm ta'rkstõõllât si'jji jiõčč raajjâm koovid, čeäppõstuâjaid, mediasiskõõžžid, tiingid di raajâlm- da luâttpirrõõžz paai'kid. Pärnaid ohjeet tu'lķķeed da mušttled jurddjeez koovlaž saaggin. Koovid ta'rkstõõllmen vuâmmšet õuddmiärkkân eeu'nid, häämaid, materiaa id, raajji, čuäjtõõstttvuõđ da koovi counnâm tobdmõõžžid.

Plaanâmtääidaid, kreevsõs čuõlmpaai'ki čäuddmõõžž, raajõõžzi, materiaa id da tekniikkai tobdmõõžž harjttõõllât ķiõtt-tuâjast tuâimmjem mâ'te häämmam, tuâjstõõllâm, kuärram da snekkra'stem veäkkä. Ķiõtt-tuâjast tuâimmjem da òlmmeem täävtõssân lij ta'rjjeed pärnaid tuejjeem, kiõččlâ'stem da ho'hssjem räämm di naaudčummuž tuejjummšest, ko'st jii'jjes kreevsõsvuõtt da tuejjeemnâä'll kuâsttje. Pärnaid ta'rjjeet paai'kid jiõčč kiõččlâ'stet, tu'tkķeed da õhttõõllâd jee'resnallšem tee'mes da kõrr materiaa id di mätt'tõõllâd tuejjummšest taarbšum tekniikkaid. Pärna vuäžžä ideâ'stet da tuejjeed jee'resnallšem tuejjoõžžid da tiingid. Pärnai ķiõtt-tuâjjtuâimmjummušest vuei'tet ta'rkstõõllâd da ää'nned nu'tt pärnai tuâggaid kuulli ko päaiklaž ķiõtt-tuâjjä'rbbvuõđid.

Pärnaid sme'llkââ'ttet **säänlaž** da **vaa'rdin òlmummuš** õuddmiärkkân draama, taans da siõr veäkkä. Täävtõssân lij, što harjttõõžž da siõr ta'rjjee pärnaid vuäittmõõžž määngbeällsaž ķiõl'laž da vaardin aiccmõ'sše, òlmummuš da saaggummuš. Pärnai miõllķe'rddmest pâjinee'i le'be si'jji aiccâm da vuâmmšem aa'sšivui'm tuejjeet õõutsââ'jest. Pärna vuäžžä kiõččlâsttmõõžžid nu'tt spontaanlaž òlmummušest ko õhttsanji plaanum, čõõđ vikkum da ärvvtõllum kreevsõs prosee'ssest. Tuâimmjummušest ää'net äü'kķen määngbeällsanji õuddmiärkkân pärnai ķeerlažvuõđ, sâä'nnčeä'ppõõžz, tea'tter jee'res häämaid, taans da sirkuuzz.

Õuddpeâmmast **mediaškoou'l'jem** tuâjjan lij tuârjjeed päärnai vuei'ttemvuõðid tuâimmjed aktiivlanji da òlmmeed jii'jjes sij òutstõõzzâst. Päärnaivui'm tobdstõõðât jee'res mediaid da kiõççlââ'stet media raajjmõõžž siõrrmiõ'lle staan pirrõõzzin. Päärnai jie'llma kuulli mediasiskõõžž da tòn tuõðtuõ'll'jemvuõð smiõttât õõutsââ'jest päärnaivui'm. Seâmmast harjitoõlât ouddnee'i teåttkåivv-da mediakriittlažvuõð. Päärnaid vuâ'pstet ââ'hned media va'sttõsvuõðlanji vää'ldes' loku jii'jjes da jeârssi pue'rrvââjmmõõžž. Mediast ou'dde puõ'tti teemaid vuei'tet kiõtt'tõõllâd päärnaivui'm õuddmiârkkân liikkeemsiõrin, pirstee'l le'be draama vuâkka.

Tu'tkkåâm da tuâimmjam muu pirrõõzzâst

Õuddpeâmm tuâjjan lij u'vdded päärnai vaalmåšvuõðid ta'rkstõõllâd, jerreed da fi'ttjed pirrõõzzeez. Päärnaid ohjeet tu'tkkee'd da tuâimmjed luâðast da rajjum pirrõõzzâst. Õuddpeâmm tuârjjad päärnai **matemaattlaž jorddmõõžž** õuddnummuž di raavad miõttlõs šiõttõõttmõõžž matemati'kke. Õuddpeâmm âân se'st se **pirrõs-škoou'l'jummuž** da **teknologiaškoou'l'jummuž**. Måttjempirrõõzzid kuulli jii'jjes vuâmmšõõžž, kiõççlåsttmõõžž da jeå'lsåsttmõõžž vie'kke päärnai fi'ttjed måâinai da seu'rrjõõzzi kõskkvuõðid di vie'kke si'jjid ouddned ju'rddjen da måttjee'jen. Päärnai õuddnee'i täidd nõõmeed aa'sšid di ââ'hned jee'resnallšem fi'ttjõõzzid ouddåsveekk månglookkåmtåäid.

Õuddpeâmm täåvtõssân lij ta'rjjeed ho'hssjem da måttjem räämm **matemaattlaž jorddmõõžž** jee'res måå'ttest åârrai päärnai. Päärna tobdstå'tte matemati'kke da tòn vue'ss-suõ'rjid vuâmmšem da siõrrnallšem tuâimmjem mie'ldd. Päärnaid vuâ'pstet kiddeed miõl juõ'kkpeivvsaz paai'kin da å'lddpirrõõzzâst õu'dde puõ'tti hæå'mid, meå'rid da muttzid. Päärnaid ålšmåå'ttet smiõttåd da kovvõõllâd si'jji vuâmmšem matemaattlaž aa'sšid õlmme'e'l da ta'rkstõõlee'l tõid õuddmiârkkân vaardin le'be jee'res neåvvai da koovi veåkka. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid šlajjeed, ve'rddõõllâd da piijjåd järjstõ'sse aa'sšid da tiingid di kaunnåd da puu't'ted meå'rmeåldlažvuõðid da muttsid. Päärnaid ålšmåå'ttet se måttjempirrõ'sse kuulli çuõlmpaai'ki kaunnmest, smiõttmest da tu'mmjumšest di çåuddmõõžž ooccmest.

Lookkåmfi'ttjõõzz õuddnummuž tuârjjeet mångbeållsanji vuårrvaaiktõspaai'kin, õuddmiârkkân siõr da päärnai kie'ssi materiaolid åu'kken åå'nee'l. Päärnaid ålšmåå'ttet ta'rkstõõllâd lååkkmie'rid pirrõõzzâst da måŋŋa täåidai låssnumšest õhtteed tõid lååksånna da nååmarmiårkid täåideez mie'ldd. Lååkkraiddtäåidaid da nõõmeemtååidaid vuei'tet viikkåd õõudås õuddmiârkkân lokuõõzzi da riimi veåkka. Päärnaivui'm kiõççlåâ'stet mettummuž da harjitoõlât pai'kk- da kõskkfi'ttjõõzzid õuddmiârkkân liikkeemsiõrin, piirstee'l le'be jee'res neåvvai veåkka.

Jee'resnallšem harjitoõzzivui'm tuârjjeet päärnai sâå'j da täå'zz hæåmtummuž. Päärnaid ålšmåå'ttet tu'tkkee'd kæpplõõggid da hæåmaid di siõrråd tõi vui'm. Päärnai geomeetrlaž jorddmõõžž raaveem diõtt si'jjid järjstet paai'kid snekkråsttõõllma, tuåjstõõllma da täåvma. Åi'ggfi'ttjõõzz åå'veet õuddmiârkkân sutkk- da ee'jjpooddid vuâmmšee'l.

Pirrõs-škoou'l'jem täåvtõssân lij raaveed päärnai luåttkõskkvuõð da va'sttõsvuõðlaž tuâimmjummuž pirrõõzzâst di ohjeed si'jjid keåll'jeei jie'llemnåå'l årra. Pirrõs-škoou'l'jummuž åân se'st kolmm vuålladvuõð: måttjummuž pirrõõzzâst, måttjummuž pirrõõzz pirr di tuâimmjummuž pirrõõzz beå'lest. Å'lddluått di rajjum pirrõs lie nu'tt måttjem pääi'k gu måttjempirrõõzz.

Luåðast da rajjum pirrõõzzâst reissjummuž di pirrõõzz tu'tkkummuž lie täå'rkes vue'ssen õuddpeâmmast. Miõttlõs kiõççlåsttmõõžž päåi'k päärnaž måttai naaudçed luåðast da å'lddpirrõõzzâst da suu kõskkvuõtt pirrõ'sse raavasm. Luåð eettmõõžžid ta'rkstõõlât jee'res aaicivui'm da jee'res åå'kkpooddin . Tõi pirr sagstõõlât da tõid tu'tkkee't. Seâmmast mått'tõõlât pirrõ'sse kuulli fi'ttõõzzi åånnmõõžž. Jee'res šådd- da jie'll'ji šlaa'ji tobdstem harjitoõllmõš raavad luåð tobdmõõžž.

Päärnaivui'm mätt'tõõlât ooccâd teâđ sij miõl kie'ssi aa'sšin. Luât vuäitt lee'd še päi'kk esteettlaž
kiõččlâsttmõ'sše da räuhlöövma.

Päärnaid vuä'pstet ci'sttjed luâđ, tõn raa'zzid da jie'll'jid. Pirrõs-škoou'l'jummšin õõu'deet keäll'jeei
jie'llemnääl šõddmõõžž di tõ'st taarbšum tääidai harjttõõllmõõžž. Tâk takai tääid lie õuddmiârkkân
rooskte'mes reissjummuš, toolkvažvuõđ da šeä'sttemvuõđ mättõõttmõš, poorrma kuulli
va'sttemvuõtt, energiašeäšttmõš di paacctõõzzi oo'ccummuš õuddmiârkkân tä'vvri õõudâs u'vddem,
tä'vvri teevvam da o'dđest ââ'nem veäkka. Seämmast päärnaid ohjjeet kideed miõl tuejjuum aa'sši
vaaiktõõzzid.

Teknologiaškoou'l'jem täävtõssân lij älsmä'tted päärnaid tobdstõõttâd tu'tkkee da kiõččlõ'stti
tuâjnnâlla. Päärnaid ohjjeet še ta'rkstõõllâd pirrõõzz teknologia da ho'hssjed jii'jjes kreevsõs
čâuddmõõžžid. Päärnaid sme'llkââ'ttet tuejjeed kõõččmõõžžid, ooccâd tõiđ va'sttõõzzid õõutsââ'jest
da tuejjeed tu'mmjõõzzid.

Päärnaivui'm ta'rkstõõlât aargâst ou'dde puõ'tti teeknlaž čâuddmõõžžid da tobdstõõđât teätt-
teknolooglaž neävvaidd di tõi tuâimmjummuš. Jeä'rben lokku vää'ldet mašinai da neävvai staanlaž
âânnmõõžž. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid viikkâd čõõđ jii'jjes ideaid õuddmiârkkân raajee'l jee'jes
materiaalin di kiõččlâ'stted jee'jes neävvai tuâimmjummuš. Päärnaid älsmäâ'ttet kovvõõllâd raajjmes
čâuddmõõžžid. Čuõlmpaai'kid čââu'det da o'nstummšin rämmšet õõutsââ'jest. Täävtõssân lij, što
päärnai jii'jjes kiõččlâsttmõõžž mie'ldd šâdd fi'ttjõs tõ'st, što teknologia lij oummu tuâimmjem äigga
vuäžžam. Tuâimmjummušest vuei'tet ââ'nned â'lddpirrõõzz teknolooglaž čâuddmõõžžid, õuddmiârkkân
siõrrneävvaidd, da tu'tkkee tõi tuâimmjemvuâđđjurddjid.

Šõõddam, likkääm da õuddnam

Šõõddam, likkääm da õuddnam -mättjem suârgga ko'lle **liikkummuš, porrmõš-škoou'l'jummša,**
tiõrvâsvuõ'tte da **staانvuõ'tte** kuulli täävtõõžž. Õuddpeâmm tuâjjan lij raajjâd vuâđ päärnai
tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam äärv u'vddi di fyyslaž aktiivlažvuõđ õõu'deei jie'llemnâlla õõutsââ'jest
peâmmjivui'm. Tât mättjem sue'rğğ tuârjjad jeä'rben jijstes huõl âânnmõ'sše da aarg tääidaidd kuulli
veiddsõs silttummuš.

Õuddpeâmm täävtõssân lij älsmä'tted päärnaid **liikkeed** määngbeällsanji di tobdâd liikkeem räâmm.
Päärnaid älsmäâ'ttet âlggan âarrad da liikkeemsiõrid pukin ee'kkpooddin. Ohjjuum liikkeem lââ'ssen
ââ'net huõl tõ'st, što päärnain lie nokk päai'k juõ'kkpeivsaž jiõččtäättlaž liikkummuš nu'tt se'st ko
âlggan. Liikkeemškoou'l'jummuš âlgg lee'd mie'rrkõõski, vue'lğğed päärnast, lee'd määngbeällsaž da
täävtõõžž meâldlaž. Ri'ttjeei fyyslaž aktiivlažvuõtt lij tä'rkk päärna tiõrvâs šõõddma, õuddnummuš,
mättjummuš da pue'rrvââjjma. Fyyslaž aktiivlažvuõđin juu'rdet jee'resnallšem da kue'rntem
beä'lest jee'jes tää'zz liikkeem naa'lid, mâ'te siõrrmõõžž se'st da âlggan, reissjummuš di ohjjuum
liikkeempooddid. Jooukâst liikkummuš õõudad päärnai sosiaal'laž tääidaidd, mâ'te vuârrvaaiktõs-
da jiõččsiõttõõllâmääidaidd. Fyyslaž aktiivlažvuõđ âlgg lee'd luândlaž vue'ssen päärna peei'vest.
Õhttsažtuâjast peâmmjivui'm päärnaid älsmäâ'ttet liikkeed še âsttââi'jest jee'resnallšem sõõ'jin da
âlggan jee'resnallšem šõõjnin.

Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deet päärnai varddtobddmõõžž da -vaaldšummuš di motorlaž
vuâđđtääidaidd, mâ'te tää'ssteâdd-, liikkeem- da neävvai kiõtt'tõõllâmääidaidd. Liikkummušest
ââ'net âu'kken jee'jes aaicid di jee'resnallšem materiaalin valmštum, liikkeed älsmõ'tti neävvaidd.
Päärnai liikkeem âlgg vaajtõõllâd luândlanji pe'sttem, intensitee'tt da jâ'tlõsvuõđ beä'lnn. Päärnai
âlgg vuäžžad kiõččlâsttmõõžžid õhttu, paarrân da jooukin liikkummušest. Õuddpeâmmast päärna
vuäžžâ kiõččlâsttmõõžžid jee'resnallšem liikkeemsiõrin, mâ'te ä'rbbvuõđlaž šelljisiõrin di satu- le'be

musikkliikkummšest. Jee'res ee'jjpooddid âlgg ââ'nned nu'tt, što pärna vuäžžä paai'kid mätt'töölläd juõ'kk ee'jjpo'dde pue'rmõs naa'lid lee'd âlggan.

Mie'rrkõõski ohjjuum liikkummšest lij tää'rkes miärktõs pärnai tiuddvääldlaž õuddnummša da motoorlaž mättjummsa. Tān diõtt pärnai motoorlaž täaidai plaanmallaš ta'rkstõõllmõš lij tā'rkk. Tuājjlažkāādd âlgg plaanād peeiv raajõõzz, pirrõõzz se'st da âlggan, di tuāimmjem sii'ske nu'tt, što pärna vuāi'tte määngbeällsanji naaudced liikkummšest jee'res paai'kin. Liikkeemneävv â'lğge lee'd pärnai ââ'nmemnalla še sij jii'jjes meä'reem liikkeem da siõr äi'ğgen. Õuddpeāmmast vää'ldet lokku liikkeemneävvai staanvuõđ.

Poorrāmškoou'l'jummuž täävtõssān lij õõu'deed miõttlõs šiõttõõttmõõžž porrmõ'sše da porrmõ'sše di tuārjjeed määngbeällsaž da tiõrvvsallaš poorrāmnaa'lid. Pärnaid ohjjeet jiõčctuāimlaž porrma da määngbeällsaž, ri'jttjeei porrmõ'sše. Juõ'kkpeivvsaž poorrāmpooddid jä'rjstet kirsate'mmen mätt'tõõlee'l poorrāmraāuh da moččānji stuällõõttād di õõutsāā'jest poorrām kulttuur. Jee'res aaici veākka da tu'tkkee'l tobdstõõđāt porrmõõžžid, ko'st tōk lie puāttam, mää'den tōk kuāsttje, mākam aunnsin tōk lie rajjum da mää'den tōk njā'dde. Porrmõõžž pirr sagstõõllmõš, mainnāz da laulli õõu'dee pärnai porrmõš- sannõõzz õuddnummuž.

Õuddpeāmmast smiõttāt õõutsāā'jest pärnaivui'm **tiõrvāsvuõ'tte** da **staanvuõ'tte** kuulli aa'sšid. Pärnai vaalmāšvuõđid ââ'nned huõl tiõrvāsvuõđstes di jii'jjes hygieniast tuārjjeet. Pärnaivui'm sagstõõlāt liikkeem, vuān da oummivui'm šiõgg kõõski miärktõõzzāst pue'rrvāājjma da tiõrvāsvuõ'tte. Pärnaivui'm mätt'tõõlāt staanvuõ'tte kuulli aa'sšid juõ'kkpeivvsaž paai'kin. Tāk vuāi'tte lee'd jee'rab mie'ldd teävõõttmõš, porrmõš, siõrrmõš di âlggan āārrmõš. Õuddpeāmmast harjttõõlāt ā'lddtrafiikkāst liikkummuž da staanlaž liikkummša kuulli vuākkõõzzid da naa'lid. Täävtõssān lij tuārjjeed pärnai staanvuõđ tobdmõõžž, u'vdded si'jjid vaalmāšvuõđid raukkād da ooccād vie'kk di tuāimmjed staanāld jee'resnallšem paai'kin da pirrõõzzin.

4.6 Ķiõ'lle da kulttuu're kuulli tää'rķab vuei'nnemkuu'lm

Õuddpeāmmplan vuāđāin ĳiõ'lle da kulttuu're kuulli vuei'nnemkuu'lm ĳiõččāt kuõskkām juõ'kk õuddpiõmmu vuāssõõtti pärna. Pärnai vaajtõõlli ĳiõl'laž da kulttuurlaž tuāggaid da vaalmāšvuõđid vuei'net õutstõõzz pue'rrnalla regsmõ'ttjen. ĳiõll- da kulttuur teādsteei õuddpeāmmast ĳiõl, kulttuur da ĳiõččmõõžž čõnnā'tte vue'ssen õuddpeāmm obbvuođāst.

Õuddpeāmmllāā'jj mie'ldd kāādd âlgg ââ'nned huõl tō'st, što pärnaž vuāitt vuāžžād õuddpeāmm pärna jie'nnķiõllān āārrai lāā'dd, ruõcc le'be sāā'mķiõlin. Sie'vvemķiõl õõ'nni pärnāze vuei'tet u'vdded õuddpeāmm sie'vvemķiõlle. Õuddpeāmm vuei'tet u'vdded še romankiõlle.⁸⁷ Õuddpeāmmast vuei'tet ââ'nned še jee'res ķiõlid, ko tōt ij tue'jjed vaar õuddpeāmmplan vuāđāin šiõttuum täävtõõzzid kuāsttma. Tā'l âlgg ââ'nned huõl še pärnai jie'nnķiõllān mainstem lāā'dd/ruõcc ķiõl täaid õuddnem tuārjjummšest. Tuājjlažkāādd, peāmmji da jee'res kulttuurõutstõõzzi kōskksaž õhttsažtuājain õõu'deet pärnai da piārri kulttuurā'rbvuõđ juātkkummuž da tuārjjeet pärnai vuāittmõõžž õõ'lmeed jii'jjes kulttuurtuāggaid. Kuõi't- da määngķiõllsaž pirrõõzzin pärnaid sme'llkāā'ttet vuārrvaiktõ'sse.

Õuddpiõmmu vuāssā'tte pärna, kook mainste jie'nnķiõllneez nu'tt **ruõcc ko lāā'dd**. Tāi kuõi'tķiõllsaž pärnai ķiõl'laž õuddnem di identitee'tti õuddnem beā'lnn lij tā'rkk, što kuhttuid ķiõlid tuārjjeet da pärnaid ālšmāā'ttet tōi ââ'nma.

87 Õuddpeāmmllāā'kk 8 § da HE 40/2018 vp, s. 88-89 di sie'vvemķiõll-lāā'kk (359/2015)

Sää'mpäärnai õuddpeâmmast jee'rab täävtõssân lij raaveed päärnai sää'm identitee'tt da teâdstummuž jii'jjez kulttuurâst di u'vdded päärnaid vuei'ttemvuõđ mätt'tõöllâd sää'm ä'rbvuõtt-teâdaid da -tääidaid. Sää'mmla lie algmeer, koon vuõigigâdvuõđin jii'jjes kiõ'le da kulttuu're lij šiõttuum vuâđdlää'jjest⁸⁸. Tuâimmjummšest ää'net ä'u'kken ä'lddpirrõõzz di õhttsažuâj peâmmji da sää'mõutstõõzzin. Te'l ko õuddpeâmm jä'rjstet koon-ne kolmmân sää'm kiõ'lâst, tøn jee'rab täävtõssân lij raaveed kiõl õuddnummuž, fi'ttummuž da äänmõõžž. Täävtõssân lij lâä'zzted päärnai vaalmâšvuõđid tuâimmjed sää'mkiõllsaž pirrõõzzâst, mättjed sää'm kiõl da sää'm kiõlin. Tuâjjlažkâ'dd raavad sää'm kiõll- da kulttuurää'rb seillmõõžž õhttsažuâjast peâmmjivui'm.

Romanipäärnai õuddpeâmm jee'rab täävtõssân lij raavad päärnai miõttlõs identitee'ttõuddnummuž da teâdsted jii'jjes historia da kulttuur di lâä'zzted päärnai vuâssadvuõđ õhttsažkâ'ddest. Lää'ssen tuârjeet päärnai kiõl'laž õuddnummuž õhttsažuâjast päärnai peâmmji da romaniõutstõõzzin. Vuei'ttem mie'ldd päärnaid jä'rjstet paai'kid ää'nned da vä'ldded jiõccses romanikiõl. Tuâjjlažkâ'dd raavad romaani kiõll- da kulttuurää'rb seillmõõžž õhttsažuâjast peâmmjivui'm.

Sie'vvemkiõl õõ'nni päärnai õuddpeâmm vuei'tet viikkâd čõõđ ju'n-a sie'vvemkiõllsaž jooukâst le'be jooukâst, kâä'tt nârrai sie'vvemkiõllsaž da mainstum kiõl õõ'nni päärnain. Sie'vvemkiõll vuäitt lee'd päärna jie'nnkiõll, vuõsskiõll le'be nu'bb kiõll. Sie'vvemkiõl õõ'nni päärna vuäi'tte lee'd pee'lljete'mes, hue'neld kuulli le'be kuulli. Sie'vvemkiõllsen õuddpeâmm täävtõssân lij tuârj da raavad päärnai kiõll- da kulttuuridentitee'tt uu'dee'l si'jjid vuei'ttemvuõtt ää'nned da vä'ldded jiõccses lâä'dd le'be lâä'ddruõcclaž sie'vvemkiõl õhttsažuâjast peâmmjivui'm. Täävtõssân lij še lâä'zzted päärnai vaalmâšvuõđid tuâimmjed jee'resnallšem kiõllpirrõõzzin di raavad päärnai lâä'dd le'be lâä'ddruõcclaž sie'vvemkiõllsaž õlmmummuž da sie'vvemkiõllree'ggesvuõđ.

Õuddpeâmmast tuârjeet määngbeällsanji **vee'reskiõllsai** da **määngkiõllsai päärnai** kiõlltääd di kiõll- da kulttuuridentitee'tti da jiõčctobddmõõžž õuddnummuž. Lää'dd/ruõcc kiõl tääd õuddnummuž õõu'deet täävtõõzz mie'ldd kiõll'laž taaidi da vaalmâšvuõđi suõ'rjin päärnai taarbin da õudldõõzzin vue'ljee'l. Määngbeällsaž vuârvaaikeppaai'ki da mättjempirrõõzzi veäkka päärnaid ta'rjeet paai'kid ää'nned da vä'ldded jiõccses lâä'dd/ruõcc nu'bben kiõllân. Lää'dd/ruõcc kiõl jiõccses vä'lddem vue'lğgẽmsââ'jjen lij arggie'llem konkreettlaž kiõll da tøn õlmeemree'ggesvuõtt. Kiõl fi'ttjem- da puu't'temtäaidai õuddnummuž čõnnâ'tte kuei'meez. Päärnaž vuäžž vaalmâšvuõđid vuâmmšem aa'sši tuejjummša di jii'jjes ju'rddem, tobddmõõžži da beä'l vä'lddem õlmmummša päikka da jiõccses šiõttlanji. Mâtam päärnain tobdtâ'tte lâä'dd kulttuu're da lâä'dd/ruõcc kiõlle eman õuddpiõmmu puä'dee'n. Õuddpeâmm tuârjjad päärna jeälõõttmõõžž lâä'dd õhttsažkâdda. Peâmmjid mainstet lâä'dd õuddpeâmmtuâim täävtõõzzin, siiskõõzzin da mõõntõõllmin. Peâmmjivui'm sagstõõlât piârri kiõl'laž pirrõõzzâst, kiõllva'lljummšin, määngkiõllsai da -kulttuurlaž identitee'tti šõddmõõžžâst di jie'nnkiõl le'be –kiõli õuddnem pooddin da miârktõõzzâst.

Päärnaid jä'rjstet vuei'ttem mie'ldd paai'kid ää'nned da vä'ldded jiõccses še jii'jjes jie'nnkiõl le'be jii'jjes jie'nnkiõlid. Jii'jjes jie'nnkiõll di lâä'dd/ruõcc mättjummuž nu'bben kiõllân rä'jje vuâđ päärnai tuâimlaž kuõi't- da määngkiõllsažvuõtte. Vä'steemvuõtt päärnai jii'jjes jie'nnkiõl le'be jii'jjes jie'nnkiõli da kulttuur seeiltummšest da õõudummšest lij vuõss-sââ'jes piârrjest. Taarb mie'ldd peâmmjivui'm sagstõõllmõõžžin ää'net tuulk, koin ainsmââ'ttet kuhttui bie'li fi'ttummuž.

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm jä'rjstem vuâđđan lij kâä'dd le'be privat tuâimmjeei tu'mmstõk. Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm täävtõssân lij ää'nned päärnai vuõssii'jji kiõllmättjem hie'rkes pââ'j ta'rjee'l päärnaid takai nâä'l määngbeällsab kiõllskoou'l'jummuž. Päärnaid ta'rjeet paai'kid vä'ldded

⁸⁸ Lää'ddjânnam vuâđdlää'kk (731/1999) 17 § 3 mom.

jiõcces kiõlid da ââ'nned tõid tuåimlanji da siõrrmiõ'lle. Seåmmast raajât vuâđ jie'llemekksaž kiõli mätt'tõõlma. Täåvtõssân lij, što tuåimmjummuš määngkiõllsaž pirrõõzzâst cåunn päärnai kiõl'laž teåtthaal da kiõččlâ'stemhaal. Määngnallšem kulttuur kaaunâ'tte še luândlanji tän nalla jä'rstum õuddpeåmmast.

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeåmm jue'jjet meettas beå'lest veiddsa da kee'33ba. Kee'33ab kuõi'tkiõllsaž õuddpeåmm täåvtõssân lij counnâd päärnai miõllkie'ssem da miõttlõs šiõttõõttmõõžž kiõli årra. Veiddsõs kuõi'tkiõllsaž õuddpeåmmast põõrgât šõõddted päärnai vaalmåšvuõđid tuåimmjed kuõi't-le'be määngkiõllsaž pirrõõzzâst.

VEIDDSÕS KUÕI'TKIÕLLSAŽ ÕUDDPEÅMM

Dommjånnmallaš kiõli ee'ðes tiuddsallaš kiõll-laaug õuddpeåmmast

Ruõcckiõllsaž kiõll-lauggi vuei'tet jä'rsted lää'ddkiõllsaž õuddpeåmmast da Lää'ddkiõllsaž kiõll-lauggi ruõcckiõllsaž õuddpeåmmast. Lää'ssen nu'tt läädd- ko ruõcckiõllsaž õuddpeåmmast vuei'tet jä'rsted sää'mkiõllsaž kiõll-lauggi. Dommjånnmallaš kiõli ee'ðes tiuddsallaš kiõll-laaug lij programm, kåå'tt ålgg õuddpeåmmast da juåtkkai vuåđdmått'tõõž lo'ppe. Õuddpeåmm kiõlâst, õuddmått'tõõž da škooul mätt'tõškiõlâst di nuu'bb dommjånnmallaš le'be sää'm kiõlâst šådd obbvuo'tt. Õuddpeåmm viiggât čõõđ jeånmõsân kiõll-laaugkiõlin. Päärnai jie'nnkiõli le'be jie'nnkiõli täåidai õuddnummuž tuårjeet õhttsažuåjast dååma da peåmmjivui'm. Tuåimmjummušest põõrgât tõõž, što juõ'kk'kaž tuåjjlažkådda kuulli åånn čiolggsanji tå'lkķ õõut kiõl: ju'n-a kiõll-laaugkiõli le'be kiõl, koin õuddpeåmm lij jä'rstum. Päärnai ålšmåå'ttet kiõll-laaugkiõli åå'nnma, leša see'st ålgg lee'd vuei'ttemvuõtt šõddåd fi'ttjum še jie'nnkiõlines. Täåvtõssân lij vaalmåšvuõtt serddjed kiõll-lauggjen vikkum õuddmått'tõ'sse da tõ'st õõudås vuåđdmått'tõ'sse.

Muu veiddsõs kuõi'tkiõllsaž õuddpeåmm

Jee'res veiddsõs kuõi'tkiõllsaž õuddpeåmmast vue'ss tuåimmjummušest (oo'ccmõsân 25 %) viiggât čõõđ koon-ne jee'res kiõ'le ko õuddpeåmmalåå'jjest šiõttuum õuddpeåmm kiõlin. Måtam päärnai vuåi'tte mainsted tän kiõl jie'nnkiõllnes. Tuåimmjummuž plaanât nu'tt, što jee'res kiõlljoouk vuåžžå kiõl õuddnummuša taarbšum tuårj. Jooukin vuåi'tte lee'd še päärna, keåi'd ni kuåbbaž õuddpeåmmast õnnum kiõll ij leåkku jie'nnkiõll. Õuddpeåmm jä'rsteei smeått juõ'kk vuåra peåmmjin sagstõõlee'l, kuå'ss nåkam jä'rstõõllmõš tuårjjad päärna õuddnummuž.

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeåmmast tuåimmjummuš plaanât nu'tt, što kuõi't kiõ'le čõõđ vikkum õuddpeåmmast šådd obbvuo'tt, ko'st kuhttu kiõl lie å'ldd da oudne siõmmnai siõmmnai tuåjjlažkåå'dd u'vddem maall da päärnai aktiivlaž tuåimmjem pääi'ķ. Vuei'tee'n tuåjjlažkådda kuulli vuåzzlain juõ'kk'kaž åånn tå'lkķ kuåbba-ne kiõl aktiivlanji. Päärnast ålgg lee'd vuei'ttemvuõtt šõddåd fi'ttjum še jie'nnkiõlines, lääddas le'be ruõccås. Päärnai lonjtet kuhttui kiõli åå'nnma. Täåvtõssân lij vaalmåšvuõtt serddjed ju'n-a kuõi'tkiõllsaž le'be lää'dd-/ruõcckiõllsaž õuddmått'tõ'sse da vuåđdmått'tõ'sse.

KEÅ'33AB KUÕI'TKIÕLLSAŽ ÕUDDPEÅMM

Kiõllregsmõttum õuddpeåmm

Kiõllregsmõttum õuddpeåmmain juu'rdeet õuddpeåmm, ko'st vue'll 25 prosee'nt tuåimmjummušest jä'rstet mie'rrkõõski da plaanmallanji koin-ne jee'res ko õuddpeåmmalåå'jjest meå'rtõllum õuddpeåmm kiõlin. Täåvtõssân lij kiõli måttjem tuårjjummuš, päärnai motivåsttmõš da kiõllva'lljummuši määngbeålšmåttmõš. Lää'ssen täåvtõssân vuåitt lee'd serddmõš kiõllregsmõttum le'be jee'res kuõi'tkiõllsaž õudd- da vuåđdmått'tõ'sse le'be jee'res nalla åå'juum kiõllmått'tõ'sse.

ĶiŅĻĻpie'sstuāimin juu'rde Ņuddpeāmmast tuāimmjummuž, ko'st raaveet pāārnai teāttmōōžž jii'jjes kulttuurāst da tā'rjeet vuei'ttemvuōđ māttdjed piārrjest le'be sooggāst mainstum vaarvuālaž uu'ccbōšķiōl le'be alggmeer ķiōl. ĶiŅĻĻpie'sstuāimmjem vuāđđjurddi vuāi'tte lee'd ķiōl-laugginallšem.

4.7 Pāāiklanji tu'mmeem āā'sš

Pāāiklaž Ņuddpeāmmplanāst juu'rde tāā'rķben tā'st looggtōllum pedagogaž tuāimmjem tāāvtōōzzid da vuāđđjurddjid vāā'ldee'l lokku pāārnai āā'jj da Ņuddnummuž di jee'res tuāimmjemhāāmai jii'jjesnallšemvuōđdid. Pedagogaž tuāim tāāvtōōzzid da siiskōōzzid jee'res tuāimmjemhāāmai vuei'tet tāā'rķeed pāāiklōs planin.

Pāāiklaž Ņuddpeāmmplanāst kovveet da juu'rde tāā'rķben

- pedagogaž tuāimmjem planmōōžž da čōōđ viikkmōōžž vuāđđjurddjid di vuāppmōōžž da ārv-vtōōllām vuō'jjid
- Ņuddpeāmm pedagogaž dokumentāsttmōōžž vuāđđjurddjid da vuō'jjid
- māāngbeāllsaž tuājjnaa'li va'lljummuž da āānnmōōžž ohjeei vuāđđjurddjid
- vuō'jjid, kook tuārjee pāārnai siōr
- māttdjed suō'rji tāāvtōōzzid da siiskōōzzid
- pāārnai miōl ķie'ssem da vuāssadvuōđ lokku vā'lddem naa'lid pedagogaž tuāimmjem planum-mšest da čōōđ viikkmest
- jee'res ķiōl- da kulttuurjoouki Ņuddpeāmm čōōđ viikkmōōžž
- kuōi'tķiōllsaž Ņuddpeāmm čōōđ viikkmōōžž, jōs tōn jā'rjstet
- vee'res- da māāngķiōllsai pāārnai lāā'dd/ruōcc ķiōl māttdjed tuārjjummuž
- piārri ķiōllva'lljummsid da jie'nnķiōl tuārjjummsā kuulli ōhttsažtuāj da vuō'jjid.

5. PÄÄRNA ÕUDDNEM DA MÄTTJEM TUÄRJJ

Õuddpeâmmast päärna õuddnummuž da mättjummuž tuärjjeet päärna taarbi oudldemnalla. Päärna beä'lnn lij tä'rkk, što tuärjj meä'rmeâldlanji juätkkai õuddpeâmm äi'gğen di päärna alttee'n õuddmätt'tõõz.

5.1 O'hjeei vuâđđjurddi tuärj jä'rjstummšest

Õuddnem da mättjem tuärjj lij vue'ssen kudd õuddpeâmm tuâimmjummušest da kooll pukid tön taarbšeei päärnai. Õuddpeâmmast tobdstet päärna tuärj tarbb da jä'rjstet meä'rmeâldlaž tuärj taarb eedeen, taarb mie'ldd määngvaaldšem õhttsažuâjast⁸⁹. Nokk ääi'jeld da vuõ'i'gğest uvddum tuärjain vuei'tet õõu'deed päärna õuddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjam. Seâmmast vuei'tet cõggâd päärna čuõlmpaai'ki šõddmõõžž, šorrnummuž da määng hämma šõddmõõžž. Õuddpeâmm viiggât čõõđ inklusio vuâđđjurddji meâldlanji.

Tuärj jä'rjstem vue'lğğemsââ'jjen lie päärna ää'pp di mättjummuš da õuddnummuš kuulli taarb. Õuddnem da mättjem tuärjj šâdd päärnai jii'jjesnallšem taarbid va'sttummšest di õhttsallašvuõđlaž da mättjempirrõõzzid õhttneei čâuddmõõžžin. Õuddpeâmmast ââ'net huõl tõ'st, što päärnaž tåbđd jii'jjes primmum mâ'te son lij di joouk vuäzli'žžen. Älšmââ'ttee'l päärna da uu'dee'l su'nne o'nstem paai'kid tuärjjeet päärna miõttmiõllsaž jiõččkoov õuddnummuž.

Päärna tuärj taarb vuâmmšummšest di tuärj plaanummšest, čõõđ viikkmet da ärvvtõõllmet tä'rkk lij õhttsažuâjj päärnain, peâmmjin, õuddpeâmm u'čtee'lin, õuddpeâmm spesiaalu'čtee'lin di jee'res õuddpeâmm tuâjjlažkoo'ddin. Tuärj taarb tä'rkstõõllmõš da tuärj oudmõš ko'lle tuâjjlažkåå'ddest pukid si'jji škooultõõzž, tuâjjkaart da va'sttõsvuõdi mie'ldd. Õuddpeâmm spesiaalu'čtee'li silttummuž ââ'net äü'kķen tuärjjõõzž taarbšeei päärnai spesiaalmätt'tõs- da peâmmâmtuâjain di jee'res tuâjjlažkåå'dd konsultâsttmõõžžâst da vuâpstõõzžâst⁹⁰. Sosiaal- da tiõrvâsvuõttthuõl ä'sštobddi vuässâ'tte taarb mie'ldd päärna tuärj plaanma, čõõđ viikkmõ'sše da ärvvtõõllma.⁹¹ Õuddpeâmm jä'rjsteei raukkmõõžžâst sij ä'lğğe vuässõõttâd a'rvvõõzž raajjmõ'sše, jõs tuärjjõõzž taarb a'rvvõs tön õõlgat⁹².

Päärna taarbšem tuärjj piijât pââjas pei'vvpäi'kķest le'be piârpei'vvhåaidast joo'tti päärna õuddpeâmmplaa'ne. Tõõzž piijât pââjas päärna õuddnem da mättjemtuärjju kuulli va'sttõsvuõđ da tuâjj-juagg, tuärjjuâimid di tõi čõõđ viikkâmnaa'lid da ärvvtõõllmõõžž.⁹³

Päärna õuddnem da mättjem tuärjj jä'rjstet vue'ssen õuddpeâmm juõ'kķpeivvsaž tuâimmjummušest. Tuärjj uu'det vuõss-sâjjsanji jee'resnallšem soojlõs jä'rjstõõllmõõžžin päärna jii'jjes pei'vvpäi'kķ- le'be piârpei'vvpäi'kķjooukâst. Päärnažjoouk šorradvuõđ ärvvtõõleen vä'lddet lokku tuärjjõõzž taarbšeei päärnai pue'rmõs da tuärjjõõzž tarbb da tõt, što õuddpiõmmu pijjum täävtõõzž vuei'tet jooukâst õsttâd⁹⁴.

89 Õuddpeâmmllää'kķ 7 §

90 Õuddpeâmmllää'kķ 30 § da HE 40/2018 vp, s.103

91 Õuddpeâmmllää'kķ 7 §

92 Õuddpeâmmllää'kķ 23 §

93 Õuddpeâmmllää'kķ 23 §

94 Õuddpeâmmllää'kķ 34 ja 35 § da HE 40/2018 vp, s.105-106

Õuddpeâmmast vuei'tte lee'd pä'rnn- lebe joukkmeâldlaž veä'kkteei, ķeäi tuâjjan lij tue'rjjeed päärna le'be päärnaid joouk se'st, di vuei'tlvâ'sted sij vuässõõttmõš toi'mmjummže. Päärna pue'rmõõzz nu'tt kai'bbjee'n tuärj vuei'tet jä'rjsted še bie'kki le'be obbnēs spesiaaljooukâst⁹⁵.

Tuärj vuei'tet u'vdded še ää'v õuddpeâmmast õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji. Õhttsažtuâjast peâmmjivui'm vuei'tet še suâppâd, što päärnaž serddai pei'vvpäikka mie'rrkõskksaž õuddpiõmmu suu taarbšem tuärj vuäžžam diõtt.

5.2 Õhttsažtuâjj päärnain, peâmmjin da jee'res ä'sštobddjin tuärj äi'ğğen

Õuddpeâmm jä'rjstet õhttsažtuâjast päärna da peâmmjin nu'tt, što päärnaž vuäžž jii'jjes õuddnem da taarbi meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõzz da hâaid⁹⁶. Peâmmjin tuejjuum õhttsažtuâj miärktõs pâjjan jeä'rben, ko päärnast lij tuärj taarb. Päärnaž vuäitt vuäžžad tuärj še jee'res päärnaid da piärrijd kuõskki kääzzkõõzzi pääi'ķ, mä'te päärnaivuä'pstõõggâst, škoou'l'jummuš- da piärvuä'pstõõggâst le'be lää'mes oummi kääzzkõõzzin. Lij tä'rķķ, što pääiklaž päärnai da piärrii kääzzkõõzzin šâdd meä'rmeâldlaž obbvuo'tt päärna tuärj jä'rjstummšest.⁹⁷

Peâmmjin sagstõõlât tuärj vuäžžam vuei'ttemvuõđâst da tuärj kõskksaž vuâđđjurddjin. Suin suâvât päärnže uvddum tuärjast da tuärj čõõđ viikkâm häämain. Päärnaž vuässâât õhttsažtuõjju meä'rmeâldlaž, âkkses da õuddnummšes šiõttlanji.

Peâmmja vää'ldet õhttvuõđ tä'lles, ko päärnast puä'tte õu'dde õuddnem le'be mättjem va'žžtõõzz le'be tuâjjlažkââ'ddest šâdd huõll päärna pue'rrvââjjmest. Peâmmjid uu'det teâđ päärna kuõskki aa'sši ķiõtt'tõõllmõõžžâst, teâđai vuäžžmõõžžâst da tõi u'vddmest di peeitast âä'nnmest. Päärna tuärj täävtõõzz vuei'tet kuâsttâd pue'rmõssân te'l, ko puk vue'ssbeä'l vuässâ'tte õhttsažtuõjju. Õuddpeâmmast päärnaž vuäžž suu taarbšem õuddnem da mättjem tuärj suu pue'rmõõzz meâldlanji, hâ't peâmmai jie nji čõnnõõđči õhttsažtuõjju.⁹⁸

Määngsuârglaž õhttsažtuâj ohjjad päärna pue'rmõõzz vuõss-sâjjsažvuõtt. Õhttsažtuâjjvuõ'jjid da vuâđđjurddjid âlgg suâppâd päärnaivuä'pstõõgg, päärnaisuõjjlem, škoou'l'jem- da piärvuä'pstõõgg da jee'res sosiaaltuâim kääzzkõõzzivui'm tõi pooddi vääras, koin sagstõõlât päärna aa'sšin le'be kai'bbjet ve'rğğnii'kki kâssjõõttmõõžž. Määngsuârglaž õhttsažtuâj viigğât čõõđ vuõss-sââ'jest peâmmai miâsttmõõžžin. Õhttsažtuâj tuejjeen âlgg jää'ķķted teâđai vaajtummuž kuõskki šiõtlmid⁹⁹.

Õuddpeâmm jä'rjstet še spesiaalpuõccjihâaid se'st. Õuddpeâmmnaa'li da puõccjipõõrt le'be jee'res stroi'ttel kõskksaž õhttsažtuâjain ainsmâ'ttet õuddpeâmm juâtkkjummuž päärna vââjjam da vuei'ttem mie'ldd. Jeä'rben lokku vää'ldet päärna staanlaž kõõski seillmõõžž oummivui'm.

Lossânji lää'mes da puõcci päärna vuäi'tte taarbšed kuu'ķķuum mättõõlgtõõzz¹⁰⁰. Tu'mmstõõggg kuu'ķķuum mättõõlgtõõzz alttumšest tuejjeet vuõss-sââ'jest õuddâl mättõõlgtõõzz âlggmõõžž. Päärna peâmmjid âlgg u'vdded ju'n ääi'jben teâtt kuu'ķķuum mättõõlgtõõzz čõõđ viikkma kuulli

95 Õuddpeâmmilää'ķķ 34 da 35 §

96 Õuddpeâmmilää'ķķ 3 § 1 mom. 1. da 10. päi'ķķ

97 Varhaiskasvatustilaki 7 § ja HE 40/2018 vp, s. 87-88

98 Õuddpeâmmilää'ķķ 3, 4, 40 da 41 §

99 Õuddpeâmmilää'ķķ 40 - 42 §

100 Vuâđđmätt'tõslää'ķķ (628/1998) 25 § 2 mom.

aa'sšin. Kuu'kkuum mättõõlgtõ'sse kuulli tu'mmstõõggin da čõõđ viikkmõõžž vaajtõsmäainai pirr meä'rreet Õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplaan vuâđain¹⁰¹.

5.3 Tuärj čõõđ viikkmõš õuddpeâmmast

Õuddpiõmmu vuässõõttmõš lij šiõgg vuâđđan päärna õuddnummša, mättjummsa da pue'rrvââjjma. Vaiggâdvuõđid cõõggât oudkiõ'tte pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžživui'm da jee'resnallšem tuâjjnaa'livui'm. Täid ko'le jee'rab mie'ldd plaanmallaš tuâimmjem jeärummuš, joouki soojlõs mutstõõllmõš da mättjempirrõõzzi mottmõš. Mää'kkte'mes pei'vvjä'rjstõs da peeivlaž tuâimi ryytmtummuš tuärjjei pukid päärnaid.

Päärna tuärj tarbb vuäitt lee'd vuä'niik da occnjaš. Te'l vuäitt ri'jttjed õhttnaž tuärj häämm le'be jä'rjstõõllmõõžž, koivui'm vuäitt vaaiktet sõõrgmõõžž mie'ldd da ääi'jeld. Päärnain vue'ss taarbaš jäänab da mie'rrkõõski le'be seämma ääi'j määngaid tuärjhhäämaid tue'rji tiuddeem diõtt.

Õuddpeâmmast päärnže vuei'tet u'vdded tuärj määngnalla. Õuddpeâmm tuâjjnaa'lid da mättjempirrõõzzid mutstõõlât päärna jii'jjesnallšem taarbi mie'ldd. Tuärjj vuäitt ää'nned se'st jee'resnallšem jä'rjstõõllmõõžžid **pedagooglaž beä'lnn, raajõõžž beä'lnn da pue'rrvââjjam tuärjjeem beä'lnn. Pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžž** lie õuddmiârkkân õuddpeâmm spesiaalu'čtee'¹⁰² konsultõ'stti le'be põõ'ji uvddum tuärjj, päärna õhttu ohjjummuš, tu'lkkeem- da vie'kktemkääzzkõõžž di jee'rab veä'kkneävvai di teätt- da saaggtemteknologia äänmõš. Päärna tuärjju vuäitt še kuullâd sie'vvmi da koovi äänmõš le'be muu kiõl da kommunikâsttmõõžž tuärjjummuš. **Raajõõžž jä'rjstõõllmõõžž** lie jee'rab mie'ldd joouk pä'rnmeär oo'ccummuš di tuâjjlažkää'dd mittu le'be raajõ'sse kuulli čauddmõõžž. **Pue'rrvââjjmõõžž tuärjjei jee'res jä'rjstõõllmõõžž** lie õuddmiârkkân sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddji u'vddem ohjjummuš da konsultaatio.

Ko tuärj tarbb šâdd päärna vai'gges lää'mesvuõđâst, kõõvâst, õuddnem mâññnummšest le'be sosioemotional'laž õuddnummša kuulli tuärj taarbâst, taarbaš päärnaž täujja tiuddäiggsaž, juätkkjeei da samai jii'jjesnallšem tuärj. Tä'l päärnast lie määnggan õuddnem sue'rjest va'žžtõõžž le'be koon-ne sue'rjest samai jõnn tuärj tarbb. Päärna õuddnem da mättjem tuärjj verddsaž jooukâst kai'bbai plaanmallašvuõđ, spesiaalsiltummuž di vuei'tlvânji jee'resnallšem jä'rjstõõllmõõžžid le'be veä'kkneävvoid. Päärnaž taarbaš vie'kk jooukâst tuâimmjummsa, tuâimlaž jerrummuž di ääi'j vuâđđtäädai harjttõõllma. Tä'l tuärjj vuäitt kai'bbjed tuâjjlažkää'dd spesiaalpedagooglaž le'be puõccjihâidlaž siltteem nâanummuž le'be määngsuârglaž õhttsažtuâj sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddjivui'm.

Õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam tuärjjummuš kai'bbai juätkkjeei ta'rkstõõllmõõžž, dokumentâsttmõõžž da ärvvtõõllmõõžž päärna tuärj taarbin da tuâimi vaaiktõõžžin da ri'jttjummsäst. Vuõssmõssân ta'rkstõõlât ää'nnmest äärrei tuâimmjemnaa'lid da mättjempirrõõzzid di tõi šiõttmõõžž päärnže. Ta'rkstõõllâm vuâđald kiõččât, vuei'tet-a täid muu'ttee'l viikkâd čõõđ päärnže pue'rben šiõtti pedagooglaž čauddmõõžžid. Ärvvtõõllâm da tön vuâđald šõddi tuärj plaanmõõžž vuâđđan lij pue'rr lee'd nokk määngsuârglaž ä'sštobddmõš.

101 Õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplaan vuâđ 2014, lãåkk 5.5 Spesiaal tuärjj

102 Õuddpeâmm lãåkk 30 §

5.4 Päärna õuddpeâmmplaan tuärj äi'ğgen

Päärna taarbšem tuärjj, tuärjituaim da tõi čõõđ viikmõš di tõiđ kuulli va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâg piijât pââjas päärna õuddpeâmmplaa'ne. Tõn raajjmest da ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad õuddpeâmm u'čtee'l da/le'be õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l õhttsažtuâjast jee'res tuâjjlažkââ'dd da päärna peâmmjin. Peâmmai da päärna vuässadvuõđ plaan raajjmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst tuärjjeet. Se'lvvtet tõn, mõõn miõl päärnaž lij da tõn vää'ldet lokku plaan raajee'n da tõn ärvvtõõlee'n (lääkk 1.3).

Tuärj teâuddjummuž ķiõččât da plaan ta'rkstet uu'ccmõsân õ'htešt ee'jjest. Uvddum tuärj vaaiktemvuõđ älgg ärvvtõõllâd mie'rrkõõski, da plaan älgg mu'tted taarb mie'ldd. Tuâimmjem täävtõõžžid kuâsttmõš älgg piijât pââjas da täävtõõžžid mu'tted ođđ taarb va'sttee'jen. Plaanâst älgg kuâsttjed, jos tuärj tarbb da tuâim lie puuttâm. Tuärj tarbb ķiõččât pâi päärna ää'ljee'n õuddmätt'tõõžžâst. Õuddmätt'tõ'sse vuässõõtti päärna šõddâm da mättjem tuärj pirr meä'rreet õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplaan vuâđain.

Ko päärnaž vuäžž õuddnummša da mättjummmša tuärj, suu õuddpeâmmplaa'ne älgg piijât pââjas lääggast 1.3 kovvuum lââ'ssen täid aa'sšid:

Pedagooglaž da raajõõžž čâuddmõõžž

- mättjempirrõõžžid kuulli čâuddmõõžž
- tuâjjlažkââ'dd mittu da joukkraajõ'sse kuulli čâuddmõõžž
- päärna tuärjju kuulli čâuddmõõžž õuddmiârkkân, tuâimmjem jeârummuš, päärna õhttu ohjjumuš, u'cc jooukâst tuâimmjummuš le'be sie'vvmi da koovi âânnmõš
- tu'lkķeem- da vie'kkķtemkääžžkõõžž di veä'kkķneävvai âânnmõš

Tuärj kai'bbjem õhttsažtuâjj da kääžžkõõžž

- õhttsažtuâjj päärna da peâmmjin
- päärna tuärj čõõđ viikmõõžž va'sttõsvuõđ
- spesiaalä'sštobddji, mâ'te õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l kääžžkõõžž âânnmõš
- sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddji u'vddem ohjjumuš da konsultaatio
- vuei'tlvaž jââ'dtummiš jâ'rjstõõllmõõžž da va'sttõsvuõđ

Tuärj vuâppmõš da ärvvtõõllmõš

- täävtõõžžid teâuddmõõžžid vuâppmõš
- tuärjituâimi vaaiktõõžžid ärvvtõõllmõš di ärvvtõõllmääi'jpoodd.

5.5 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst tu'mmeet da kovveet õuddnem da mättjem tuärj jâ'rjstem vue'jj jee'res tuâimmjemhäämain.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet

- õuddnem da mättjem tuärj jâ'rjstumuž o'hjjei pääiklaž vuâđđjurddi da vue'jj
- päärna tuärj taarb arvvtõõllma kuulli vue'jj da vasttõõžž

- tuärj čõõđ viikmõš õuddpeâmmast: pedagooglaž, raajõõzz da pue'rrvââjjmõõžž tuärjjei jä'rjs-tõõllmõõžž
- päärna õuddpeâmmplan tiuddummuš tuärjõõzz vuei'nnemkuu'lmest lããgg 5.4 meâldlanji. Plan raajma da arvvtõõllma kuulli pääiklaž vasttõõzz da vue'jj.
- päärnai da peâmmjivui'm tuejjuum õhtsažtuâj vue'jj tuärj äi'ğğen
- määngsuârglaž õhtsažtuâjj, va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâgg jee'res tuâimmjee'ji kõõsk tuärj jä'rjstum-mšest di tuärj vaaiktõõzzi vuâppmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst
- tuâimmjummuš se'rddempooddin da teättse'rddma kuulli vue'jj õuddpeâmm äi'ğğen da see'rdee'n õuddmätt'tõ'sse

Pääiklaž õuddpeâmmplanâst meä'rtõõlât tu'lkkëem- da vie'kktemkääzzkõõzzid di veä'kkneävvaid kuulli vaaldšmallaš vue'jjid õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

6. VAAJTÕSMÄÄINLAŽ PEDAGOGI'KĶE LE'BE JII'JJESNALLŠEM ĶIÖČČMÕ'SŠE VUÂÐÐÕŌVVI ÕUDDPEÂMM

Puk õuddpeâmmast jää'kk̄tet laa'jjin, suâppmõõžžin da täin vuâðain õuddpiõmmu pijjum takai täävtõõžžid da tuâimmjemvuâððjurddjid. Tâk täävtõõžž da tuâimmjemvuâððjurddi kue'sk̄ke še vaajtõsmäâinlaž pedagogi'k̄ke le'be jii'jjesnallšem ĳiöččmõ'sše vuâððneeĩ õuddpeâmm.

Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâitt ta'rjjeed õuddpeâmmkääžkõõžž, koon vuâððan lij vaajtõsmäâinlaž pedagogikk le'be jii'jjesnallšem ĳiöččmõš. Näkam lie õuddmiârkkân Steiner-, Montessori-, Freinet- da Reggio Emilia -pedagogiikk le'be tiõttum ĳiöččmõ'sše vuâððõõvvi õuddpeâmmkääžkõs.

Peâmmai va'lljee'n pärnnses vaajtõsmäâinlaž pedagogi'k̄ke le'be jii'jjesnallšem ĳiöččmõ'sše vuâððõõvvi õuddpeâmmkääžkõõžž, âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što peâmmai vuäžž nokk teâð tuâimmjummuž kuõskki jii'jjesnallšem täävtõõžžin da äärvain.

6.1 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Vaajtõsmäâinlaž pedagogi'k̄ke le'be jii'jjesnallšem ĳiöččmõ'sše vuâððõõvvi pääiklaž õuddpeâmmplaan vuâitt lee'd jii'jjesnallšem, leša tõt ij vuei't lee'd risttreeidast õuddpeâmm kuõskki lää'jjseâttmõõžž le'be õuddpeâmmplaan vuâðavui'm.

Õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmad da kovvad plaanâst tõn lââ'ssen, mâid vuâððä'sškee'rjest ääi'jben meä'rreet,

- mõõk lie vaajtõsmäâinlaž pedagogi'k̄ke le'be jii'jjesnallšem ĳiöččmõ'sše kuulli õuddpeâmm ärvv-vuâð, pedagooglaž vuâððjurddi da čâuddmõõžžid tiuddeei vuei'nnemkuu'lm
- mõõn nalla tâk vuei'nnemkuu'lm puä'tte õu'dde õuddpeâmm tuâimmjemkulttuurâst, tuâjjnaa'lin da pedagooglaž tuâimmjumms̄est.

7. TUAIM ÄRVVTÕÖLLMÕŠ DA ÕÕUDÂS VIKKMÕŠ ÕUDDPEÂMMAST

Tuaimmjem ärvvtõõllâm jurddjen lij tuärjjeed õuddpeâmmplää'jj da õuddpeâmmplaani čõõđ viikkmõõžž di õuddpeâmm õõudâs viikkmõõžž. Õuddpeâmmplää'jj mie'ldd õuddpeâmm jä'rjsteei âlgg ärvvtõõllâd u'vddmes õuddpeâmm di vuässõõttâd tuaimmjummses âlggbeällsaž arvvtõõllma.¹⁰³ Õuddpeâmm tuaimmjem ärvvtõõllmõõžž âlgg lee'd plaanmallaš da šõddâd mie'rrkõõski. Systemaatlaž ärvvtõõllmõš õõlgat jä'rjstee'jest tuaimmi ärvvtõõllâmsystee'm. Ärvvtõõllâm veäkka õõu'deet õuddpeâmm tää'zz, vuei'net tuaimmjem raavâsvuõđid da kaaggât õu'dde õõu'deemtaarbid da õõu'deet tuaimmjummuž.

7.1 Pedagooglaž tuaim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš

Pedagooglaž tuaimmjem ärvvtõõllâm mie'rren lij õuddpeâmm õõudummuš di päärnai õuddnem da mättjem õuddõõzzi pue'rummuš¹⁰⁴. Pääiklaž õuddpeâmmplaani da päärnai õuddpeâmmplaani teâuddmõõžž vuâppmõš, tõi mie'rrkõõski ärvvtõõllmõš da õõudummuš lie vue'ssen tän tuâjast. Õuddpeâmm tuaimmjummuž kiõččât da õõu'deet meersaž tää'zz di jä'rjsteei-, juâggas- da persontää'zz vuei'nnemkuu'lmin.

Meersaž tää'zz ärvvtõõllâm tuâjjan lij tuärjjeed õuddpeâmm jä'rjstee'jid ärvvtõõllmõõžž da tää'ssvaaldsem kuõskki aa'sšin. Meersaž tää'zz ärvvtõõllmõõžž vie'kkte õuddpeâmm õõudâs viikkmõõžž pääiklanji, vooudlanji da vä'lddkââ'ddlanji¹⁰⁵. Ärvvtõõllâmteâđaid vuei'tet ââ'nned še meeraikõskksaž ve'rddõõllmõõžžâst.

Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâpp da ärvvtââll mie'rrkõõski õuddpeâmmplaanid da tõi teâuddjummuž jee'res tuaimmjemhäämain. Õuddpeâmm jä'rjsteei tummad jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõõžžâst õnnum mõõntõõllâmnaa'li diõtt. Lij tä'rkk, što pääiklaž tu'mmjee'jin, peâmmjin di õuddpeâmm tuâjjlažkââ'ddest lij ääi'jtää'zz teâtt õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžžâst da tõn tää'zzest. Kõskksaž ärvvtõõllmest õu'dde puâttam aa'sšid âlgg õlmstâ'tted¹⁰⁶. Jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõš lij kõskksaž vue'ssen õuddpeâmm jââ'dtummses da pääiklanji õõudâs viikkmõõžžâst. Päärnaid da si'jji peâmmjid âlgg jä'rjsted vuei'ttemvuõtt mie'rrkõõski vuässõõttâd õuddpeâmm arvvtõõllma¹⁰⁷.

Tuâjjlažkââ'dd täävtõõžž meâldlaž da plaanmallaš jiõččärvvtõõllmõš lij kõskksaž sââ'jest õuddpeâmm tää'zz tuõ'll'jummses da õõudummsest. Ärvvtõõllâmpäi'kken vuäi'te lee'd jee'rab mie'ldd tuâjjlažkââ'dd vuârrvaiktõs päärnaivui'm, jooukâst vaaldšeei toobdâlm, pedagooglaž tuâjjnäâ'l, tuaimmjem siiskõs le'be mättjempirrõõžž.

Persontää'zz ärvvtõõllmõš miârkkšââvv päärnai õuddpeâmmplaani teâuddjem ärvvtõõllmõõžž. Päärna õuddpeâmmplaani teâuddjummuž lij tä'rkk ärvvtõõllâd aainâs õuddâl peei'vtummuž le'be odđ

103 Õuddpeâmmplää'kk 24 §

104 Õuddpeâmmplää'kk 24 §

105 Lää'kk meersaž škooultõõžž ärvvtõõllâmkoõskõõžžâst (1295/2013) 1 § da Õuddpeâmm tääž ärvvtõõllmõõžž vuâđ da siâžztõžž, Meersaž škooultõõžž ärvvtõõllâmkoõskõõžž čõõđtõs 24:2018

106 Õuddpeâmmplää'kk 24 §

107 Õuddpeâmmplää'kk 20 §

raajmõõžž. Ärvvtõõllâm õhttvueõðâst päärnaž, peâmmai da tuâjjlažkâ'dd smeä'tte beä'lstes, mõõn nalla õõutsââ'jest pââjas pijjum tuâimmjem täävtõõžž da suâppmõõžž lie valddum lokku da mõõn nalla tõk lie teâuddjam õuddpeâmm tuâimmjummses. Päärna õuddpeâmmplan ärvvtõõllmõš lij še vue'ssen päärna mättjem da pue'rrvââjjam tuärjast. Tæn ärvvtõõllâmtuâj kovveet tää'rkben lååggain 1 da 5.

Õuddpeâmmplan vuâðain, juõ'kk låågg looppâst, käunn'jeei pääiklanji tu'mmeem ää'sš ohjee pääiklaž plan raajmõõžžâst di tøn ärvvtõõllâm planummšes da čõõð viikkmes. Õuddpeâmm jä'rjsteei taa'rkast õuddpeâmmplanâs da pue'rad tøn tää'zz da tuâimmjemvuõð. Lââ'ssen pääiklaž taarb da õõu'deemtuâj puâðõõžž ohjee ärvvtõõllmõõžž.

7.2 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplanâst juu'rdes tää'rkben vuâðain kovvuum õuddpeâmm tuâimmjem ärvvtõõllmõõžž vuâðdjurdjid da vuõ'jjid. Lââ'ssen pääiklaž õuddpeâmmplanin tu'mmeet da kovveet, mõõn nalla

- õuddpeâmmplan teâuddjummuž vuâppât, kiõččât da õõu'deet systemaattlânji õuddpeâmm jee'-res tuâimmjemhäämain
- päärnain, peâmmjin da jee'res õhttsažtuâjjvue'ssbie'lin vuâžžum maacctõõžž noorât da ââ'net âu'kkên tää'zz tuõ'll'jummses da pue'rummses
- ärvvtõõllmõõžžâst vuâžžum teâðaid ââ'net âu'kkên õuddpeâmmkääžzkõõzzi jââ'dtummšes da õõudâsviikkmõõžžâst
- ärvvtõõllmõõžž pu'httem kõskksaž aa'sšid õlmstââ'ttet.

ISBN 978-952-13-6619-2
ISSN 1798-8888 (pdf)